

Pangike Pule Fakafonua ‘o Tonga

**Fakamatala Fakata’u ‘o ngata ‘i he ‘aho 30 ‘o
Sune 2007**

Talateu ‘a e Kovana

Na’e ha mai ‘a e malava ‘e he tu’unga faka’ekonomika ‘a Tonga ‘o matu’uaki ‘a e ngaahi faingata’a faka’ekonomika lahi na’e fehangahangai mo ia ‘i he 2006/07. Na’e lahi ‘a e ngaahi mafatukituki na’e hilifaki hifo ‘i he hikihihi ‘o e totongi koloa pea mo e tu’unga fakapa’anga ‘a e pule’anga, makatu’unga ‘i he hiki vahenga lahi ‘a e kau ngaue fakapule’anga ‘a ia na’e totongi atu ‘i he kongia ‘e ua ‘i he ta’u ‘e ua kuohili pea pehe ki he totongi ‘o e fakatokosi’i ‘o e kau ngaue fakapule’anga. ‘Ikai ngata ai, na’e uesia lahi ‘a e ma’uma’uluta mo e falala’anga ‘a e tu’unga faka’ekonomika fakalukufua ‘a e fonua, makatu’unga ‘i he moveuveu fakalotofonua ‘i Novema 2006 ‘a ia na’e ‘auha ai ‘a e meimei peseti ‘e 20 ‘o e koloa ngaahi fakalotofonua ‘a Tonga. ‘Oku fakafuofua ‘e he Potungaue Pa’anga ‘e holo ‘a e tupu faka’ekonomika ‘i he 2006/07 ‘aki ‘a e peseti ‘e 3 ki he 4. Na’e tanaki atu ki he ngaahi faingata’a fakalotofonua ‘a e hikihihi ‘i he totongi ‘o e ngaahi koloa hu mai, tautautefito ki he koloa lolo, pea hoko ‘a e ma’olungaange ‘a e mahu’inga ‘o e pa’anga Nu’usila mo e pa’anga ‘Aositelelia ke ne uesia ‘a e hikihihi ‘i he totongi ‘o e koloa hu mai. ‘I hono fakakatoa ‘o e ngaahi me’a ni, ‘oku ne ‘omi ‘a e ngaahi pole lahi ki hono fakahoko ‘o e fokotu’utu’u ngaue fakapa’anga.

‘Oku ou fiefia ke u fakaha heni, neongo ‘a e ngaahi pole lahi ko ‘eni, na’e kei hokohoko pe ‘a e fakalalakala ‘i he fefakatau’aki ‘a e fonua mo tu’apule’anga, na’e kei pukepuke pe ‘a e ma’uma’uluta mo e tu’unga falala’anga ‘i he tafa’aki fakapa’anga pea holo mo e hikihihi ‘i he totongi koloa. Ko e tu’unga ‘o e pa’anga talifaki ‘a e pule’anga ‘i muli na’e laka hake ‘i he koloa hu mai ki he mahina ‘e 4 lolotonga ‘a e 2006/07 pea ko e ‘avalisi ‘i he hikihihi ‘i he totongi koloa na’e holo hifo ki he peseti ‘e 5.1, ko e ma’ulalo taha ia ‘i he ta’u ‘e 7. ‘Oku fakafuofua ‘e kake ‘a e ngaue faka’ekonomika ‘i he hili ‘a e 2006/07, makatu’unga ‘i he lahiange ‘a e ngaahi ngaue langa. ‘Oku fakafiefia foki ke fakatokanga’i, kuo kamata ke kake ki ‘olunga ‘a e tupu ‘i he no ki he ngaahi pisinisi.

‘I he kamata’anga ‘o e ta’u fakapa’anga, na’e kei tupu ta’efakapotopoto pe ‘a e ngaahi no ki he tafa’aki taautaha, neongo na’e holo hifo mei he tu’unga tupu ‘i he 2005/06. Ko ia ai, ko e fakangatangata fakalukufua ki he ngaahi no ‘a ia na’e kamata ‘i Sanuali 2006, na’e fakaloloa ia ki Tisema 2006, ke holoki hifo ‘a e tupu ‘i he ngaahi no ki ha tu’unga ‘oku fenapasi mo e tu’unga fakafiemalie ‘o e pa’anga talifaki ‘a e pule’anga ‘i muli pea mo e ma’uma’uluta mo e falala’anga ‘a e tu’unga faka’ekonomika fakalukufua ‘a e fonua. Ka neongo ia, na’e liliu lahi ‘e he moveuveu ‘o e ‘aho 16 ‘o Novema 2006 ‘a e fakafuofua ki he kaha’u ‘i he tu’unga faka’ekonomika, ko ia ai na’e toe tokanga makeheange ‘a e Pangike Pule ki he’ene ngaahi fokotu’utu’u ngaue ke tauhi mo pukepuke ‘a e ma’uma’uluta mo e falala’anga ‘a e tafa’aki fakapa’anga. ‘I he lolotonga ‘o e taimi faingata’a ko eni na’e fengaue’aki vaofi faka’aho ‘a e Pangike Pule mo e ngaahi pangike ke fakapapai’i ‘oku feau ‘a e ngaahi fiema’u pa’anga ‘a e kakai ‘i he founa ‘oku vave mo malu. Na’e toe fakamalohi’iange ‘a e ngaahi tu’utu’uni ki he fakafetongi pa’anga muli pea ko e tu’unga ‘o e ngaahi no ‘i he ngaahi pangike na’e siofi mo ia. ‘I Fepueli 2007, na’e to’o ai ‘a e fakangatangata fakalukufua ki he ngaahi no, ke fakafaingamalie’i ha fiema’u no ‘a e ngaahi pisinisi na’e uesia ki he toe langa fo’ou. Ka neongo ia, na’e kei si’isi’i ‘a e lahi ‘o e pa’anga ‘i he ngaahi pangike pea ‘i ‘Epeleli, na’e holoki ai ‘e he Pangike Pule ‘a e lahi ‘o e pa’anga ‘oku fakahu ‘e he ngaahi pangike ‘i he Pangike Pule mei he peseti ‘e 12.5 ki he peseti ‘e 10 ‘o fakalahi ai ‘a e pa’anga ‘i he ngaahi pangike ‘aki ‘a e pa’anga ‘e \$6.2 miliona. Na’e talu mei ai ‘a e tu’utu’uni ‘e he Pangike Pule ke ta’ofi ‘a hono tuku atu kitu’a ‘a ‘ene ngaahi Nouti koe’uhi kae tuku pe ‘a e pa’anga ko ‘eni ‘i he ngaahi pangike ke tokoni ki he ngaahi langa fo’ou.

Na’e fakahoko ha fakalalakala mahu’inga ‘aupito ‘i he tafa’aki fakapa’anga ‘a Tonga, makatu’unga ‘i hono tali ‘e he Falealea ‘i ‘Aokosi 2007 ‘a e Fakalelei ki he Lao ‘o e Pangike Pule Fakafonua ‘o Tonga 2007 hili hono toloi mei he 2005. Ko e Lao ko ‘eni ‘oku ne fakamalohi’i ‘a e ngaahi fakahoko fatongia ‘o e Pangike Pule pea mo fakapapai’i ‘oku ‘oange hano mafai fakahoko ngaue tau’ataina fe’unga ki

he'ene fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga. Ko e Lao ko 'eni 'oku ne fakamalohi'i ai 'a e taliui fe'unga ki he fatongia mo e ha mahinoange hono fakahoko 'e he Pangike Pule hono ngaahi mafai. 'Oku fiema'u ai ke pulusi 'e he Pangike Pule 'i he mahina 'e ono kotoa 'a 'ene Fakamatala ki he Fokotu'utu'u Ngaue Fakapa'anga, 'a ia ko e 'uluaki Fakamatala na'e pulusi ia 'i Sepitema 2007. Ko hono tuku atu fakamahina ono 'a e ngaahi Fakamatala ki he Fokotu'utu'u Ngaue Fakapa'anga, 'oku 'uhinga ia ko e fakamatala fekau'aki mo hono fakahoko 'o e fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga 'e 'ikai toe kau ia 'i he Fakamatala Fakata'u 'a e Pangike 'o hange ko e ngaahi ta'u kimu'a.

Tukukeheange mei he Lao, pea ke toe lahiange 'a e taliui fe'unga ki he fatongia mo e mahinoange hono fakahoko 'o e fatongia, na'e toe vakai'i 'e he Pangike Pule 'ene ngaahi tu'utu'uni mo e founa fakahoko fatongia fekau'aki mo hono pule'i lelei 'o e lahi 'o e pa'anga 'i he ngaahi pangike pea 'i 'Okatopa 2006, na'e kamata ke pulusi faka'aho 'i he website 'a e Pangike Pule 'a e ngaahi fika ki he lahi 'o e pa'anga 'i he ngaahi pangike. 'I Tisema 2006, na'e toe vakai'i ai 'e he Pangike Pule 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e aleapau no pa'anga 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga kuo laiseni pea na'e fokotu'u 'a e totongi tupu 'oku hilifaki 'i he aleapau no ko eni ke tatau mo e totongi tupu 'oku hilifaki 'i he ngaahi feno'aki 'a e ngaahi pangike fakaloto fonua tanaki ki ai 'a e peseti 'e 2.

Na'e 'i ai foki 'a e ngaahi fakalakalaka lahi na'e fakahoko ke toe leleiange 'a e taliui ki he fatongia mo e mahinoange 'a e fatongia 'i he tafa'aki fakapa'anga. Ko hono tuku atu 'o e Fakamatala Fakapotopoto Fika 3 fekau'aki mo e hilifaki 'o e ngaahi tautea ki he ngaahi pangike, 'a ia na'e kamata ngaue'aki 'i Sepitema 2006, na'e fakataumu'a ia ke fakapapau'i 'oku tuku mai 'e he ngaahi pangike 'a e ngaahi fika 'oku tonu 'i he taimi pau, 'a ia ko e ngaahi fiema'u mahu'inga ia kimu'a pea fakahoko 'a e ngaahi tu'utu'uni faka'ekonomika mo fakapa'anga 'oku lelei. 'Ikai ko ia pe, ka ko hono tuku atu 'o e Fakamatala Fakapotopoto Fika 4 ki hono fakaha 'o e ngaahi totongi tupu mo e ngaahi totongi kehe 'oku hilifaki 'e he ngaahi pangike, 'a ia 'oku fiema'u ai 'a e ngaahi pangike ke nau fakaha kakato 'a e totongi 'o 'enau ngaahi ngaue mo e ngaahi koloa 'oku tuku atu 'a ia na'e kamata ngaue'aki 'i 'Aokosi 2007. Ko e Fakamatala Fakapotopoto ko 'eni na'e ngaue fakataha ki ai 'a e Pangike mo e kautaha 'a e ngaahi pangike 'i Tonga, ko e kautaha fo'ou eni na'e toki fokotu'u 'a ia na'e talitali lelei 'a e fokotu'u fo'ou ko 'eni 'e he Pangike Pule. 'Oku 'i ai 'a e 'amanaki, ko hono fokotu'u ko eni 'o e kautaha 'a e ngaahi pangike 'i 'Epeleli 2007, 'e tokoni lahi ki hono alea'i 'o e ngaahi me'a mahu'inga ke toe leleiange mo vaveange 'a e ngaue 'i he tafa'aki fakapa'anga.

Neongo na'e uesia 'e he moveuveu ta'e'amanekina 'o Novema 2006 'a e fakahoko 'o e palani ngaue 2006/07, na'e malava pe 'e he Pangike Pule 'o fakahoko lelei 'a 'ene taumu'a ngaue ke fakalelei'i 'a e fakamatala fekau'aki mo e ngaahi tu'utu'uni mo e founa fakahoko ngaue 'a e Pangike fakataha mo e ngaahi fakamatala ki he ngaahi ngaue ke fai 'e he kau ngaue. Na'e hokohoko atu pe mo hono fakahoko 'e he Pangike Pule hono ngaahi fatongia angamaheni ke tokoni ki he ma'uma'uluta mo e falala'anga 'a e tafa'aki fakapa'anga. Ko e ngaahi fatongia ko 'eni 'oku kau ki ai 'a hono tuku atu 'o e pa'anga Tonga, fakahoko 'o e fefakatau'aki pa'anga faka'aho 'a e ngaahi pangike fakaloto fonua, fakahoko 'o e ngaahi fefakatau'aki pa'anga muli mo e pule'anga mo e ngaahi pangike, pule'i 'o e fetongi pa'anga muli mo fai lesisita ki he ngaahi ponite 'a e pule'anga.

Na'e hokohoko ai pe hono tokoni'i 'e he Pangike Pule 'a e 'ilo mo e taukei ngaue 'a e kau ngaue 'o fakafou 'i he ngaahi ako na'e fakahoko 'i Tonga ni pea mo tu'apule'anga. Na'e kau atu ha kau ngaue ki he ngaahi ako felave'i mo e ngaahi fakahoko fatongia 'a e Pangike Pule, 'o kau ai 'a hono pule'i mo tokanga'i 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga, mapule'i lelei 'o e pa'anga talifaki 'i muli, li pa'anga mei muli, fakafepaki'i 'o e fe'ave'aki fakapulipuli 'a e pa'anga kaka mo e pa'anga hiamatea, lipooti 'o e fehu'aki pa'anga mo muli pea mo e tafa'aki fakakomipiuta.

Ko e ngaahi fakamatala fakapa'anga fakata'u 'a e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga na'e fakahoko ia fakatatau ki he founa mo e ngaahi fiema'u 'a e Founa Lipooti Fakatauhitohi Fakavaha'apule'anga, tukukehe hono tokanga'i makehe 'a e tupu mo e mole 'i hono toe fakamahu'inga'i 'o e pa'anga muli, 'a ia 'e kei hokohoko atu pe 'a e founa lolotonga 'o fakatatau ki he Lao 'a e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988. Ko e fakamatala fakata'u ki he koloa mo e mo'ua 'a e Pangike Pule, na'e 'alu hake 'aki 'a e peseti 'e 6.4 mei he ta'u kuohili ki he T\$133.4 miliona, makatu'unga 'i he ma'olungaange 'a e tu'unga 'o e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli 'i he ta'u. Na'e makatu'unga ai heni 'a e a'u 'a e tupu haohaoa 'a e Pangike Pule ki he T\$3.6 miliona, ko e kake peseti 'e 14.5 mei he ta'u kuohili.

'Oku ou fakamalo heni ki he kau ngaue 'a e Pangike Pule 'i he'enua ngaue malohi 'i he ta'u ko eni, 'a ia na'e lahi hono ngaahi pole kehekehe ki he Pangike Pule mo e tu'unga faka'ekonomika 'o Tonga. 'Oku ou fakamalo foki ki he Pule'anga mo kinautolu kotoa pe 'i he tafa'aki fakapa'anga 'i he ngaahi fakahoko fatongia ne mou fai 'i hono fakapapau'i 'oku kei hokohoko atu pe 'a e tu'unga ma'uma'uluta mo falala'anga 'a e tafa'aki fakapa'anga. Fakamalo foki ki he kau memipa 'o e Poate 'a e Pangike 'i he'enua pou pou mo e tokoni lolotonga 'a e ta'u. 'Oku pehe foki 'a e fakamalo ki he ngaahi tokoni kuo fakahoko mai mei he Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga (IMF), Senita ki he va'a tokoni fakatekinikale 'a e Pasifiki, Pangike Pule 'a 'Aositelelia, Pangike Pule 'a Nu'usila, Pangike Pule 'a Fisi, ngaahi Pangike Pule 'o e ngaahi fonua kaunga'api 'i he Pasifiki, Senita 'o e Ako fakapangike 'a e Pangike 'a 'Ingilani, AusAID, NZAid, AUSTRAC, AMLAT mo e Polokalama 'i he Pasifiki ki hono fakafepaki'i 'o e fe'ave'aki pa'anga kaka mo e pa'anga hiamatea.

Siosi C. Mafi

Kovana

Kau Talekita ‘o e Poate ‘a e Pangike Pule Fakafonua ‘o Tonga
‘i he ‘aho 30 Sune 2007

HRH Pilinisesi Salote Pilolevu Tuita
Sea Le'ole'o

Hon. Siosiu T. T. 'Utoikamanu
Minisita Pa'anga

Mr. Richard Prema

Mrs. Siosi Cocker Mafi
Kovana

Ngaahi Tefito'i Taumu'a 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga

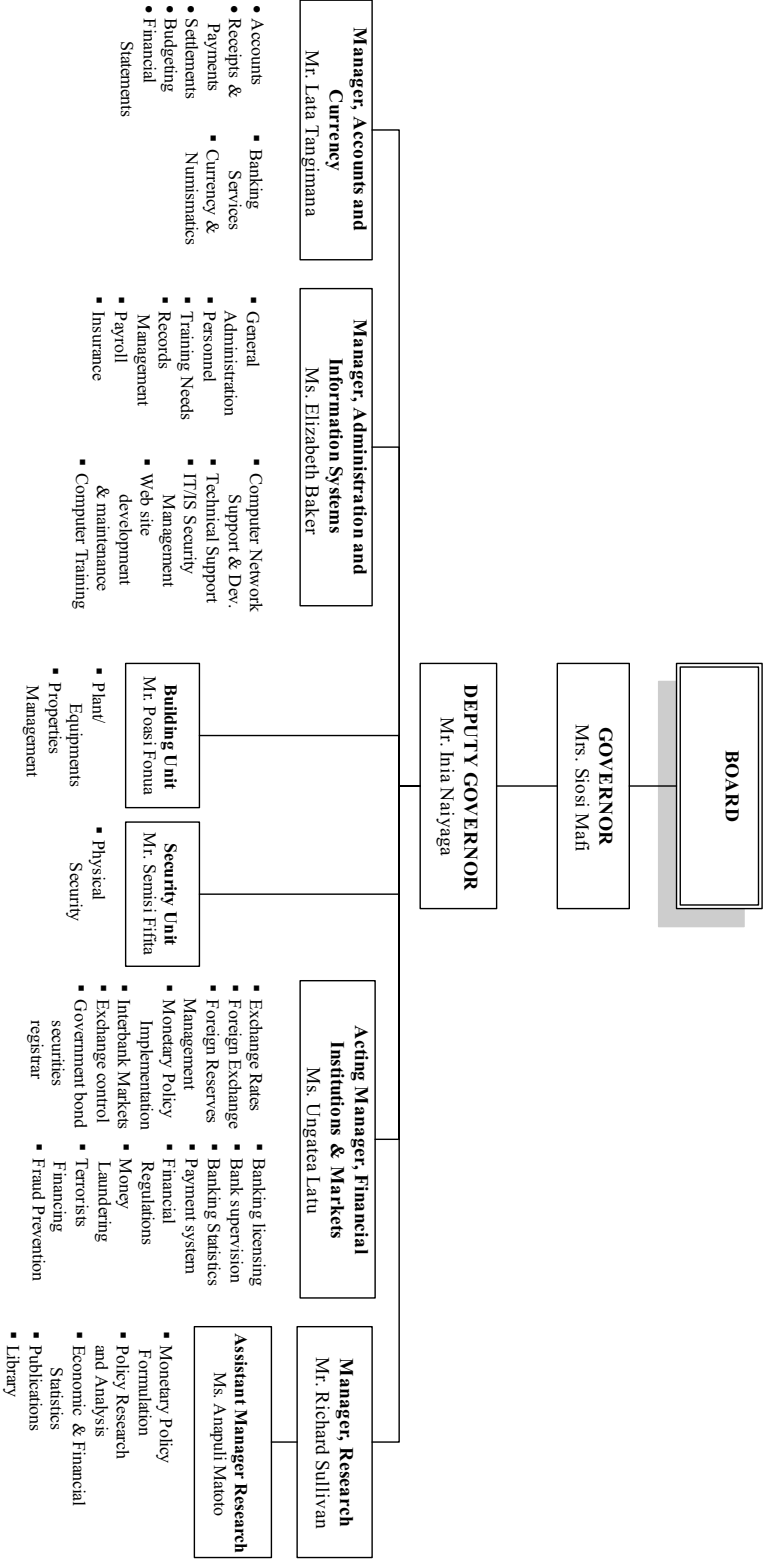
“Ko e ngaahi tefito'i taumu'a 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga kuopau:

- (a) ke pule'i 'a hono tuku atu 'o e pa'anga, mo e lahi 'e ala ma'u pea mo e fakafetongi fakavaha'a pule'anga 'o e pa'anga;
- (e) ke pule'i 'a e ngaahi koloa mahu'inga 'i tu'apule'anga 'a e Pule'anga;
- (f) ke fakatupulekina 'a e tu'unga lelei mo malohi fakapa'anga;
- (h) ke fakatupulekina ha fa'unga fakapa'anga 'oku lelei mo malohi;
- (i) ke tauhi 'a e ngaahi tu'unga fakakuletiti mo e ngaahi tu'unga fetongi pa'anga te ne fakatupu 'a e langa fakalakalaka 'a e Pule'anga 'oku maau mo tu'otu'ataau;
- (k) ke fakahoko e ngaahi ngaue fale'i ki he Minisita 'i he ngaahi ngaue fakapangike mo e fakapa'anga;
- (l) ke hoko ko e tefito'i pangike mo e fakafofonga fakapa'anga 'a e Pule'anga;
- (m) ke fakahoko 'a e ngaue fakapangike, 'i Tonga ni pe 'i ha feitu'u kehe, 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni;
- (n) ke fakahoko 'a e laiseni mo tokanga'i 'o e ngaahi kautaha fakapa'anga.”

Kupu 4

Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, Vahe 102

NATIONAL RESERVE BANK OF TONGA
June 2007

Kano Tohi

Tu'unga Faka'ekonomika Fakalukufua	
Tu'unga Faka'ekonomika Fakavaha'apule'anga	59
Tu'unga Faka'ekonomika Fakaloto fonua	61
Ngaahi Totongi	62
Fakahoko Ngaahi Ngaue Fakapa'anga	62
Ngaahi Totongi Tupu	63
Ngaahi Fakalakalaka Fakavaha'apule'anga	65
Tafa'aki Ngaue ki he Maketi Fakapa'anga	
Founga Fakamaketi ki hono pule'i 'o e lahi 'a e pa'anga 'oku 'i he ngaahi pangike	67
Tokanga'i 'o e Pa'anga Talifaki 'a e Pule'anga 'i Muli	67
Fefakatau'aki Pa'anga Muli	68
Pule'i 'o e Fetongi Pa'anga Muli	68
Fai Lesisita ki he Ngaahi Ponite 'a e Pule'anga	69
Tafa'aki ki he Ngaahi Kautaha Fakapa'anga	
Sekitoa Fakapa'anga Fakalukufua: Ngaahi Koloa mo 'enau ngaahi Ngaue	70
Ola 'o e Ngaahi Ngaue Fakapa'anga	71
Tu'unga Fakapa'anga	73
Sino'i pa'anga tefito	73
Tu'unga lelei 'o e koloa fakalukufua	73
Tokanga'i 'o e Ngaahi Kautaha Fakapa'anga kuo Laiseni	73
Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga	75
Ngaahi Ngaue 'a e Pangike Pule	
Ngaue Fakapa'anga	76
Ola 'o e Ngaahi Ngaue Fakapa'anga	77
Tafa'aki Fakapolokalama mo e Tekinolosia 'o e Komipiuta	77
Tokanga'i Fakalukufua e Ngaahi Ngaue 'a e Pangike Pule	77
Fengaue'aki mo e Pule'anga mo e Ngaahi Pangike	79
Poate 'a e Kau Talekita	79
Kau 'Ofisa Ma'olunga	81

Kano Tohi

Fakamatala ‘o e Ngaahi ‘Akauni	
Lipooti ‘a e kau Talekita	84
Fakamatala ‘a e kau Talekita	87
Lipooti Tau’ataina ‘a e ‘Atita	88
Fakamatala ki he Tupu mo e Mole	90
Fakamatala Fakata’u ki he Koloa mo e Mo’ua	91
Fakamatala ki he fe’unuaki ‘i he Pa’anga Mohe	92
Fakamatala fakata’u ki he fehu’aki ‘o e pa’anga	93
Ngaahi Fakamatala ki he fokotu’utu’u ‘o e ‘akauni	94

Ngaahi Fakatata

Fakatata 1 : Koloa Fakalukufua ‘a e Fonua	61
Fakatata 2 :Hikihiki ‘i he Totongi Koloa	62
Fakatata 3 :Pa’anga ‘i he Pangike mo e No ki he Tafa’aki Taautaha	63
Fakatata 4 :Totongi tupu ki he Fakahu Pa’anga	63
Fakatata 5 : Ngaahi Pangike -Vahevahe ‘o e Pa’anga Hu Mai	72
Fakatata 6 : Ngaahi Pangike - Vahevahe ‘o e Ngaahi Fakamole Fakalukufua	72
Fakatata 7 : Ngaahi Pangike - Ngaahi No Palopalema - Pa’anga Talifaki	73

Ngaahi Tepile

Tepile 1 :	Ngaahi Me’afua Faka’ekonomika Fakavaha’apule’anga	59
Tepile 2 :	Ngaahi Me’afua ‘o e Fe’unuaki Faka’ekonomika ‘a Tonga	61
Tepile 3 :	Fakaikiiki ‘o e Lekooti Fehu’aki Pa’anga mo Muli (Fakata’u)	64
Tepile 4 :	Ngaahi ‘Akauni ‘a e Ngaahi Pangike	71
Tepile 5 :	Ola ‘o e Ngaahi Ngaue Fakapa’anga ‘a e Ngaahi Pangike	72

Tu'unga Faka'ekonomika Fakalukufua

Tu'unga Faka'ekonomika Fakavaha'apule'anga

Na'e hokohoko atu pe 'a e tupu malohi 'a e tu'unga faka'ekonomika fakamamani lahi 'i he ta'u kuohili, pea 'oku fakafuofua na'e tupu 'a e ngaue faka'ekonomika fakamamani lahi 'aki 'a e peseti 'e 3.8 'i he 2006. Ko e fakafuofua ki he kaha'u 'e kei malohi pe 'a e tupu faka'ekonomika fakamamani lahi 'i he 2007 mo e 2008. Neongo na'e mamalieange 'a e tupu faka'ekonomika 'i 'Amelika 'i he konga 'uluaki 'o e 2007, 'oku fakafuofua 'e kei tupu malohi pe 'a e ngaahi ngaue faka'ekonomika 'i he ngaahi feitu'u kehe. 'Oku fakafuofua 'e toe tupu vave pe 'a e tu'unga faka'ekonomika 'a Siaina mo 'Initia, pea 'oku fakafuofua ke tu'unga ma'olungaange 'a e tupu faka'ekonomika 'i Siapani mo e ngaahi fonua Fakatahataha 'o 'Iulope. 'Oku fakafuofua ke kei tupu malohi pe mo e tu'unga faka'ekonomika 'i 'Aositelelia mo Nu'usila.

Na'e hoko 'a e tupu kaukaua 'i he tu'unga faka'ekonomika 'o Siaina ke ne hiki'i hake ai 'a e fiema'u 'o e ngaahi koloa 'oku ngaue'aki 'e he ngaahi ngaue'anga ngaohi koloa 'o tupu ai 'a e hiki ki 'olunga 'a e totongi 'o e ngaahi koloa ko 'eni 'i he ngaahi feitu'u kehekehe 'i mamani. 'I he'ene pehee, na'e kake 'a e hikihihi 'i he totongi koloa 'i he ngaahi fonua lahi 'i he 2006, 'o makatu'unga ai 'a hono fakamalohi'i 'a e ngaahi tu'utu'uni ngaue fakapa'anga 'i Siaina, Siapani, 'Aositelelia, Nu'usila, Pilitania mo e ngaahi fonua Fakatahataha 'i 'Iulope. 'I he ngaahi fonua 'oku fefakatau'aki lahi pea mo Tonga, ko 'Amelika pe na'e 'ikai ke hiki hake 'ene totongi tupu 'i he 2006/07. Ko e fakafuofua ki he kaha'u, 'e tu'unga fakafiemale pe 'a e hikihihi 'i he totongi koloa fakamamani lahi, makatu'unga 'i he ngali ola lelei 'a e feinga 'a Siaina ke ta'ota'ofi 'enau tupu faka'ekonomika 'a ia 'e tokoni ke ta'ota'ofi 'a e hikihihi 'i he totongi koloa fakamamani lahi.

Tepile 1: NGAACHI ME'AFUA FAKA'EKONOMIKA FAKAVAHA'APULE'ANGA									
	Tu'unga Totonu 'o e Koloa 'oku Fa'u Fakalotofonua			Hikihihi 'I he Totongi 'o e Koloa			Palanisi 'o e 'Akauni Lolotonga		
	Nga'unu Fakapeseti			Nga'unu Fakapeseti			Peseti 'o e 'Akauni Lolotonga ki he koloa 'oku fa'u fakalotofonua		
	2006	2007	2008	2006	2007	2008	2006	2007	2008
'Amelika	2.9	1.9	1.9	3.2	2.7	2.3	-6.2	-5.7	-5.5
Siapani	2.2	2.0	1.7	0.3	0.3	0.5	3.9	4.5	4.3
'Iulope	2.8	2.5	2.1	2.2	2.0	2.0	-0.3	-0.2	-0.4
Siaina	11.1	11.5	10.0	1.5	4.5	3.9	9.4	11.7	12.2
'Aositelelia	2.7	4.4	3.8	3.5	2.3	2.8	-5.5	-5.7	-5.6
Nu'usila	1.6	2.8	2.3	3.4	2.4	2.7	-8.7	-8.5	-8.6
Ma'u'anga Fakamatala : IMF World Economic Outlook, 'Okatopa 2007									

'I he maketi fakapa'anga fakamamani lahi, na'e kake 'a e totongi tupu 'i he ponite koe'uhi ko e 'amanaki 'e hokohoko atu 'a e tupu faka'ekonomika fakamamani lahi pea 'e tu'unga fakafiemale 'a e fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga. Talu mei he faka'osinga 'o Sune 2007, ko hono fakafoki 'o e ngaahi 'inivesi 'i he ngaahi pa'anga 'oku ma'olunga 'enau ngaahi totongi tupu pea mo e palopalema 'a e ngaahi maketi fakatau 'api 'i 'Amelika, na'e holo ai 'a e ngaahi totongi tupu koe'uhi ko e lahi 'a e fiema'u 'o e ngaahi 'inivesi 'i he ngaahi pa'anga 'oku ma'ulaloange 'enau totongi tupu.

Na'e mamalieange 'a e tupu faka'ekonomika 'i 'Amelika 'i he 2006/07, makatu'unga 'i he holoa 'a e maketi fale pea mo e hokohoko mai hono uesia 'o e ngaohi koloa 'e he totongi ma'olunga 'o e lolo. Na'e kei pukepuke pe 'e he Pangike Pule 'a 'Amelika 'a e totongi tupu 'i he peseti 'e 5.25 lolotonga 'a e ta'u, koe'uhi ko e hoha'a fekau'aki mo e hikihihi 'i he totongi koloa 'a ia na'e fetamate'aki mo e tokanga ki he vaivaiaange 'a e tupu faka'ekonomika. 'Oku fakafuofua ke kake 'a e tupu faka'ekonomika 'i he konga

hono ua 'o e 2007, makatu'unga 'i he kake 'a e 'inivesi 'i he ngaahi pisinisi. Kaikehe, na'e hokohoko atu 'a e ha mai 'a e vaivai 'a e 'inivesi fale nofo'anga pea mo e lahiange 'a e ngaahi no fale nofo'anga te'eki totongi. Ko e ola 'o e ngaahi faingata'a 'i he ngaahi maketi fakapa'anga ko eni, na'a ne fakatupu 'a e fakakaukau 'a e Pangike Pule 'a 'Amelika ke fakangaloku 'a 'ene fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga, neongo 'a e hoha'a koe'uhi ko e hokohoko atu 'a e hikihihi 'i he totongi koloa.

Na'e hokohoko atu pe 'a e tupu faka'ekonomika 'i Siaina 'i he vave 'a e kake 'i he koloa hu atu. Na'e lahiange 'a e hoha'a na 'oku fu'u vave 'a e tupu faka'ekonomika, pea neongo 'oku 'i he tu'unga fakafiemalie pe 'a e hikihihi 'i he totongi koloa, ka 'oku fakafuofua ke 'alu hake 'i he kaha'u. Na'e makatu'unga heni 'a hono toutou hiki hake 'e he kau ma'u mafai 'o Siaina 'a e totongi tupu mo e lahi 'o e pa'anga kuo pau ke fakahu 'e he ngaahi pangike fakakomesiale 'i he Pangike Pule 'o Siaina 'i he feinga ke ta'ota'ofi 'a e vave 'i he tupu 'o e ngaahi ngaue faka'ekonomika.

Na'e kake peseti 'e 2.3 'a e tu'unga faka'ekonomika 'a Siapani 'i he ta'u 'o ngata ki Sune 2006, 'a ia na'e makatu'unga mei he kake 'i he ngaahi fiema'u fakalotofonua. 'Oku fakafuofua ke tu'unga tatau pe 'a e tupu faka'ekonomika 'i he ta'u hono hoko koe'uhi ko e kake 'a e lahi 'o e ngaahi koloa mo e lahiange 'a e koloa hu atu. Ko e fakafuofua ki he kaha'u 'i he hikihihi 'i he totongi koloa, 'e laka hake 'i he noa pea 'oku fakafuofua ke kake ki 'olunga mo e totongi tupu. Fakatatau ki he fakamatala fakamuimuitaha 'a e Consensus Forecasts, 'oku fakafuofua 'e toe kake ki 'olunga 'a e tupu faka'ekonomika 'i he ngaahi fonua kehe 'o 'Esia.

Na'e hokohoko atu 'a e tupu malohi 'a e tu'unga faka'ekonomika 'a 'Aositelelia 'o a'u eni ki he ta'u hokohoko 'e 15. Ko e kake lahi 'i he fefakatau'aki 'a 'Aositelelia mei he ngaahi koloa, na'e makatu'unga ai 'a e vave 'a e 'inivesi 'i he pisinisi 'a ia 'oku fakafuofua ke 'i ha tu'unga ma'olunga. Kuo kamata ke ha mai 'a e taimi loloa 'a e tupu faka'ekonomika 'a 'Aositelelia 'i he tu'unga ma'ulalo mo fakahisitolia 'o e ta'ema'u ngaue. Ko ia ai, 'e malava pe ke toe 'alu hake 'a e hikihihi 'i he totongi koloa pea neongo na'e tu'uma'u pe 'a e totongi tupu 'i he taimi lahi 'o e ta'u kuo'osi, kuo kamata hono hiki hake 'e he Pangike Pule 'a 'Aositelelia 'a 'ene totongi tupu pea 'oku 'i ai 'a e fakafuofua ke toe hiki hake 'a e totongi tupu kimu'a 'i he faka'osinga 'o e 2007.

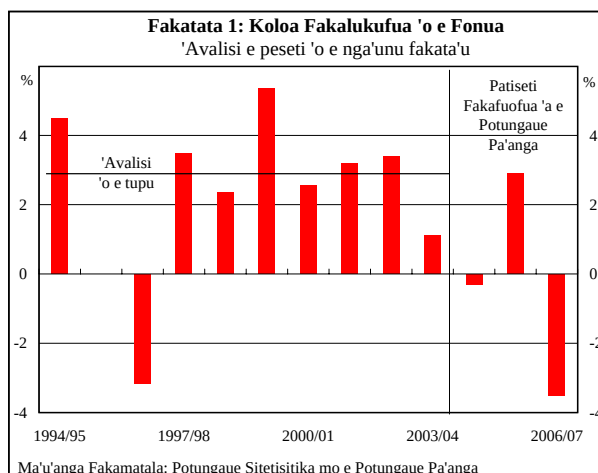
'I he taimi tatau, na'e kake lahi 'a e fefakatau'aki 'a Nu'usila makatu'unga 'i he lahi 'ene hu koloa atu ki tu'apule'anga. Makatu'unga 'i he tupu lahi 'a e ngaahi ngaue faka'ekonomika, mo e hokohoko atu 'a e malohi 'i he maketi fale, fakataha mo e ma'olunga 'o e totongi koloa hu mai, 'oku kei fai pe 'a e tokanga lahi ki he hikihihi 'i he totongi koloa. Na'e ha mai 'a e malava 'e he hiki tu'o fa 'i he totongi tupu 'i he ta'u kuohili, ke ta'ota'ofi 'a e tupu vave 'a e maketi fale pea 'oku 'i ai 'a e fakafuofua ke mamalieange mo e tupu faka'ekonomika. Makatu'unga 'i he vaivaiange 'a e mahu'inga 'o e pa'anga Nu'usila, 'e toe lahiange 'a e hoha'a ki he hikihihi 'i he totongi 'o e koloa hu mai pea 'oku hangehangee 'e 'ikai fakangaloku 'e he Pangike Pule 'o Nu'usila 'ene fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga 'i he ta'u kaha'u.

Na'e ha mai na'e tuifio 'a e ngaahi lelei faka'ekonomika 'i he ngaahi fonua 'o e pasifiki 'i he ta'u kuo'osi. Ko e ngaahi moveuveu fakapolitikale 'i Fisi mo e 'Otu Solomone na'a ne uesia 'a e tu'unga faka'ekonomika 'o e ongo fonua ni. Na'e holo lahi 'a e pa'anga hu mai 'a Fisi mei he takimamata, fakataha'i mo e holo 'a e hu koloa atu ki tu'apule'anga mei he to lalo 'a e tafa'aki ngoue. Na'e toe holo foki mo e tu'unga 'o e 'inivesi mo e ngaahi koloa. 'I he tafa'aki 'e taha, na'e hange na'e 'ikai ke fu'u uesia lahi 'e he moveuveu 'i he 'Otu Solomone 'a e tu'unga faka'ekonomika 'o e fonua. 'Oku tokoni 'a e ma'olunga 'o e totongi 'o e ngaahi koloa 'o lalo fonua ki he ngaahi ngaue'anga keli'anga koloa. 'Oku hange pe ko Papua Niu Kini 'a 'ene faingamalie mei he ngaahi koloa fakaenatula 'oku lahi 'i he keli'anga koloa. 'I Ha'amo, na'e kake lahi 'a e tu'unga faka'ekonomika koe'uhi ko e lahi 'o e ngaahi ngaue langa 'i he teuteu ki he Sipoti 'a e Pasifiki Tonga, pea pehe ki he hokohoko 'a e kake ki 'olunga 'a e tafa'aki takimamata.

Tu'unga Faka'ekonomika Fakaloto fonua

Na'e fakafuofua 'e he Potungaue Pa'anga 'e holo 'a e tupu faka'ekonomika 'a e fonua mei he peseti 'e 2.9 'i he 2005/06 ki he peseti 'e -3.5 'i he 2006/07, 'a ia ko e ma'ulalo taha ia 'i he tupu faka'ekonomika 'i he ta'u 'e hongofulu kuo'osi.

Na'e toe holo aipe 'a e ola 'o e ngaue 'a e tafa'aki ki he ngoue, 'a ia 'oku ofi ki he vahe fa 'e taha 'o e fakakatoa 'o e koloa 'oku ngaohi fakaloto fonua ka na'e si'isi'iangia 'i he holo 'i he 2005/06. 'I he 'uluaki mahina 'e ono 'o e 2006/07, na'e ha 'i he lipooti fefakatau'aki, na'e holo 'a e to hina, 'a ia ko e tefito'i ngoue ma'u'anga pa'anga ia 'a Tonga, pehe ki he ngaahi ngoue foha, vanila mo e nonu. 'I he tafa'aki 'e taha, na'e kake 'a e ngoue kava 'o kaunga lelei ia ki he uta atu ki muli 'o e ngoue mei Tonga. Na'e kake mo e ola 'o e ngaue 'i he tafa'aki 'o e toutai mo e ngaahi koloa kehe mei 'oseni, makatu'unga 'i he lahiange hono uta atu ki muli 'a e ika mo'ui mo e ika fo'ou 'o lahi hake ia 'i he holo hono uta atu ki muli 'o e ngoue.

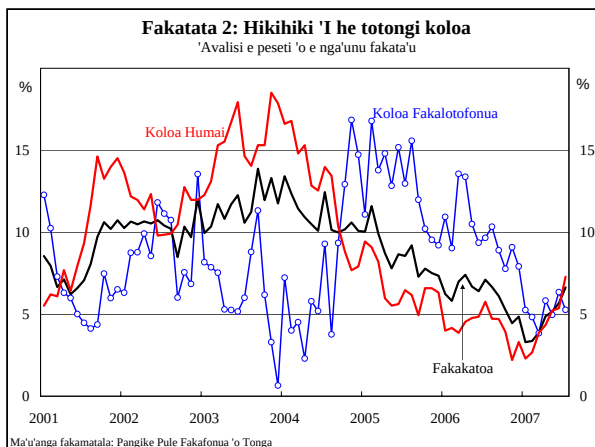

Tepile 2: NGAHI ME'AFUA 'O E FE'UNUAKI FAKA'EKONOMIKA 'A TONGA					
		2003/04	2004/05	2005/06	2006/07
Ngaahi Ngaue Faka'ekonomika					
Mahu'inga Fakalukufua (Tu'unga Totonu)	nga'unu %	1.1	-0.3	2.9	-3.5
Folau 'eve'eva (tokolahi)	tahaafe	43.6	51.9	53.3	52.8
Fakapa'anga, Totongi Koloa & Totongi Tupu					
Hikihiki 'o e totongi koloa ('avalisi fakata'u)	nga'unu %	11.8	10.0	7.2	5.1
Hikihiki 'o e totongi koloa (ngata'anga 'o e ta'u)	nga'unu %	10.1	8.7	6.4	5.7
Lahi 'o e pa'anga 'a e fonua (M2 - ngata'anga 'o e ta'u)	\$m pa'anga	180.3	203.5	237.3	265.5
Ngaahi no fakaloto fonua (ngata'anga 'o e ta'u)	\$m pa'anga	174.0	210.3	264.5	295.2
Tupu 'I he fakahu pa'anga taimi loloa (ngata'anga 'o e ta'u)	% 'i he ta'u	6.5	6.0	6.8	6.6
Sekitoa ki Tu'apule'anga					
Koloa uta ki muli (fob)	\$m pa'anga	28.3	31.1	31.9	26.7
Koloa hu mai (fob)	\$m pa'anga	169.0	204.2	245.4	217.5
Pa'anga talifaki 'i muli (ngata'anga 'o e ta'u)	\$m pa'anga	89.7	82.1	83.2	91.6
Fakahoa 'o e koloa hu mai ki he Pa'anga talifaki (ngata'anga 'o e ta'u)	lahi 'o e mahina	5.4	4.4	4.3	4.4
Mahu'inga fetongi pa'anga (ngata'anga 'o e ta'u)	US\$/T\$	0.5	0.5	0.5	0.5
Ma'u'anga Fakamatala: Patiseti 2007/08 'a e Potungaue Pa'anga, Potungaue Takimamata, Potungaue Sitetisitika mo e Pangike Pule.					

'Oku fakafuofua 'e kamata ke tupu 'a e ngaue langa koe'uhi ko e kei hokohoko atu 'a e fokotu'utu'u ki he malu'i mo e ngaahi no ki hono toe langa fo'ou 'a e loto senita fakapisinisi 'o Nuku'alofa. Na'e 'ikai foki ke tupu lahi 'a e ngaahi langa 'i he tafa'aki taautaha koe'uhi ko e ma'ulaloange 'a e tupu 'i he no langa fale lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga 2006/07.

Ko e tafa'aki fefakatau'aki, ngaahi hotele mo e falekai, kau ki ai 'a e fakatau fakamovetevete mo fakalufufua, mo e ngaahi ngaue fakatakimamata, na'e holo 'i he 2006/07, 'o ha mahino ai hono faka'auha 'a e meimei peseti 'e 80 'o e loto senita fakapisinisi 'o Nuku'alofa. Ka neongo ia, 'oku fakafuofua 'e toe kake pe hili 'a e ngaahi langa fo'ou mo e maau 'a e ngaahi totongi malu'i. Na'e ha foki 'i he savea 'a e Pangike Pule 'a e tupu 'i he fakatau 'o e ngaahi me'alele.

Na'e holo 'a e tokolahi 'o e kau folau'eve'eva mai ki he fonua, 'o kau ai 'a e kau folau vakapuna mo e folau vaka tahi mai 'i he ta'u kuo'osi, ko e fuofua holo eni 'i he ta'u 'e nima kuohili.

Ngaahi Totongi Koloa

Na'e hokohoko atu 'a e holo 'a e hikihiki fakata'u 'i he tu'unga 'o e totongi koloa 'i he 2006/07. Na'e 'alu hake peseti 'e 5.7 'a e hikihiki fakata'u 'i he tu'unga 'o e totongi koloa 'o ngata ki Sune 2007, ko e holo ia mei he kake peseti 'e 6.4 'i he ta'u 'o ngata ki Sune 2006 (Fakatata 2). Ko e 'avalisi 'o e hikihiki fakata'u 'i he totongi koloa 'i he 2006/07 na'e peseti 'e 5.1, ko e holo ia mei he peseti 'e 7.2 'i he ta'u kuo'osi, pea toe ma'ulaloange 'i he fakafuofua 'a e Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga ki he 'avalisi 'o e hikihiki fakata'u 'i he totongi koloa ko e peseti 'e 10.3. Ko e holo 'i he tu'unga 'o e hikihiki fakata'u 'i he totongi

koloa na'e makatu'unga ia mei he holo 'a e hikihiki 'i he totongi 'o e ngaahi koloa fakalotofonua.

Na'e ma'ulaloange 'a e kake 'i he hikihiki 'o e totongi koloa fakalotofonua, ko e peseti 'e 6.3 lolotonga 'a e ta'u, 'o fakahoa ia mo e kake peseti 'e 9.4 'i he ta'u kuohili. Ko e holo ko eni 'i he hikihiki 'o e totongi koloa fakalotofonua, na'e ha mahino ai 'a e holo 'i he totongi 'o e fefononga'aki 'aki 'a e peseti 'e 0.4 'o fakahoa ia ki he peseti 'e 18.7 na'e lekooti 'i he ta'u kuo'osi. Ko e holo 'i he totongi 'o e fefononga'aki, na'e makatu'unga ia 'i he holo 'a e totongi lolo fakamamani lahi 'i he konga kimu'a 'o e 2007. Ko e ngaahi koloa kehe na'e kaunga ki he holo 'a e hikihiki 'i he totongi koloa, na'e kau ki ai 'a e ngaahi koloa vala, koloa tapaka mo e 'olokaholo pea mo e ngaahi koloa fale. Na'e kake 'a e totongi 'o e ngaahi koloa faka'api 'aki 'a e peseti 'e 15.5 pea ko e totongi 'o e ngaahi koloa mo e ngaahi ngaue kehe na'e kake'aki 'a e peseti 'e 5.8. Ko e ngaahi koloa me'atokoni fakalotofonua hange ko e fua'i'akau mo e vesitapolo, na'e holo mo ia koe'uhi na'e lahi, makatu'unga 'i he leleiange 'a e 'ea lolotonga 'a e ta'u kuo'osi.

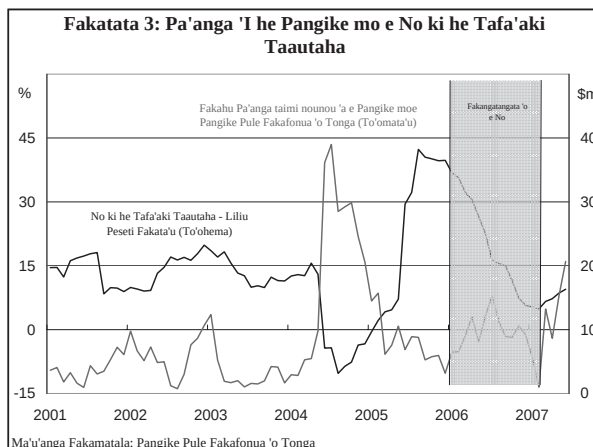
'I he tafa'aki 'e taha, ko e totongi 'o e ngaahi koloa hu mai, na'e 'alu hake 'aki 'a e peseti 'e 5.4 'i he ta'u 'o ngata ki Sune 2007, 'o fakahoa ki he kake peseti 'e 4.8 ki he ta'u 'o ngata ki Sune 2006. Na'e makatu'unga eni 'i he kake peseti 'e 2.7 'a e hikihiki fakata'u 'i he tu'unga 'o e totongi 'o e ngaahi koloa me'atokoni, 'o ha mai ai 'a e ma'olungaange 'a e mahu'inga 'o e pa'anga Nu'usila 'i he pa'anga Tonga, 'a ia ko e konga lahi taha 'o e ngaahi koloa hu mai ki Tonga ni, ko e hu mai mei Nu'usila. 'Ikai ko ia pe, ka ko e kake 'i he hikihiki fakata'u 'i he totongi koloa 'a tu'apule'anga tautautefito ki Nu'usila mo 'Aositelelia 'i he ta'u kuohili, 'oku ne hiki hake ai 'a e totongi ki he ngaahi koloa hu mai mei tu'apule'anga.

Fakahoko Ngaahi Ngaue Fakapa'anga

Na'e kake peseti 'e 13.3 'a e me'afua ki he lahi 'o e pa'anga fakalukufua 'a e fonua (M3) 'i he ta'u 'o ngata ki Sune 2007, 'a ia na'e tu'unga tatau mo e kake 'i Sune 2006, neongo na'e toki kamata 'a e kake ko eni 'i he konga hono ua 'o e ta'u fakapa'anga 2006/07. Ko hono to'o 'o e fakangatangata fakalukufua ki he ngaahi no 'i Fepueli 2007 pea mo hono holoki 'o e lahi 'o e pa'anga kuo pau ke fakahu 'e he ngaahi

pangike 'i he Pangike Pule 'i 'Epeleli 2007, ko e tokoni ia ki he 'amanaki 'e toe lahiange 'a e ngaahi fiema'u no ki he toe langa fo'ou 'o Nuku'alofa hili 'a e moveuveu 'i he 'aho 16 'o Novema 'o e ta'u kuo'osi (Fakatata 3).

Lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga 2006/07, na'e lahi taha 'a e no mei he ngaahi pangike ki he tafa'aki fakapisinisi (tupu peseti 'e 19.4 'i he ta'u), kae holo 'a e tupu fakata'u 'i he no ki he tafa'aki taautaha ki he tupu peseti 'e 2.2 'i Sune 2007 mei he peseti 'e 22.4 'i Sune 2006. Ko e lahi taha 'o e no ki he tafa'aki taautaha, ko e no ki he langa fale pea ko e kongasisi'i pe ko e no ki he ngaahi fiema'u fakafo'ituitui. Ko e no ki he tafa'aki fakapisinisi na'e meimei ke ngaue'aki ki he ngaahi ngaue kehe, 'a ia na'e kau ki ai 'a e fakatau fakalukufua mo e fakamovetevete, ngaohi koloa, fefononga'aki mo e tuku'anga koloa.

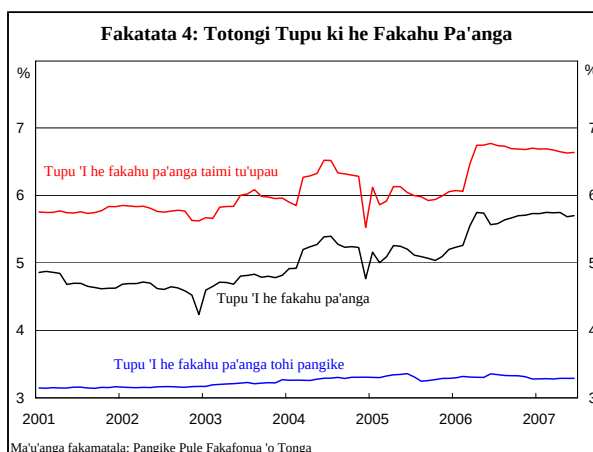

Ko e kongalahi 'o e kake 'i he ngaahi no 'i he 2006/07, na'e fakapa'anga mei he kake 'i he fakahu pa'anga taimi nounou pea mo e fakahu pa'anga taimi tu'upau, 'a ia na'e kake peseti 'e 15.7 'i he ta'u 'o ngata ki Sune 2007. Na'e holo 'a e tupu 'i he fakahu pa'anga ki he ngaahi tohi pangike, 'o ha mai ai 'a hono totongi faka'angataha atu 'o e polokalama fakatokosi'i 'a e kau ngaue fakapule'anga, 'a ia na'e tokolahiangae 'a e kau fakahu pa'anga kuo nau hiki ki he fakahu pa'anga taimi tu'upau, koe'uhi ko e ma'olungaange ai 'a e totongi tupu.

'I he ta'u fakapa'anga 2006/07, na'e hokohoko atu pe 'a e lahiange 'a e fakahu pa'anga 'a e pule'anga 'i he'ene no 'i he ngaahi pangike, 'a ia 'oku tokoni ia ki he tupu 'i he ngaahi no ki he tafa'aki taautaha.

Ngaahi Totongi Tupu

Na'e tu'uma'u pe 'a e ngaahi totongi tupu 'i he 2006/07, makatu'unga 'i he lahi 'o e pa'anga 'i he ngaahi pangike. 'I he kongahono ua 'o e 2006, na'e hokohoko atu 'a e holo 'a e lahi 'o e pa'anga 'i he ngaahi pangike, tupu mei he hokohoko atu 'a e kake lahi 'i he ngaahi no 'i he mahina 'e tahaua kuohili pea mo e holo 'a e pa'anga hu mai mei he uta hina. Ko hono totongi atu 'o e polokalama fakatokosi'i 'a e kau ngaue fakapule'anga mo e kongahono ua 'o e hiki vahenga 'o e kau ngaue fakapule'anga mei he fakahu pa'anga 'a e pule'anga 'i he ngaahi pangike, na'a ne fakamalohi'iangae ai 'a e fiema'u ke fakalahi 'e he ngaahi pangike 'enau pa'anga. Na'e makatu'unga ai heni 'a e fe'au'auhi 'a e ngaahi pangike ke fakalahi 'enau pa'anga. 'I he kongahono 'uluaki 'o e 2007, na'e fakangaloku 'e he Pangike Pule 'a e tu'unga 'o 'ene fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga 'aki hono to'o 'a e fakangatanga fakalukufua na'e hilifaki ki he ngaahi no ki he tafa'aki taautaha ke

fakafaingamalie'i 'a e ngaahi pangike ke nau fakakaukau'i ha ngaahi no ke tokoni'i 'akinautolu na'e uesia 'e he moveuveu 'o e 'aho 16 'o Novema 2006. 'Ikai ko ia pe, ka na'e holoki 'e he Pangike Pule 'a e lahi 'o e pa'anga kuo pau ke fakahu 'e he ngaahi pangike 'i he Pangike Pule, ke fakalahi 'a e pa'anga 'i he ngaahi pangike ke tokoni ki he 'amanaki 'e toe lahiange 'a e ngaahi fiema'u no ke tokoni ki he ngaahi langa fo'ou. 'I he faka'osinga 'o Sune 2007, ko e totongi tupu ki he fakahu pa'anga taimi tu'upau 'oku ngaue'aki 'e he Pangike Pule, 'a ia ko e 'avalisi 'o e ngaahi totongi tupu 'oku totongi 'e he ngaahi pangike fakakomesiale, na'e holo ki he peseti 'e 6.6 mei he peseti 'e 6.8 'i he ta'u kuohili (Fakatata 4). Ko e totongi tupu ki he ngaahi no 'oku ngaue'aki 'e he Pangike Pule 'a ia ko e 'avalisi 'o e ngaahi totongi tupu ki he ngaahi no taautaha mo e ngaahi no pisinisi, na'e meimei ke tu'uma'u pe 'i he peseti 'e 12.3.

Ko e kake 'i he totongi tupu fakata'u pea mo e holo 'i he hikihihi 'o e totongi koloa, na'e hoko ia ke toe ma'olungaange ai 'a e totongi tupu totonu ki he fakahu pa'anga. Ko e ma'olungaange 'i he totongi tupu totonu 'oku ne faka'ai'ai ke toe lahiange 'a e fakahu pa'anga 'i he ngaahi kautaha fakapa'anga pea 'oku hoko ia ke fakautuutu ai 'a e fakalakalaka 'a e fakahoko 'o e ngaahi ngaue fakapa'anga, pea mo tokoni ke hakeaki'i ha 'ataakai 'oku ne faka'ai'ai mo tokoni'i 'a e fakalakalaka faka'ekonomika.

Tepile 3. FAKAIKIHI 'O E LEKOOTI FEHU'AKI PA'ANGA MO MULI: Fakata'u				
(OET)				
	2003/04	2004/05 ^{2/}	2005/06 ^{2/}	2006/07
A. Palanisi 'o e fefakatau'aki koloa	-140.8	-173.1	-214.4	-190.8
Koloa hu atu	28.3	31.1	31.0	26.7
Koloa hu mai	169.0	204.2	245.4	217.5
E. Palanisi 'o e ngaahi ngaue	-5.9	-19.3	-15.7	-35.8
Totongi mai	52.7	45.9	50.9	38.8
Totongi atu	58.5	65.2	66.6	74.7
F. Palanisi 'o e tupu 'i he ngaahi 'inivesi	-0.8	3.1	5.7	7.1
Totongi mai	5.6	6.6	9.9	12.9
Totongi atu	6.4	3.5	4.2	5.8
H. Palanisi 'o e talafi pa'anga	163.1	178.1	178.4	168.6
Totongi mai	185.7	208.7	205.5	187.3
Tautaha	184.4	208.1	205.0	186.8
Pule'anga	1.3	0.6	0.5	0.5
Totongi atu	22.6	30.6	27.1	18.7
Tautaha	21.9	30.0	26.5	18.1
Pule'anga	0.7	0.6	0.5	0.6
I. Palanisi 'o e 'akauni lolotonga (A+E+F+H)	15.7	-11.1	-46.1	-50.9
K. Palanisi 'o e 'akauni tefito	75.6	24.2	45.3	53.8
Pa'anga tefito fakapule'anga	28.1	9.4	16.9	19.7
Hu mai	33.1	16.2	22.8	24.7
Hu atu	5.0	6.9	5.9	5.0
Pa'anga tefito taautaha	47.5	14.9	28.4	34.2
Hu mai	56.5	34.2	37.5	39.9
Hu atu	9.0	19.3	9.1	5.7
L. Ngaahi pa'anga hu mai	-38.5	-20.7	1.9	5.5
M. Palanisi fakalukufua (I+K+L) ^{1/}	52.8	-7.6	1.1	8.4
^{1/} Fakatatau ki he liliu 'i he pa'anga talifaki 'a e Pule'anga 'i muli				
^{2/} Liliu si'i				
Ma'u'anga Fakamatala: Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga.				

Ngaahi Fakalakalaka Fakavaha'apule'anga

Fakatatau ki he ngaahi fakamatala fehu'aki pa'anga mo muli 'a ia na'e tanaki mei he ngaahi pangike fakakomesiale, ko e lahi 'i he fe'amokaki 'i he 'akauni lolotonga na'e fetamate'aki ia mo e lahiange 'o e hulu 'i he pa'anga na'e hu mai mei he fehu'aki pa'anga tefito, 'o makatu'unga ai 'a e kake 'i he tu'unga 'o e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli (Tepile 3). Ko e holo 'a e fe'amokaki 'i he fefakatau'aki 'i he 2006/07, na'e ha mahino mai ai 'a e holo lahi 'i he koloa hu mai mei tu'apule'anga, tautautefito ki he ngaahi koloa hu mai taaautaha, talu mei he moveuveu 'o e 'aho 16 'o Novema 2006, 'a ia na'e uesia lahi ai 'a e ngaahi pisinisi fakatau fakamovetevete mo fakalukufua. Na'e holo 'a e mahu'inga 'o e koloa hu mai mei tu'apule'anga 'aki 'a e \$27.9 miliona ki he \$217.5 miliona, 'o fenapasi mo e holo 'i he li pa'anga taaautaha mei muli mo e mamalieange 'a e tupu 'i he no ki he tafa'aki taaautaha lolotonga 'a e ta'u. Na'e holo 'a e koloa hu atu ki tu'apule'anga 'aki 'a e \$4.3 miliona ki he \$26.7 miliona, makatu'unga 'i he si'isi'iang'e 'a e pa'anga hu mai mei he hina.

Ko e hulu 'i he li pa'anga mei muli, 'a ia ko e ma'u'anga pa'anga muli lahi taha 'a Tonga, na'e holo'aki 'a e \$9.8 miliona ki he \$168.8 miliona 'i he 2006/07, 'o ha mahino mai ai 'a e holo 'i he li pa'anga taaautaha mei muli mo e holo si'isi'i pe 'i he li pa'anga taaautaha ki muli. Ko e fe'amokaki 'i he 'akauni ngaue na'e meimei ke makatu'unga ia mei he holo 'i he pa'anga hu mai mei he folau'eve'eva, tupu mei he moveuveu fakalotofonua 'o e 'aho 16 'o Novema 'o e ta'u kuo'osi, kae kake si'i 'a e hulu 'i he pa'anga hu mai mei he 'inivesi. Na'e makatu'unga 'i he ngaahi fehu'aki pa'anga ko 'eni 'a e toe lahiange 'a e fe'amokaki 'i he 'akauni lolotonga mei he \$46 miliona ki he \$51 miliona pe ko e peseti 'e 11.1 'o e koloa fakakatoa 'oku ngaohi fakalotofonua.

Na'e kake 'a e hulu 'i he palanisi 'o e fehu'aki pa'anga tefito 'aki 'a e \$8.5 miliona ki he \$53.8 miliona 'i he 2006/07, 'o ha mai ai 'a e kake 'i he pa'anga hu mai tefito 'a e pule'anga mo e pa'anga hu mai tefito taaautaha. Ko e kake 'i he fehu'aki pa'anga tefito mo e pa'anga hu atu na'e te'eki ke lekooti, na'e lahiange ia 'i he fe'amokaki lahi 'i he 'akauni lolotonga, 'o makatu'unga ai 'a e hulu \$8.4 miliona 'i he fehu'aki pa'anga mo muli mo e tu'unga ma'olungaange 'a e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli. Na'e kake 'a e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli ki he \$91.6 miliona 'i he faka'osinga 'o Sune 2007, fe'unga mo e koloa hu mai mei tu'apule'anga ki he mahina 'e 4.4 (Tepile 2)

Ko e fakafuofua faka'ekonomika ki he kaha'u

'Oku tu'u ta'epau lahi 'a e fakafuofua faka'ekonomika ki he 2007/08. Na'e malava pe 'e he tu'unga faka'ekonomika 'a Tonga 'o matatali 'a e ngaahi faingata'a faka'ekonomika lalahi mo fakatu'upake na'e hoko 'i he ta'u 'e ua kuohili. 'Oku fakafuofua ke kake 'a e ngaue faka'ekonomika 'i he ta'u fo'ou, tukukehe ka toe hoko mai ha ngaahi faingata'a faka'ekonomika fakatu'upake. Ko e ngaahi ngaue faka'ekonomika ko 'eni 'oku 'amanaki tupulekina 'i he kaha'u, 'e malava ke ne 'omai mo e ngaahi faingata'a 'o e ma'olungaange 'a e hikihihi 'i he totongi koloa pea mo e holo 'i he pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli. 'E uesia 'a e 'amanaki kake 'i he ngaahi ngaue faka'ekonomika, tautautefito ki he ngaue langa mo e ngaahi ngaue'anga 'oku felave'i mo ia, 'e he taimi loloa 'a e ngaue ke fakapa'anga 'a e langa fo'ou, tatau pe ki he pa'anga tokoni pea mo e pa'anga mei he malu'i.

'Oku 'ikai pau mo fe'unga 'a e ngaahi maketi 'i tu'apule'anga ki he hina, 'a ia ko e ngoue lahi taha 'a Tonga 'oku uta atu ki tu'apule'anga, pea 'oku ngalingali 'e tu'u pehe aipe 'i he kaha'u. Neongo 'a e ngaahi feinga ke to 'o e ngaahi kalasi kehe 'o e hina, 'oku 'ikai ha 'amanaki ki ha kake lahi 'i he ola 'o e ngaue 'a e tafa'aki ki he ngoue 'i he ta'u kaha'u. 'Ikai ko ia pe, ka 'oku fakafuofua 'e tu'unga ma'ulalo pe hono uta atu ki muli 'o e ika. Kaikehe, 'e alu hake 'a e pa'anga hu mai mei he takimamata mei he tu'unga ma'ulalo 'o e ta'u 2006/07, 'a ia na'e holo lahi ai 'a e pa'anga hu mai mei he kau folau'eve'eva mai ki Tonga tupu mei he ngaahi moveuveu 'i Novema 2006.

'Oku fakafuofua ke toe lahiange 'a e fe'amokaki 'i he palanisi 'o e fefakatau'aki 'i he 2007/08, makatu'unga 'i he fakafuofua 'e toe lahiange 'a e hu koloa mai mei tu'apule'anga kae tu'unga tatau pe 'a e hu koloa atu ki tu'apule'anga. 'I he'ene pehe, 'oku fiema'u ke lahiange 'a e hulu 'i he ngaahi ngaue, hulu 'i he li pa'anga mei muli mo e hulu 'i he fehu'aki pa'anga tefito ke ne ta'ota'ofi 'a e uesia lahi 'i he tu'unga 'o e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli pea mo e tu'unga 'o e fehu'aki pa'anga mo muli. 'Oku ha mai 'oku kake 'a e 'inivesi 'i he ngaahi pisinisi mei he tu'unga ma'ulalo na'e 'i ai 'i he faka'osinga 'o e 2006, fakataha mo e ma'olungaange 'a e tupu 'i he ngaahi no fo'ou 'i he tafa'aki fakapisinisi 'i he konga 'uluaki 'o e 2007, 'a ia na'e kake mei he peseti 'e 16.1 'i he ta'u ki Fepueli 2007 ki he peseti 'e 19.4 'i he faka'osinga 'o Sune 2007. 'Oku fakafuofua 'e hokohoko atu 'a e kake ko 'eni 'o tokoni ki he ngaahi ngaue faka'ekonomika fakaloto fonua mo e pa'anga 'oku ma'u mai mei he fehu'aki pa'anga tefito. 'Oku ha mai 'a e 'alu hake 'a e hulu 'i he li pa'anga mei muli mei he tu'unga ma'ulalo na'e 'i ai 'i he konga 'uluaki 'o e 2007, pea 'oku fakafuofua 'e lahiange 'a e li pa'anga taa'utaha mei muli 'i he konga hono ua 'o e ta'u 'o makatu'unga 'i he ngaahi katoanga lalahi 'i Tonga hange ko e katoanga uike Heilala, fakamanatu 'o e ta'u 60 'a e Ako Ma'olunga 'o Tonga, fakanofu 'o e 'Epikopo Hoko 'a e Siasi Katolika, fakamanatu 'o e ta'u 125 'o e Kolisi Tonga, fakatapui hono fakalelei 'i fo'ou 'o e Temipale Tonga 'a e Siasi Mamonga, ngaahi konifelenisi lalahi fakafeitu'u 'a e ngaahi fonua 'o e pasifiki 'o kau ai 'a e fakataha lahi hono 38 'o e kau Taki 'o e ngaahi fonua 'o e pasifiki, ngaahi fe'auhi 'akapululu mo e ngaahi fakataha fakafamili mo fakakolo.

'Oku fakafuofua 'e kei 'alu hake pe 'a e hikihihi 'i he totongi koloa, makatu'unga 'i he 'uhinga lalahi 'e ua. 'Uluaki, ko e hokohoko atu 'a e ma'olunga 'i he totongi fakavaha'apule'anga ki he koloa lolo mo e koloa me'atokoni. Ko e ma'olunga 'a e totongi fakamamani lahi 'o e lolo te ne 'o hake ai 'a e totongi koloa fakaloto fonua 'o e lolo pea mo e totongi 'o e ngaahi ngaue felave'i mo e lolo hange ko e 'uhila, fefononga'aki mo e ngaahi me'a kehe pe. Ko hono ua, ko e hokohoko atu 'a e ma'olunga 'i he mahu'inga 'o e pa'anga Nu'usila te ne 'o hake ai 'a e hikihihi 'i he totongi 'o e koloa hu mai koe'uhi ko Nu'usila 'a e fonua 'oku lahi taha 'a e hu koloa mai mei ai. Ko e ngaahi faingata'a ko 'eni 'oku ngalingali 'e 'ikai vave ni mai hano veteki, ko ia ai, 'oku fakafuofua te ne uesia lahi 'a e totongi 'o e koloa fakaloto fonua.

Makatu'unga 'i he ngaahi fakamatala kuo ha atu 'i 'olunga pea mo e veiveiua 'a e fakafuofua ki he tu'unga faka'ekonomika 'a Tonga ki he kaha'u, 'oku fakafuofua 'a e Pangike Pule 'e holo 'a e tu'unga 'o e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli ki he koloa hu mai fe'unga mo e mahina 'e 3 'i he faka'osinga 'o Sune 2008

Tafa'aki Ngaue ki he Maketi Fakapa'anga

Founga Fakamaketi ki hono pule'i 'o e lahi 'a e pa'anga 'oku 'i he ngaahi pangike

Na'e hokohoko atu ai pe hono fakatau atu 'a e ngaahi Nouti 'a e Pangike Pule ke toe leleiange ai hono pule'i 'a e lahi 'o e pa'anga 'oku 'i he ngaahi pangike pea toe leleiange ai 'a e ngaahi ngaue fakapangike. Na'e tu'uaki fakatau atu fakauike 'e he Pangike Pule 'a e nouti 'aho 'e 28 'i he totongi tupu 'oku fakatefito 'i he 'avalisi 'o e ngaahi totongi tupu 'oku tuku atu 'e he ngaahi pangike 'i he'enua ngaahi tipositi, 'a ia na'e 'i he vaha'a 'o e peseti 'e 4.65 pea mo e peseti 'e 5.0 ki he ta'u. Talu mei Ma'asi 2007 na'e 'ikai ke toe fakatau atu 'e he Pangike Pule ha nouti hili ia hono fakangaloku 'e he Pangike Pule 'a e tu'unga 'o 'ene fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga. Na'e 'uhinga eni ke fakafaingamalie'i 'a e ngaahi pangike ke nau fakakaukau'i ha ngaahi no kiate kinautolu na'e uesia 'i he ta'emanonga fakalotofonua 'i Novema 2006. Ko ia ai, 'i he 'aho 30 Sune 2007 na'e 'ikai ke 'i ai ha nouti 'a e Pangike Pule na'e tuku atu.

'Oku tapui 'e he Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 1988, ke faka'ataa atu 'e he Pangike ha no 'ikai malu'i ki ha taha kasitoma 'a e Pangike Pule. Ko e founga ngaue ki he no, kuo pau ke malu'i 'a e ngaahi no kotoa pe mei he Pangike Pule 'aki ha koloa malu'i hange ko ha ponite 'a e Pule'anga Tonga, nouti 'a e Pangike Pule, pe ko ha toe koloa malu'i kehe kuo faka'ataa mai mei he Poate 'a e Pangike Pule. Koe'uhi ke fakalelei'i 'a e fatongia 'o e Pangike Pule 'i hono pule'i 'o e lahi 'o e pa'anga 'i he ngaahi pangike, na'e ngaue 'a e Pangike Pule ke toe vakai'i 'a 'ene ngaahi fokotu'utu'u ngaue mo e founga ngaue ki hono pule'i 'o e lahi 'o e pa'anga 'i he ngaahi pangike 'i he 2006/07. 'I 'Okatopa 2006, na'e kamata ke tukuange atu 'i he website 'a e Pangike Pule 'a e lipooti fakauike 'o e lahi 'o e pa'anga 'i he ngaahi pangike pea 'i Tisema 2006 na'e toe vakai'i ai 'e he Pangike Pule 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e aleapau no pa'anga ki he ngaahi pangike fakalotofonua. Ko e aleapau no pa'anga ko eni 'oku a'u ki he 'aho 'e 7 pea ko e pa'anga si'isi'i taha 'e ala no ko e T\$50,000. Na'e fokotu'u 'a e totongi tupu 'oku hilifaki 'i he aleapau no ko eni ke tatau mo e totongi tupu 'oku hilifaki 'i he ngaahi feno'aki 'a e ngaahi pangike fakalotofonua, tanaki ki ai 'a e peseti 'e 2, pe ko e peseti 'e 10 'i he ta'u, ko fe pe 'ia naua 'oku lahiange. 'I Sune 2007, na'e fe'unga 'a e totongi tupu na'e hilifaki 'i he aleapau no ko eni mo e peseti 'e 12. 'I he 2006/07, na'e ma'u ai 'e he Pangike Pule ha kole aleapau no pa'anga mei he ngaahi kautaha fakapa'anga kuo laiseni 'e 1 ke ngaue'aki 'a e founga ngaue ko 'eni.

'Oku vakai'i foki 'e he tafa'aki ki he maketi fakapa'anga 'a e Pangike Pule 'a e ngaahi feno'aki 'a e ngaahi pangike fakalotofonua. Na'e ha 'i he lekooti 'a e lahiange 'a e feno'aki 'a e ngaahi pangike fakalotofonua 'i he ta'u fakapa'anga 2006/07. Na'e fe'unga fakakatoa mo e \$17.07 miliona 'a e ngaahi feno'aki 'a e ngaahi pangike fakalotofonua, pea na'e 'i he vaha'a 'o e 'aho 'e taha ki he mahina 'e ua hono loloa 'o e taimi na'e tuku atu ke totongi fakafoki ai 'a e ngaahi no ko 'eni 'o fakahoa ki he \$12.35 miliona 'i he ta'u kuo 'osi. Na'e toe lahiange hono faka'aonga'i 'a e feno'aki 'a e ngaahi pangike fakalotofonua tautefito ki he taha 'o e ngaahi kautaha fakapa'anga kuo laiseni ke tokoni ki he'ene ngaahi fiema'u fakapa'anga. Ko e totongi tupu na'e hilifaki 'e he ngaahi pangike ki he ngaahi no 'aho 'e taha ko e peseti 'e 10 ki he ta'u 'i he 2006/07, ko e hiki hake ia mei he peseti 'e 8 ki he ta'u 'i he 2005/06.

Tokanga'i 'o e Pa'anga Talifaki 'a e Pule'anga 'i Muli

'Oku fiema'u ke tauhi 'e he Pangike Pule 'i loto 'i hono ngaahi mafai, 'a e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli ke fe'unga mo e koloa hu mai ki he mahina 'e 3 ki he 4. Lolotonga 'a e ta'u, ko e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli na'e fe'unga mo e koloa hu mai mei muli ki he mahina 'e 4.0 ki he 4.6. Ko e tu'unga 'o e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli na'e 'i he vaha'a 'o e \$80.6 miliona ki he ma'olunga taha ko e \$91.6 miliona 'i he faka'osinga 'o Sune 2007. 'I he 'aho 30 Sune 2007, ko e tu'unga 'o e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli ko e \$91.6 miliona, fe'unga ia mo e koloa hu mai ki he mahina 'e 4.5. Ko hono fakahoa 'eni ki he \$83.2 miliona 'i he 'aho 30 Sune 2006, fe'unga mo e koloa hu mai ki he mahina 'e 4.3. 'Oku ha mai heni 'a e si'iange 'a e koloa hu mai mei tu'apule'anga talu mei Tisema 2006. Hili 'a e ngaahi

fakamaveuveu na'e hoko 'i Novema 2006, na'e fakatou holo 'a e pa'anga hu mai mei muli 'i he ta'u mo e pa'anga hu atu ki muli 'i he ta'u ka na'e ma'olungaange 'a e holo 'i he pa'anga hu atu ki muli 'i he holo 'i he pa'anga hu mai mei muli. Ko hono tokanga'i 'o e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli 'o laka hake 'i he koloa hu mai ki he mahina 'e 4, na'e kaunga lelei ia ki hono tauhi 'o e tu'unga falala'anga 'i he tafa'aki fakapa'anga 'a e fonua hili 'a e ngaahi fakamaveuveu na'e hoko 'i Novema 2006.

Ko e konga lahi 'o e pa'anga talifaki 'i muli 'oku 'i he pa'anga 'Aositelelia, pa'anga Nu'usila, pa'anga 'Amelika, pa'anga Pilitania, Euro mo e ngaahi totonu tohu pa'anga kehe. 'I hono tokanga'i 'o e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli, ko e tefito'i taumu'a 'a e Pangike Pule ke ma'u 'a e tupu ma'olunga taha 'i he taimi tatau 'oku fakapapau'i 'a e malu, liliu ngofua ki he pa'anga pea tu'uma'u 'a hono mahu'inga fakalukufua. Ko ia ai 'oku 'inivesi 'a e pa'anga talifaki 'i muli 'i he fakahu pa'anga 'i he ngaahi pangike lalahi mo malu 'i tu'apule'anga (A-rated), ngaahi ponite 'a e pule'anga mo e fakahu pa'anga 'i he ngaahi pangike pule.

Fefakatau'aki Pa'anga Muli

'Oku ngaue'aki 'e he Pangike Pule 'a e pa'anga 'Amelika 'i he'ene fetongi pa'anga muli kotoa pe mo e ngaahi pangike fakakomesiale fakalotofonua. 'Oku 'oatu faka'aho 'e he Pangike Pule 'a e mahu'inga ki hono fakatau atu mo fakatau mai 'a e pa'anga 'Amelika. 'Oku makatu'unga heni 'a e mahu'inga fefakatau'aki pa'anga 'Amelika 'oku 'oatu 'e he ngaahi pangike fakakomesiale ki he kakai. 'Oku toe fakahoko pe 'e he Pangike Pule 'a e fatongia tatau ki he'ene kau kasitoma kehe, pea pehe ki he'ene 'akauni pe 'a'ana 'i he ngaahi pa'anga muli kehe. Lolotonga 'a e ta'u, na'e lahiange hono fakatau mai 'e he Pangike Pule 'a e pa'anga muli 'i he'ene fakatau atu ki he maketi 'o e fakafetongi pa'anga muli. Na'e fe'unga mo e T\$92.9 miliona 'a e pa'anga muli na'e fakatau mai 'o lahiange ia 'i he pa'anga muli na'e fakatau atu ko e T\$84.5 miliona, 'a ia na'e fe'unga fakakatoa 'a e pa'anga na'e hu mai mo hu atu lolotonga 'a e ta'u mo e T\$177.4 miliona.

Pule'i 'o e Fetongi Pa'anga Muli

'Oku 'oange 'e he Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Pule'i 'o e Fetongi Pa'anga Muli 2000 ki he Pangike Pule 'a e ngaahi mafai ke fakahoko 'a e ngaue ki hono pule'i 'o e fe'ave'aki pa'anga mo muli. Ko e mafai ko 'eni 'oku kau ai hono foaki atu 'o e laiseni ki he ngaahi kautaha fetongi pa'anga muli. Na'e faka'ataa atu 'e he Pangike Pule ke ma'u laiseni ha ongo kautaha fetongi pa'anga muli 'e ua 'o fakatatau ki he Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Pule'i 'o e Fetongi Pa'anga Muli 2000. Ko e ongo kautaha ko 'eni ko e Fund Management Limited 'a ia 'oku ne fakalele 'a e Western Union, pea mo e Rowena Financial Services Limited. Kuo 'osi fakamafai'i pe 'a e ngaahi pangike fakakomesiale ke nau fakahoko 'a e ngaahi ngaue ko 'eni 'i he'enu laiseni ke fakahoko 'a e ngaahi ngaue fakapangike.

Na'e hokohoko atu ai pe 'a e fengaue'aki 'a e Pangike Pule mo e Potungaue Ngaue, Fefakatau'aki mo e Ngaahi Ngaue'anga ke fakapapau'i 'oku ma'u laiseni 'a e ngaahi kautaha mo e ngaahi pisinisi 'oku lolotonga fe'ave'aki pa'anga mo muli. Kuopau ke ma'u laiseni mei he Pangike Pule ha tokotaha pe kautaha 'oku fakatau mai mo fakatau atu 'a e pa'anga muli 'o fakatatau ki he Ngaahi Tu'utu'uni ki he Pule'i 'o e Fetongi Pa'anga Muli. 'I he lolotonga 'a e ta'u, na'e tuku atu 'e he Pangike Pule ha fanongonongo ki he ngaahi falekoloa fakamovetevete fekau'aki mo hono fakafetongi ta'efakalao 'o e pa'anga muli.

'Oku 'oange ki he Pangike Pule 'e he Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Pule'i 'o e Fetongi Pa'anga Muli 2000 'a e mafai ke fakahoko 'a e ngaahi tu'utu'uni ki hono pule'i 'o e fetongi pa'anga muli. Kuopau ke 'uluaki ma'u 'a e ngofua mei he Pangike Pule ki he ngaahi totongi pa'anga lolotonga kotoa pe ki muli fe'unga mo e T\$50,000 pe lahi hake ai, pea mo e ngaahi totongi pa'anga tefito (capital) kotoa pe ki muli. Kuo tuku atu 'a e mafai ki he totongi pa'anga ki muli 'oku si'i hifo 'i he T\$50,000 ki he ngaahi pangike fakakomesiale mo e ngaahi kautaha fetongi pa'anga muli kuo laiseni 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e Pangike Pule fekau'aki mo e fe'ave'aki pa'anga mo muli.

Hili 'a e ngaahi fakamaveuveu fakalotofonua 'i he 'aho 16 'o Novema 2006, na'e tuku atu 'e he Pangike Pule ha tu'utu'uni 'i he malumalu 'o e Ngaahi Tu'utu'uni ki he ngaahi Mafai 'i ha me'a Fakafokifa (Tauhi 'o e Melino 'a e Kakai) 2006 kuopau ke ma'u ha ngofua mei he Pangike Pule ki hono 'ave 'o ha pa'anga laka hake 'i he T\$10,000 ki tu'apule'anga. Na'e foaki 'e he Pangike Pule ha ngofua 'e 7 'a ia na'e a'u ki he T\$0.3 miliona. Na'e liliu foki 'e he Pangike Pule mo 'ene tu'utu'uni fekau'aki mo e ngaahi tohi 'oku ngaue'aki ko e fakamo'oni ki he fetongi pa'anga muli 'aki hono tuku hifo 'o e lahi 'o e pa'anga 'e ala fakangofua 'e he ngaahi pangike mo e ngaahi kautaha fetongi pa'anga muli kuo laiseni fekau'aki mo e totongi pa'anga folau ki he T\$20,000 mei he T\$50,000.

'I he lolotonga 'o e ta'u, na'e ngaue 'a e Pangike Pule ki he ngaahi kole ngofua totongi pa'anga ki muli 'e 872 'a ia na'e fe'unga hono fakakatoa mo e \$156.5 miliona. Ko hono fakahoa 'eni ki he kole ngofua totongi pa'anga ki muli 'e 649 'a ia na'e fe'unga hono fakakatoa mo e \$140.3 miliona 'i he ta'u fakapa'anga 2005/06. 'Oku pehe 'e he Pangike Pule na'e hiki hake 'a e ngaahi kole ngofua totongi pa'anga ki muli koe'uhi ko e toe mahinoange ki he ngaahi pangike mo e ngaahi kautaha fetongi pa'anga kuo laiseni 'a e ngaahi tu'utu'uni 'a e Pangike Pule fekau'aki mo e fetongi pa'anga muli.

Na'e hokohoko atu ai pe 'a e fakahoko 'e he Pangike Pule 'a e ngaahi fakataha mo e kau kasitoma ke toe fakamahinoange 'a e ngaahi tu'utu'uni fekau'aki mo e fetongi pa'anga muli. Na'e kau heni 'a e ngaahi fakataha mo e Tonga Chamber of Commerce, Tonga New Zealand Business Association, ngaahi pangike, ngaahi kautaha fetongi pa'anga muli kuo laiseni pea pehe foki ki he kau kasitoma lalahi kehe pe. Na'e fakahoko foki 'e he Pangike Pule ha ngaahi fakataha fakakuata mo e Potungaue Tanaki Pa'anga 'a e Pule'anga mo e Kasitomu ke fai ha ngaue fakataha ke malava ke maa'usia 'a e ngaahi taumu'a 'o e ngaahi tu'utu'uni fekau'aki mo e fetongi pa'anga muli.

Fai Lesisita ki he Ngaahi Ponite 'a e Pule'anga

'Oku hoko 'a e Pangike Pule ko e fai lesisita ki he ngaahi ponite 'a e pule'anga Tonga kuo tuku atu, 'a ia na'e fe'unga hono mahu'inga fakakatoa mo e \$24.7 miliona 'i he 'aho 30 Sune 2007 'o fakahoa ia ki he \$24.9 miliona 'i he ta'u kuohili. Na'e holo 'a e mahu'inga fakakatoa 'o e ponite 'a e pule'anga Tonga kuo tuku atu 'i he konga faka'osi 'o e ta'u, ko e tupu mei hono totongi atu 'o e ngaahi ponite na'e kakato honau taimi 'i Sune 2007. Na'e hokohoko atu ai pe 'a e ngaue 'a e Pangike Pule ki hono fakalalakala 'o e maketi fakalotofonua ki he ngaahi koloa (capital) mo hono tu'uaki fakatau atu 'o 'ene ngaahi ponite 'i he website. 'E malava foki ki he Pangike Pule ke ne fefakatau'aki 'a e ngaahi ponite 'a e pule'anga ke tokoni ki hono pule'i 'aki hono fakalahi pe fakasi'isi'i 'a e lahi 'o e pa'anga 'oku 'i he ngaahi pangike 'o fakatatau mo 'ene ngaahi fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga.

Tafa'aki Ki he Ngaahi Kautaha Fakapa'anga

'Oku fakamafai 'i 'a e Pangike Pule 'e he Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 1988 mo e Lao ki he Ngaahi Kautaha Fakapa'anga 2004 ke ne fakahoko hono tokanga 'i fakapotopoto 'o e ngaahi kautaha fakapa'anga kuo laiseni. Ko e tefito 'i kaveinga 'a e Pangike Pule, ke tokanga 'i 'oku 'i ha tu'unga lelei mo falala'anga 'a e founga ngaue fakapa'anga, pea malu 'a e pa'anga 'a e kau fakahu pa'anga 'i he ngaahi kautaha fakapa'anga kuo laiseni.

'I he lolotonga 'o e ta'u, na'e 'ikai ha liliu ki he ngaahi kautaha fakapa'anga 'i Tonga ni 'a ia ko e ngaahi Pangike Fakakomesiale 'e tolu, Pangike Langa Fakalakalaka mo e Pangike Pule.

Sekitoa Fakapa'anga Fakalukufua: Ngaahi Koloa mo 'enau Ngaahi Ngaue

Ngaahi Kautaha Fakapa'anga kuo Laiseni 'i Tonga ni

Pangike

Westpac Pangike 'o Tonga

Pangike MBf

Pangike ANZ

Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga

'Ulu'i 'Ofisi

Nuku'alofa, Tonga

Nuku'alofa, Tonga

Melipoane, 'Aositelelia

Nuku'alofa, Tonga

'Oku tu'u 'a e 'ulu'i 'ofisi 'o e Westpac Pangike 'o Tonga mo hono ngaahi va'a kehe 'e ua 'i Tongatapu, pea 'oku toe 'i ai mo hono va'a 'i Vava'u, Ha'apai mo 'Eua. Na'e uesia 'a e fakahoko ngaue 'a e Westpac Pangike 'o Tonga mei honau ulu'i 'ofisi 'i Nuku'alofa tupu mei hono tapuni 'o e konga lahi 'o Nuku'alofa hili 'a e fakamoveuveu fakalotofonua 'i Novema 2006. Ko e 'ulu'i 'ofisi 'o e Pangike MBf 'oku 'i Tongatapu pea 'oku 'i ai mo hono va'a 'i Vava'u. Na'e maumau lahi 'a e 'ulu'i 'ofisi 'o e Pangike MBf 'i he fakamoveuveu fakalotofonua na'e hoko 'i Novema 2006 'a ia na'e pau ai ke tapuni fakataimi 'i ha ngaahi 'aho 'a e ngaahi ngaue 'a e Pangike MBf. Kimu'a 'i Novema 2006, na'e ngaue 'a e Pangike ANZ mei honau 'ulu'i 'ofisi 'i Tongatapu pea mo e va'a 'e taha 'i Vava'u. Na'e maumau kotoa 'a e 'ulu'i 'ofisi 'o e Pangike ANZ 'i he ngaue 'a e ngaahi fakamaveuveu fakalotofonua na'e hoko 'i he 'aho 16 'o Novema 2006. Ka neongo ia, na'e ngaue malohi 'aupito 'a e Pangike ANZ ke kamata 'ene fakahoko ngaue 'i Ma'ufanga, Nuku'alofa pea na'e lava ke kamata 'ene fakahoko ngaue 'i he efiafi Monite 'aho 20 'o Novema 2006. 'I Tisema 2006, na'e fakaava ai 'a e 'ofisi 'o e Pangike ANZ ki he tafa'aki fakangaue 'i he fale 'o e Mailetaha Plaza pea 'i he 'aho 26 Ma'asi 2007, na'e fakaava ai 'a e va'a hono ua 'o e Pangike ANZ 'i he senita fakapisinisi 'o Nuku'alofa. Ko e ngaue ma'ongo'onga eni na'e fakahoko 'e he Pangike ANZ pea na'e mahu'inga eni ki hono tauhi 'o e tu'unga falala'anga 'a e tafa'aki fakapa'anga. 'Oku tu'u 'a e 'ulu'i 'ofisi 'o e Pangike Langa Fakalakalaka 'i Tongatapu, pea 'oku 'i ai mo hono ngaahi va'a 'i Vava'u, Ha'apai, 'Eua, Niuatoputapu mo Niuafo'ou. Na'e uesia 'a e fakahoko fatongia 'a e Pangike Langa Fakalakalaka 'i he ngaahi fakamaveuveu fakalotofonua 'i Novema 2006 koe'uhi ko hono tapuni 'o e ngaahi feitu'u 'i Nuku'alofa 'a ia na'e kau ai 'a e feitu'u 'oku tu'u ai 'a honau 'ulu'i 'ofisi 'i Nuku'alofa. Na'e vave pe 'a e kamata ngaue 'a e Pangike Langa Fakalakalaka 'i he 'apiako Kolisi Kuini Salote ke fakahoko 'enau ngaahi ngaue mo fakakakato 'a e ngaahi fiema'u fakapangike 'enau kau kasitoma.

Na'e a'u 'a e ngaahi koloa fakalukufua 'a e ngaahi pangike ki he \$396.6 miliona 'i he 2006/07, 'a ia ko e 'alu hake 'eni 'aki 'a e \$35.3 miliona (peseti 'e 9.8) mei he ta'u kuohili. Na'e 'alu hake 'aki 'a e \$16.6 miliona (peseti 'e 6.0) 'a e ngaahi no mei he ngaahi pangike ki he tafa'aki taautaha, 'o fakahoa ia ki he kake \$49 miliona (peseti 'e 21.8) 'i he 2005/06. 'I he faka'osinga 'o e ta'u 2006/07, na'e anga pehe ni 'a e ngaahi no na'e tuku atu 'e he ngaahi pangike: peseti 'e 53.1 ki he ngaahi no taautaha (peseti 'e 37.9 ai ko e ngaahi no fale); peseti 'e 45.5 ki he ngaahi ngaue mo e pisinisi, 'a ia 'oku kau ki ai 'a e ngoue; pea ko e peseti 'e 1.4 ki he ngaahi no kehe. Na'e hoko 'a e holo 'i he tupu 'i he ngaahi no mei he ngaahi pangike ki he ngaahi tafa'aki taautaha ke toe lahiange ai 'a e pa'anga 'i he ngaahi pangike. Na'e makatu'unga 'a e holo 'i he tupu 'i he ngaahi no mei he ngaahi pangike mei hono hilifaki 'e he Pangike Pule 'a e fakangatangata fakalukufua ki he ngaahi no pea pehe foki ki he si'isi 'i 'a e ngaahi ngaue

fe'unga ke no atu ki ai 'a e ngaahi pangike. Na'e holo 'a e tupu fakata'u 'i he ngaahi no mei he ngaahi pangike ki he peseti 'e 9.8 'i 'Okatopa 2006 pea toe holo ki he peseti 'e 3.1 'i Fepueli 2007, 'a ia ko e tupu ma'ulalo taha eni lolotonga 'a e ta'u. Hili hono fakangaloku 'e he Pangike Pule 'a e tu'unga 'o 'ene fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga 'i Fepueli 2007 ke fakafaingamalie'i 'a e ngaahi pangike ke nau fakakaukau'i ha ngaahi no kiate kinautolu na'e uestia 'i he fakamoveuveu fakalotofonua 'i Novema 2006, na'e 'alu hake 'a e tupu 'i he no mei he ngaahi pangike ki he peseti 'e 6.0 'i he faka'osinga 'o Sune 2007. Ko e toenga 'o e koloa 'a e ngaahi pangike, na'e fakahu ia 'i he ngaahi pangike fakalotofonua kehe kau ai 'a e Pangike Pule.

'I he tafa'aki 'o e ngaahi mo'ua, na'e tupu 'a e fakahu pa'anga 'i he ngaahi pangike fe'unga mo e \$19.8 miliona (peseti 'e 8.6) ki he \$251.2 miliona 'i he ta'u 2006/07 pea 'alu hake mo e lahi 'o e 'akauni fakahu pa'anga 'aki 'a e peseti 'e 12.6 ki he 'akauni 'e 50,183 (Tepile 4). Na'e 'alu hake 'aki 'a e \$5.5 miliona (peseti 'e 27.1) 'a e ngaahi ponite mo e nouti na'e tuku atu 'e he ngaahi pangike 'i he ta'u. Ko e tupu 'i he fakahu pa'anga mo e ngaahi nouti na'e tuku atu 'e he ngaahi pangike fakalotofonua na'e tokoni ia ki he toe leleiange 'a e tu'unga fakapa'anga 'a e ngaahi pangike lolotonga 'a e ta'u. Na'e tupu \$6.3 miliona (peseti 'e 22.0) 'a e no 'a e ngaahi pangike mei he ngaahi kautaha fakapa'anga kehe tautefito ki he ngaahi no mei he ngaahi pangike fakalotofonua.

Tepile 4. NGAABI 'AKAUNI 'A E NGAABI PANGIKE					
	2002/03	2003/04	2004/05	2005/06	2006/07
Fakahupa'anga Taimi Nounou					
Tokolahi	17,751	14,487	22,077	2,878	2,657
Lahi 'o e Pa'anga kuo Fakahu (\$m)	57.4	69.7	68.3	56.1	66.7
Fakahupa'anga Tohi Pangike					
Tokolahi	53,790	29,693	66,885	39,361	45,816
Lahi 'o e Pa'anga kuo Fakahu (\$m)	36.9	37.1	41.9	62.4	54.1
Fakahupa'anga Taimi Tu'upau					
Tokolahi	5,546	2,002	2,428	2,318	1,710
Lahi 'o e Pa'anga kuo Fakahu (\$m)	49.3	67.2	88.4	113.0	130.5
Tokolahi Fakakatoa	77,087	46,182	91,390	44,557	50,183
Lahi 'o e Pa'anga kuo Fakahu	143.5	174.0	198.6	231.4	251.2
fakakatoa (\$m)					
Ma'u'anga Fakamatala: Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga					

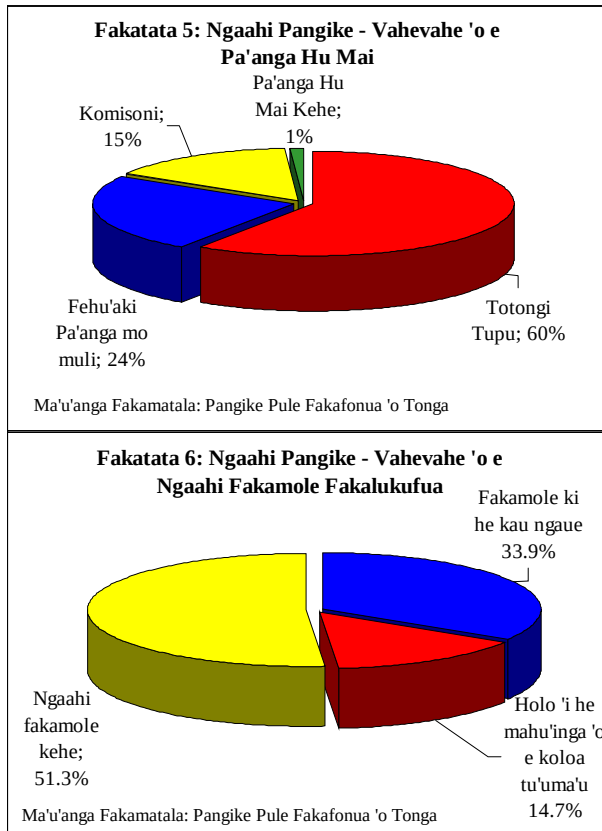
Ola 'o e Ngaahi Ngaue Fakapa'anga

Neongo 'a e lahi 'a e pa'anga talifaki na'e tuku mavahe ki he ngaahi no na'e palopalema tupu mei he ngaahi maveuveu na'e hoko 'i he 'aho 16 'o Novema 2006, na'e fe'unga 'a e tupu fakalukufua te'eki ke tukuha'u 'i 'a e ngaahi pangike mo e peseti 'e 4.9 'i he 2006/07, 'o fakahoa ia ki he peseti 'e 5.3 'i he 2005/06. Na'e makatu'unga 'eni 'i he lahiange 'a e tupu 'i he 'avalisi 'o e ngaahi koloa fakalukufua 'a e ngaahi pangike, lolotonga ia na'e 'ikai ha liliu lahi 'i he 'enau tupu lolotonga 'a e ta'u (Tepile 5).

Na'e fe'unga 'a e pa'anga hu mai fakalukufua mo e peseti 'e 11.2 'o e 'avalisi 'o e mahu'inga fakalukufua 'o e ngaahi koloa 'a e ngaahi pangike, ko e holo si'i 'eni mei he peseti 'e 11.5 'i he 2005/06. Na'e fe'unga 'a e pa'anga hu mai mei he totongi tupu, hili hono to'o 'o e ngaahi fakamole, mo e peseti 'e 6.6 'o e 'avalisi 'o 'enau koloa fakalukufua, 'a ia ko e holo si'i 'eni mei he peseti 'e 6.9 'i he 2005/06. Neongo ko e konga lahi 'o e pa'anga hu mai 'a e ngaahi pangike na'e ma'u ia mei he ngaahi no na'e faka'ata atu, ka na'e holo 'a e tu'unga 'o e pa'anga hu mai mei he totongi tupu 'ata'ata pe ki he peseti 'e 59.3 'o e tupu

Tepile 5. OLA 'O E NGAHI NGAUE FAKAPA'ANGA 'A E NGAHI PANGIKE					
	2002/03	2003/04	2004/05	2005/06	2006/07
Tupu Te'eki Tukuhaui (% 'avalisi 'o e koloa fakalukufua)	5.5	5.2	6.1	5.3	4.9
Fakakatoa 'o e Pa'anga Hu Mai (% 'avalisi 'o e koloa fakalukufua)	11.5	12.0	12.6	11.5	11.2
Pa'anga Hu Mai 'i he Totongi Tupu (% 'avalisi 'o e koloa fakalukufua)	7.4	7.4	7.7	6.9	6.6
Pa'anga Hu Mai Kehe (% 'avalisi 'o e koloa fakalukufua)	4.1	4.6	4.9	4.7	4.6
'Avalisi Totonu 'o e Tupu (%)	8.9	8.9	9.8	8.3	7.9
Fakamole Fakakatoa (% 'avalisi 'o e koloa fakalukufua)	5.0	5.6	5.7	4.9	5.5
Sino'i Pa'anga Tefito 'a e Pangike (%)	21.8	27.6	22.4	21.2	19.7
Ma'u'anga Fakamatala: Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga					

fakalukufua 'a e ngaahi pangike 'i he 2006/07 mei he peseti 'e 59.5 'i he 2005/06. Ko e peseti leva 'e 24.4 ko e pa'anga hu mai ia mei he ngaahi fehu'aki pa'anga mo muli, 'a ia ko e 'alu hake si'isi'i pe 'eni mei he

peseti 'e 23.4 'i he ta'u kuohili, pea peseti leva 'e 16.3 ko e pa'anga hu mai mei he komisoni mo e ngaahi ngaue kehekehe pe. Na'e holo 'a e pa'anga hu mai ki he peseti 'e 4.6 'o e 'avalisi 'o e koloa fakalukufua 'a e ngaahi pangike, mei he peseti 'e 4.7 'i he ta'u kuohili. Na'e holo ki he peseti 'e 7.9 'a e 'avalisi totonu 'o e totongi tupu na'e ma'u 'e he ngaahi pangike ('a ia ko e pa'anga hu mai mei he ngaahi totongi tupu 'o fakahoa ki he ngaahi koloa fakakatoa 'a e ngaahi pangike) 'o fakahoa ia ki he peseti 'e 8.3 'i he 2005/06 'a ia na'e makatu'unga eni 'i he lahiange 'a e tupu 'i he ngaahi koloa fakakatoa 'a e ngaahi pangike lolotonga 'a e ta'u tautefito eni ki he ngaahi pa'anga na'e fakahu 'i he ngaahi pangike fakalotofonua mo e ngaahi no ki he tafa'aki taautaha.

Na'e 'alu hake 'a e fakamole 'a e ngaahi pangike ki he peseti 'e 5.5 'o e 'avalisi 'o e ngaahi koloa fakalukufua 'i he 2006/07, 'o fakahoa ki he peseti 'e 4.9 'i he 2005/06. Na'e makatu'unga 'eni 'i he 'a e ngaahi fakamole lolotonga 'a e ta'u, tupu mei he ngaahi maumau ne hoko ki he ngaahi

koloa 'a e ngaahi pangike pea pehe ki he ngaahi mole 'i he ngaahi no tupu mei he ngaahi fakamaveuveu fakafakalotofonua ne hoko 'i he 'aho 16 'o Novema 2006. Na'e fakafuofua ko e peseti 'e 33.9 'o e fakamole ki he fakalele 'o e ngaue 'a e ngaahi pangike ko e totongi 'o e kau ngaue, 'a ia ko e holo 'eni mei he peseti 'e 38.1 'i he ta'u kuohili. Na'e fe'unga 'a hono fakamahu'inga' 'i he holo 'i he mahu'inga 'o e ngaahi koloa tu'uma' u mo e peseti 'e 14.7 'o e fakamole fakalukufua ki he fakalele 'o e ngaue 'a e ngaahi pangike, pea ko e peseti 'e 51.3 ko e ngaahi fakamole ia ki he ngaahi koloa ke tokoni ki hono fakahoko 'a e ngaahi fatongia 'o e ngaahi pangike.

Tu'unga Fakapa'anga

Na'e leleiange 'a e tu'unga fakapa'anga 'a e ngaahi pangike 'i he ta'u 2006/07, tupu eni mei he holo 'a e tupu 'o e ngaahi no 'a e ngaahi pangike pea mo e fakalakalaka 'i he fehu'aki pa'anga mo muli. Na'e holo 'a e lahi 'o e ngaahi no ki he peseti 'e 93.6 'o e ngaahi fakahu pa'anga mei he peseti 'e 98.2 'i he 2005/06. Na'e 'alu hake 'a e lahi 'o e ngaahi koloa liliu ngofua ki he pa'anga 'a e ngaahi pangike ki he peseti 'e 10.6 'o e ngaahi koloa fakalukufua, fakahoa ia ki he peseti 'e 10.3 'i he 2005/06.

Sino'i pa'anga tefito

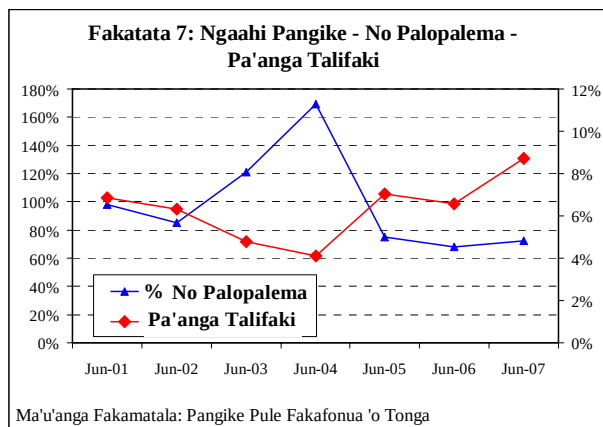
Neongo na'e ki'i holo hifo ki he peseti 'e 20.7 'a e fakakatoa 'o e sino'i pa'anga tefito 'a e ngaahi pangike 'i he faka'osinga 'o Sune 2007, 'o fakahoa ki he peseti 'e 21.9 'i he faka'osinga 'o Sune 2006, 'oku 'i he tu'unga lelei pe mo malohi 'a e sino'i pa'anga tefito 'a e ngaahi pangike pea 'oku ma'olunga pe 'i he tu'unga ma'ulalo taha 'oku fiema' u 'e he Pangike Pule. Ko e holo ko 'eni, na'e makatu'unga ia 'i he 'alu hake 'a e tu'unga totonu 'o e ngaahi koloa fakalukufua, tupu ia mei he lahiange 'a e ngaahi no na'e faka'ata 'e he ngaahi pangike ki he tafa'aki taaautaha, lolotonga ia na'e 'ikai ha liliu lahi 'i he enau tupu 'i he lolotonga 'o e ta'u.

Tu'unga lelei 'o e koloa fakalukufua

Na'e ha mai 'a e holo 'i he tu'unga lelei 'o e koloa fakalukufua 'a e ngaahi pangike 'i he lolotonga 'a e ta'u, hili ia 'a e lahi 'a e holo 'i he tu'unga 'o e ngaahi no ki he tu'unga palopalema tupu mei he ngaahi maveuveu na'e hoko 'i he 'aho 16 'o Novema 2006. Na'e 'alu hake 'a e lahi 'o e ngaahi no palopalema ki he peseti 'e 4.8 'o e ngaahi no fakalukufua 'o fakahoa ki he peseti 'e 4.5 'i he faka'osinga 'o Sune 2006. 'I he taimi tatau, na'e fakalahi 'e he ngaahi pangike 'a e ngaahi pa'anga talifaki ki he ngaahi no palopalema 'i he lolotonga 'o e ta'u koe'uhi ko e ngaahi uesia 'o e ngaahi fakamaveuveu fakalotofonua 'i he 'aho 16 'o Novema, ko ia ai na'e 'alu hake 'a e pa'anga talifaki ki he ngaahi no palopalema ki he peseti 'e 115.3 'o e ngaahi no palopalema mei he peseti 'e 98.5 'i he faka'osinga 'o Sune 2006 (Fakatata 7).

Tokanga'i 'o e Ngaahi Kautaha Fakapa'anga kuo Laiseni

Na'e hokohoko atu ai pe 'a e ngaue 'a e Tafa'aki ki he Ngaahi Kautaha Fakapa'anga 'a e Pangike Pule ki hono tokanga'i 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga kuo laiseni 'aki hono vakai' i mo sivi' i 'enau ngaahi palani fakalukufua mo 'enau ngaahi fokotu'utu' u mo e fakahoko ngaue. Ko e tu'unga malu mo lelei 'a hono fakalele 'o e ngaahi kautaha fakapa'anga na'e sivi' i ia fakatatau ki he ngaahi lao fakapangike mo e ngaahi tu'utu'uni 'a e Pangike Pule. 'Oku fakafalala 'a e konga lahi 'o e ngaue ko 'eni 'a e Pangike Pule

'i he ngaahi lipooti 'oku 'omai mei he ngaahi kautaha fakapa'anga fakalotofonua, pehe ki he ngaahi 'a'ahi 'oku fakahoko 'e he Pangike Pule ke vakai ki he tu'unga 'oku 'i ai e ngaahi kautaha fakapa'anga fakalotofonua, lolotonga 'a e ta'u. Na'e vakai 'i 'a e ngaahi lipooti ko 'eni ke fakapapau' i 'oku fakahoko 'enau ngaahi ngaue 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'o 'enau ngaahi laiseni mo e ngaahi tu'utu'uni kehe ki hono pule' i 'o e ngaahi pangike, hange ko e lahi 'o e pa'anga tefito kuopau ke tauhi 'e he pangike takitaha, lahi 'o e ngaahi no, mahu'inga 'o e ngaahi koloa, pea mo e tu'unga 'o e ngaahi no palopalema. Na'e vakai 'i makehe foki 'a e ngaahi lipooti ni, telia na'a 'i ai ha liliu lahi 'e hoko ki he tu'unga fakapa'anga 'o e ngaahi kautaha fakapa'anga.

Na'e kamata ngaue'aki 'i 'Okatopa 2006 'a e ngaahi tu'utu'uni ki hono hilifaki 'o e ngaahi tautea 'a ia ne tuku atu ki he ngaahi pangike ke fai ha'anau lau ki ai 'i Fepueli 2006. 'Oku ha 'i he ngaahi tu'utu'uni ko eni 'a e ngaahi totongi tautea 'e ala hilifaki 'e he Pangike Pule ki he ngaahi pangike 'i he malumalu 'o e Lao ki he Kautaha Fakapa'anga 2004. 'I he lolotonga 'a e ta'u, na'e tuku atu ki he ngaahi pangike ke fai ha'anau lau ki he ngaahi tu'utu'uni fakaangaanga 'a e Pangike Pule fekau'aki mo e tu'unga fakapa'anga pea pehe ki he fakaha 'o e ngaahi totongi tupu mo e ngaahi totongi kehe 'oku hilifaki 'e he ngaahi pangike. Na'e kamata ngaue'aki 'a e ngaahi tu'utu'uni ki he fakaha 'o e ngaahi totongi tupu mo e ngaahi totongi kehe ko eni 'i 'Aokosi 2007. 'Oku ha 'i he tu'utu'uni ko eni 'a e ngaahi fiema'u 'a e Pangike Pule fekau'aki mo e fotunga mo e kakano 'o hono fakaha 'o e ngaahi totongi tupu mo e ngaahi totongi kehe 'oku hilifaki 'e he ngaahi pangike fekau'aki mo 'enau ngaahi koloa mo e ngaue 'oku 'oatu ki he kakai. 'E malava heni ke fakafehoanaki 'e he kakai 'a e ngaahi ngaue mo e koloa mo e founa fakahoko ngaue 'oku tuku atu 'e he ngaahi kautaha fakapa'anga kuo laiseni pea 'e hoko eni ke ne poupou' i 'a e fe'au'auhi mo e mapule' i lelei 'o e maketi.

Na'e fakahoko ha 'a'ahi 'a e Pangike Pule ki he taha 'o e ngaahi kautaha fakapa'anga kuo laiseni lolotonga 'a e ta'u, ke vakai 'i 'ene ngaahi fokotu'utu'u ngaue mo hono fakahoko 'o e ngaahi fokotu'utu'u ngaue ko 'eni. Na'e fakatefito 'a e 'a'ahi ko 'eni ki hono vakai' i 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngaue ke pule' i mo tokanga' i 'aki 'a e ngaahi no, founa fakalele ngaue, tu'unga fakapa'anga, totongi tupu mei he ngaahi no, fakataha mo hono vakai' i pe 'oku nau fai pau ki he tu'utu'uni ki hono fakafepaki' i 'o e fe'ave'aki fakapulipuli 'a e pa'anga kaka mo e pa'anga hiamatea pea mo hono fakapa'anga 'o e ngaahi ngaue fakatautoitoi. 'I he taimi tata, na'e fakahoko 'a e ngaahi fakataha 'a e Pangike Pule mo e ngaahi pangike ke fai ha talanoa mo femahino'aki ki he 'enau founa ngaue mo fakapapau' i 'oku nau muimui ki he ngaahi lao fakapangike. Na'e hokohoko atu ai pe 'a e ngaahi fakataha fakatekinikale fakakuata 'a e Pangike Pule mo e ngaahi pangike ke tokoni ki hono fakamahino 'a e ngaahi tu'utu'uni ki he ngaahi lipooti ki he Pangike Pule pea mo ha toe me'a kehe 'e fiema'u ke fai ki ai ha talanoa. Na'e fakahoko foki 'e he Pangike Pule ha ngaahi fakataha fakatekinikale mo e Potungaue Ngaue, Fefakatau'aki mo e Ngaahi Ngaue'anga ke fakalelei' i 'a e fengaue'aki vaofi ki hono laiseni 'o e ngaahi pangike mo e ngaahi kautaha fetongi pa'anga muli.

Na'e malava ke uesia 'a e tu'unga malu mo falala'anga 'a e tafa'aki fakapa'anga 'o e fonua 'e he ngaahi maumau na'e hoko tupu mei he ngaahi maveuveu 'i Novema 2006. Ka neongo eni, na'e fengaue'aki vaofi 'a e Pangike Pule mo e ngaahi pangike, pule'anga mo e kakai, ke fakapapau' i 'oku tauhi 'a e tu'unga malu mo falala'anga 'a e tafa'aki fakapa'anga. Na'e ola lelei 'a e ngaue ko eni he na'e 'ikai ke ha mai ha fiema'u lahi ke 'ave ha ngaahi pa'anga tefito (capital) ki tu'apule'anga pe ko ha lahi makeheange ha fiema'u pa'anga (cash) 'a e kakai mei he nga maheni.

Na'e fokotu'u 'a e polokalama tokoni ki he ngaahi pisinisi na'e uesia 'e he ngaahi fakamaveuveu fakalotofonua 'i Novema 2006, 'a ia na'e fakapa'anga eni 'e he Pule'anga 'Aositelelia mo Nu'usila, pea ko e Pangike Pule 'oku ne tokanga' i 'a e sino' i pa'anga ko eni.

Na'e tali lelei 'e he Pangike Pule 'a e fokotu'u 'o e Kautaha 'a e Ngaahi Pangike 'i Tonga 'i 'Epeleli 2007, koe'uhi 'e tokoni eni ki hono faka'ai'ai 'o e ngaue fakataha 'a e ngaahi pangike fakalotofonua ki hono poupoua 'o e tauhi 'o e tu'unga malu mo lelei 'o e tafa'aki fakapa'anga. 'E tokoni foki eni ki he fakapapau'i 'oku potupotu tatau 'a e ngaahi tu'utu'uni 'a e Pangike Pule ki he ngaahi pangike pea malava ke leleiange 'a e fengaue'aki 'a e Pangike Pule mo e ngaahi pangike 'i hono fakafou 'i he kautaha ko eni 'a hono alea'i 'o e ngaahi me'a fekau'aki mo e tafa'aki fakapa'anga.

Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga

Ko e tafa'aki 'oku nau tokanga'i 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga 'a e Pangike Pule 'oku nau toe fakahoko 'a e ngaue 'a e Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga (TRA) 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'o e Kupu 11(2) 'o e Lao ki hono Fe'ave'aki Fakapulipuli 'o e Pa'anga Kaka mo e Pa'anga Hiamatea 2000. Ko e ngaahi ngaue 'a e Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga 'oku tatau ia mo e ngaahi ngaue 'a e ngaahi kautaha ma'u'anga fakamatala fakapa'anga falala'anga (Financial Intelligence Units) 'i he ngaahi fonua kehe.

Na'e kei hoko atu ai pe 'a e feinga 'a e Pangike Pule ke fokotu'u ha fa'unga ngaue ki hono lipooti 'o e fe'ave'aki pa'anga 'oku ngalingali ko e fe'ave'aki pa'anga kaka mo e pa'anga hiamatea, 'aki 'a 'enau fengaue'aki vaofi mo e ngaahi kautaha fakapa'anga mo e ngaahi kautaha fetongi pa'anga muli kuo laiseni 'e he Pangike Pule. Na'e lipooti mai 'e he ngaahi pangike fakakomesiale mo e ngaahi kautaha fetongi pa'anga muli ki he Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga, 'a e ngaahi fe'ave'aki pa'anga 'e 19, 'a ia na'e ngalingali ko e fe'ave'aki pa'anga kaka mo e hiamatea 'i he lolotonga 'a e ta'u, 'a ia ko e 'alu hake lahi eni mei he ngaahi lipooti 'e 5 'i he ta'u kuohili. Ko e lahi ange ko eni 'a hono lipooti mai 'o e ngaahi fe'ave'aki pa'anga 'oku ngalingali felave'i mo e pa'anga kaka mo e pa'anga hiamatea, 'oku makatu'unga ia 'i he fakalakalaka ange 'a e 'ilo 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga mo e kautaha fetongi pa'anga muli ki he natula 'o e ongo kaveinga ni. Na'e kamata ngaue'aki 'i 'Okatopa 2006 'a e ngaahi tohi fakahinohino fekau'aki mo hono fakafepaki'i 'o e fe'ave'aki 'a e pa'anga kaka mo e pa'anga hiamatea 'a ia na'e tuku atu ki he ngaahi pangike mo e ngaahi kautaha fetongi pa'anga muli ke fai ha'anau lau ki ai 'i he ta'u kuohili.

Hili 'a e fakataha fakata'u 'a e Kulupu 'a 'Esia mo e Pasifiki ki he fakafepaki'i 'o e fe'ave'aki 'o e pa'anga kaka mo e pa'anga hiamatea (Asia Pacific Group on Money Laundering [APG]) 'i he 2006, na'e fokotu'u ai 'a e polokalama tokoni ki he Pasifiki fekau'aki mo hono fakafepaki'i 'o e fe'ave'aki 'o e pa'anga kaka mo e pa'anga hiamatea (Pacific Anti-Money Laundering Program [PALP]) 'a ia 'oku fakapa'anga 'e he Pule'anga 'Amelika mo e ngaahi kautaha kehe pe. Ko e polokalama ko eni 'oku ne 'omai 'a e kau fale'i 'i he tafa'aki 'o e fakahoko lao (law enforcement), tafa'aki fakalao, mo e ngaahi kautaha ma'u'anga fakamatala fakapa'anga falala'anga (Financial Intelligence Units [FIUs]). Ko e tokotaha fale'i ki he tafa'aki fakalao 'oku ne 'ofisi 'i Tonga ni 'i he Potungaue Lao, pea na'a ne fakahoko 'a hono vakai'i 'o e ngaahi lao fekau'aki mo e fakafepaki'i 'o e fe'ave'aki fakapulipuli 'a e pa'anga kaka mo e pa'anga hiamatea pea mo hono fakapa'anga 'o e ngaahi ngaue fakatautoitoi, pea 'e toe tokoni foki ki hono fatu 'o e ngaahi liliu ki he ngaahi lao ko eni 'o ka fiema'u.

'Oku ngaue fakataha 'a e tokotaha fale'i fakalao mei he PALP mo e kau memipa 'o e Komiti ki he Fe'ave'aki Pa'anga Kaka mo Pa'anga Hiamatea mo e Fakapa'anga 'o e ngaahi ngaue fakatautoitoi na'e fokotu'u 'e he Kapineti 'i he 2003 'a ia 'oku memipa ai 'a e Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga, ki he teuteu 'a e fonua ki hono vakai'i 'e he APG 'o e tu'unga 'o Tonga fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni fakavaha'a pule'anga fekau'aki mo e fakafepaki'i 'o e fe'ave'aki fakapulipuli 'a e pa'anga kaka mo e pa'anga hiamatea pea mo hono fakapa'anga 'o e ngaahi ngaue fakatautoitoi 'a ia 'oku 'amanaki ke fakahoko 'i he ta'u 2009.

'I Ma'asi 2007, fakafou 'i he memipa 'a Tonga 'i he APG, na'e fakahoko hano vakai'i 'o e Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga 'e he tokotaha na'e fakapa'anga 'e he PALP. Kuo kamata ngaue 'a e Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga ki hono fakahoko 'o e ngaahi fale'i mo e fokotu'u fakakaukau mei he ngaue ko eni.

Ngaahi Ngaue ‘a e Pangike Pule

Ngaue Fakapa’anga

Pa’anga Pepa ‘oku lolotonga ngaue’aki

‘I he a’u ki he ‘aho 30 Sune 2007, na’e fe’unga ‘a e mahu’inga fakakatoa ‘o e pa’anga pepa na’e tuku atu ke ngaue’aki, kau ki ai ‘a e pa’anga pepa fo’ou mo e pa’anga pepa motu’a na’e kei ngaue’aki, mo e \$20.6 miliona. Ko e fakalahi ‘eni ‘aki ‘a e peseti ‘e 5 mei he tu’unga na’e ‘i ai ‘i he ta’u kuo’osi ko e \$19.6 miliona. Na’e fe’unga ‘a e pa’anga pepa na’e tuku atu lolotonga ‘a e ta’u mo e \$44 miliona, pea ko e mahu’inga ‘o e pa’anga pepa na’e fakafoki mai, na’e fe’unga mo e \$42 miliona, ‘a ia na’e fakata’e’aonga’i ai ‘e he Pangike Pule ‘a e \$4.6 miliona pea faka’auha, pea ko e toenga na’e toe ngaue’aki. ‘I he lolotonga ‘a e ta’u, na’e ‘omai ai ‘e he Pangike ha pa’anga pepa fo’ou ‘i he lau’i pa’anga ‘e nimangofulu (\$50) ke fakapapau’i ‘oku tauhi ‘e he Pangike ha pa’anga pepa fe’unga ke feau ‘a e fiema’u ‘a e kakai. Ko e pa’anga pepa ‘a Tonga ‘oku paaki mo ngaohi ia mei he fale ngaohi’anga pa’anga ko e De La Rue ‘i Pilitania.

Pa’anga Maka ‘oku lolotonga ngaue’aki

‘I he faka’osinga ‘o Sune 2007, na’e fe’unga fakakatoa ‘a e pa’anga maka na’e tuku atu ke ngaue’aki mo e \$1.7 miliona, ko e fakalahi ‘eni ‘aki ‘a e peseti ‘e 6 mei he \$1.6 miliona ‘i he ta’u kuohili. Lolotonga ‘a e ta’u, na’e tuku atu ‘a e pa’anga maka fe’unga mo e \$94,768 ‘a ia ko e \$34,200 ai ko e pa’anga maka fo’ou. Lolotonga ‘a e ta’u, na’e ‘ikai toe ‘omai ‘e he Pangike ha pa’anga maka fo’ou.

Tuku’anga Pa’anga ‘i he ngaahi pangike

‘Oku ‘i ai ‘a e fokotu’utu’u ngaue tuku’anga pa’anga ‘a e Pangike Pule mo e ngaahi pangike fakakomesiale. Fakatatau ki he lekooti, na’e holo hono ngaue’aki ‘e he ngaahi pangike fakakomesiale ‘a e ngaahi tuku’anga pa’anga ko’eni ‘i he ta’u ni. Lolotonga ‘a e 2006/07, na’e fakahu atu ‘e he ngaahi pangike fakakomesiale ‘a e \$11.5 miliona (\$18.5 miliona ‘i he 2005/06), pea toho ‘a e \$12 miliona (\$19.1 miliona ‘i he 2005/06). Ko e fakahu mo e toho ‘o e pa’anga mei he ngaahi tuku’anga pa’anga ko ‘eni, na’e holo’aki ‘a e peseti ‘e 38 mo e peseti ‘e 37 mei he ta’u kuohili, kae holo ‘a e fakahu pa’anga ki he tuku’anga pa’anga ‘i he Pangike Pule ‘aki ‘a e peseti ‘e 2. Na’e fakahoko ‘e he Pangike hono sivi’i fakatu’upake ‘o e ngaahi tuku’anga pa’anga ko ‘eni lolotonga ‘a e ta’u pea na’a nau ‘i he tu’unga fakafiemaleie.

Ngaue Fakapa’anga ‘i he hili ‘a e moveuveu ‘i he ‘aho 16 ‘o Novema

Ke fakapapau’i ‘oku hokohoko lelei mo malu ‘a e ngaahi ngaue fakapa’anga ‘a e ongo pangike na’e uesia ‘e he moveuveu ‘o e ‘aho 16 ‘o Novema ki he kakai ‘o e fonua, na’e fakalahi ai ‘e he Pangike Pule ‘ene ‘aho ngaue fakapangike ki he ‘aho ‘e nima mei he ‘aho angamaheni ‘e ua ‘i he uike. Na’e toe tukuange foki ‘e he Pangike Pule mo e ngaahi tautea kotoa fekau’aki mo e ngaahi ‘aho ‘oku ‘ikai ke fai ai ha toho pe fakahu pa’anga ‘a e ngaahi pangike. Na’e fakahoko ‘eni ke fakapapau’i ‘oku tauhi pe ‘e he ongo pangike ko eni ‘a e pa’anga ngaue fe’unga ‘i hona ‘api ngaue pea ke lava ‘o fakahu ‘a e pa’anga hulu pea mo toho mei he Pangike Pule ‘i he taimi ‘oku na fiema’u ai. Na’e hokohoko atu ‘a e ngaue ko ‘eni ki he ngaahi pangike kae’oua kuo lava ‘e he ongo pangike na’e uesia ‘o toe fokotu’u ‘a e ngaahi loki ‘oku fefeka pea fakapapau’i ‘oku malu ‘e he Chubb Security Agent, South Pacific Safe and Security Limited ‘o Nu’usila.

Pa’anga Loi

‘I he lolotonga ‘a e ta’u, na’e lipooti mai ki he Pangike Pule ‘a e ngaahi lau’i pa’anga loi ‘e 3 ‘o fakahoa ki he ngaahi lau’i pa’anga loi ‘e 7 ‘i he ta’u kuo’osi. Ko e lau’i pa’anga \$5 ‘e taha, lau’i pa’anga \$20 ‘e taha mo e lau’i pa’anga \$50 ‘e taha. Ko e ngaahi lau’i pa’anga loi ko ‘eni na’e lipooti mai ia ‘e he tokotaha pea mo e Westpac Pangike ‘o Tonga, va’a ‘i Nuku’alofa ‘i Sanuali mo ‘Epeleli 2007. Na’e ‘ave ‘e he Pangike Pule ‘a e ngaahi lau’i pa’anga loi ko ‘eni ki he De La Rue ke sivi’i mo fakamo’oni’i pea na’a

nau fakapapau'i mai ko e ngaahi lau'i pa'anga loi 'eni. Kuo 'osi fa'u mo tuku atu 'e he Pangike Pule ki he kakai 'a e fanga ki'i tohi fekau'aki mo e pa'anga loi 'i he lea faka-Pilitania mo e lea faka-Tonga. Kuo 'osi fale'i 'a e kakai ke nau fakaha ki he Pangike Pule mo e kau Polisi kapau te nau ma'u ha lau'i pa'anga pepa 'oku ha ngalingali kehe.

Pa'anga Maka Fakamanatu

Lolotonga 'a e ta'u, na'e fakatau atu ai 'a e ngaahi pa'anga maka fakamanatu kiate kinautolu 'oku nau tanaki 'a e ngaahi pa'anga maka fakamanatu 'i he tapa kehekehe 'o mamani. Ko e fakatau atu eni 'o e ngaahi pa'anga maka ko 'eni, 'i he malumalu 'o e ngaahi alepau 'a e Pangike Pule mo e ngaahi kautaha 'oku nau fa'u 'a e pa'anga maka, ke nau fa'u mo fakamaketi 'a e ngaahi pa'anga maka ko 'eni. Ko e fakakatoa 'o e pa'anga hu mai na'e tanaki mei he ngaahi pa'anga maka fakamanatu 'i he lolotonga 'a e ta'u, ko e \$81,804 pea kuo 'osi fakakau ia ki he pa'anga hu mai kehe 'a e Pangike Pule 'i he'ene Fakamatala Pa'anga Hu mai ki he ta'u.

Ola 'o e Ngaahi Ngaue Fakapa'anga

Na'e fe'unga 'a e pa'anga hu mai fakalukufua 'a e Pangike 'i he ta'u 'o ngata ki he 30 Sune 2007 mo e \$7.434 miliona (2006, \$6.236 miliona). Ko e leleiange 'i he pa'anga hu mai 'a e Pangike Pule ki he 2006/07 na'e makatu'unga ia mei he toe ma'olungaange 'a e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli na'e ala 'inivesi, pea pehe ki he toe ma'olungaange 'a e totongi tupu na'e ma'u lolotonga 'a e ta'u. Ko e fakamole ki he totongi tupu, fakamole ki hono tokanga'i 'o e tuku atu 'o e pa'anga, fakamole ki hono pule'i mo fakalele 'o e ngaue, 'o kau atu ki ai mo e ngaahi fakamole kehe, na'e fe'unga ia mo e \$3.820 miliona (2006, \$3.079 miliona). Na'e kake 'a e tupu haohaoa 'a e Pangike Pule ki he ta'u 'aki 'a e peseti 'e 14.5 ki he \$3.614 miliona (2006, \$3.156 miliona).

Na'e tali 'e he Minisita Pa'anga ke fakahu 'a e tupu haohaoa ki he ta'u 'o ngata ki Sune 2007, ko e \$3.614 miliona, ki he 'akauni fakahu pa'anga talifaki 'a e Pangike Pule, 'o 'alu hake ai ki he \$10.8 miliona. 'E tokoni 'eni ke toe leleiange 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e sino'i pa'anga tefito 'a e Pangike Pule.

Tafa'aki Fakapolokalama mo e Tekinolosia 'o e Komiputa

Koe'uhi ke toe maluange mo vaveange 'a e fakahoko 'o e ngaahi fefakatau'aki pa'anga 'a e Pangike Pule mo tu'apule'anga, na'e hanga ai 'e he Pangike Pule 'o tuku atu ki tu'a 'a e konga lahi 'o e tafa'aki fakapolokalama mo e tekinolosia 'o e komipiuta ki he ngaahi fefakatau'aki pa'anga mo tu'apule'anga ki he Decillion Solutions 'i Sene, 'Aositelelia. Ko e kautaha 'eni 'oku fakamafai'i ko e hoa ngaue 'o e Swift (Swift Partners) 'a ia 'oku fakahoko fatongia kia kinautolu 'oku nau ngaue'aki 'a e Swift (Swift Clients) 'i he ngaahi fonua 'i 'Esia mo e Pasifiki.

Na'e hokohoko aipe 'a e fakalalakaka 'i he tafa'aki fakakomipiuta ki hono tokanga'i 'o e ngaahi fakamatala 'i hono fakapapau'i 'oku malu 'a e feitu'u 'i tu'a 'i he Pangike ke tauhi ai 'a e ngaahi fakamatala faka'ilekitulonika 'a e Pangike Pule, ko e talifaki telia ha fakatamaki 'e hoko. Na'e kamata foki mo hono fokotu'u 'o e polokalama fakakomipiuta ki he tokanga'i 'o e ngaahi fakamatala ke toe vaveange mo leleiange 'a e ngaue 'a e va'a ki muli 'a e tafa'aki ngaue ki he maketi fakapa'anga. Na'e lava lelei 'o fakakakato mo hono tohi 'o e ngaahi fakamatala ki he ngaahi fokotu'utu'u ngaue 'a e Tafa'aki Tekinolosia 'o e Komipiuta 'a e Pangike 'i he tafa'aki 'o e fa'unga fakakomipiuta mo e fetu'utaki faka'imeili ke tokoni ki he ngaahi fakahoko fatongia 'a e tafa'aki ko 'eni.

Tokanga'i Fakalukufua e Ngaahi Ngaue 'a e Pangike Pule

Ko e taha 'o e ngaahi ngaue lalahi na'e fakahoko lolotonga 'a e ta'u, 'o tanaki atu ki he ngaahi fatongia angamaheni ki hono tokanga'i 'o e ngaahi ngaue 'a e Pangike Pule, ko hono fakahoko, tokanga'i mo hono toutou fakamatala ki he kau ngaue ke nau 'ilo hono ngaue'aki 'o e founda fo'ou ki he hiki vahenga

fakata'u 'a e kau ngaue 'oku ui ko e performance-based appraisal system. Na'e tokoni lahi 'a e Tafa'aki ko eni ki hono fakakakato 'o e ongo tohi ngaue lalahi 'e ua 'a e Pangike, 'a ia ko e fakamatala ki he ngaahi founa ngaue 'a e tafa'aki takitaha pea mo e fakamatala ki he ngaahi ngaue 'oku fiema'u ke fai 'e he tokotaha ngaue.

Kau Ngaue

Na'e tu'uma'u pe 'a e tokolahi 'o e kau ngaue 'i he toko 65 'i he faka'osinga 'o Sune 2007, makatu'unga 'i he tatau 'a e tokolahi 'o e kau ngaue na'e hu fo'ou mai mo e tokolahi 'o e kau ngaue na'e malolo atu mei he ngaue 'a e Pangike lolotonga 'a e ta'u. Na'e kakato 'a e aleapau ngaue ta'u 'e 2 'a Mr. Brett Winton mei he Pangike Pule 'a 'Aositelelia, ko e Pule 'i he Tafa'aki Fekumi, 'i Ma'asi 2007. Na'e fetongi mai ia 'e Mr. Richard Sullivan mei he Pangike Pule 'a Nu'usila 'a ia 'oku fakapa'anga ia 'e he Commonwealth Fund for Technical Co-operation (CFTC), Na'e fili 'a Miss Jessie Cocker, ko e Pule 'i he Tafa'aki Ngaahi Kautaha Fakapa'anga mo e Maketi ke ne fakafongia 'i 'a Tonga 'i ha ta'u 'e taha ke fakahoko fatongia ko e tokotaha fale'i 'i he 'ofisi 'o e Talekita 'o e ngaahi fonua 'i 'Esia Tonga Hahake 'i he Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga (IMF) 'i Washington D.C., 'Amelika. Na'e kamata 'a e fai fatongia 'a Ms Cocker 'i he 'aho 1 'o Me 2007.

Lolotonga 'a e ta'u, na'e hokohoko atu pe 'a e ma'u 'e he Pangike ha ngaahi fale'i fakangaue mo e tokoni fakatekinikale mei he Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga, Va'a Tokoni 'a e Pule'anga 'Aositelelia, Va'a Tokoni 'a e Pule'anga Nu'usila, Senita 'a e Pasifiki ki he Tokoni Fakatekinikale ki he tafa'aki fakapa'anga 'a ia 'oku 'ofisi 'i Suva, Fisi, Pangike Pule 'o Fisi, Pangike Pule 'o Nu'usila mo e Pangike Pule 'o Aositelelia. Na'e fakatefito 'a e ngaahi fale'i fakangaue pea mo e tokoni fakatekinikale ko eni ki he tafa'aki ki hono tokanga'i 'a e lahi 'o e pa'anga 'i he ngaahi pangike, pule'i mo tokanga'i 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga pea mo e 'a'ahi ki he ngaahi pangike. Na'e 'i ai mo e ngaahi tokoni mei he ngaahi pisini taautaha ki he tafa'aki fakakomipiuta mo e tekinolosia pea mo e tafa'aki ki hono pule'i 'o e fale ngaue.

Polokalama Ako'i 'o e Kau Ngaue

Na'e fakahoko hono vakai'i 'o e ngaahi fiema'u ako 'a e kau ngaue ki he tokotaha ngaue kotoa pe 'a ia ko e konga eni 'o e founa fo'ou ki he hiki vahenga fakata'u 'a e kau ngaue. Ko hono vakai'i ko eni 'o e ngaahi fiema'u ako 'a e kau ngaue, na'e ngaue'aki ia 'e he Pangike Pule lolotonga 'a e ta'u, ke fakafaingamalie'i 'a e kau atu ha ni'ihii 'o e kau ngaue ki he ngaahi ako fakalotofonua pea mo e ngaahi ako 'i tu'apule'anga ke tokoni'i 'enau fakahoko ngaue ke toe lelelange. Ko e ngaahi ako na'e kau atu ki ai 'a e kau ngaue, na'e kau ai 'a e polokoloma ako 'a e Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga 'i Singapoa IMF/STI ki he fa'unga fefakatau'aki pa'anga 'oku malu mo ngaue lelei, polokalama ako 'a e Pangike Fakavaha'apule'anga (Bank of International Settlement) ki hono tokanga'i 'o e pa'anga talifaki, mo e polokalama ako 'a e Commonwealth Secretariat ki he talafi pa'anga mei muli mo e fakalakalaka 'i he ngaahi fonua 'o e pasifiki.

Na'e alea'i 'e he Pangike Pule ha ako fakangaue taimi nounou 'a ha ongo ofisa ma'olunga 'e toko 2 'i he Pangike Pule 'o Fisi 'i he 'ofisi 'o e Kovana mo e tafa'aki ki he totongi 'o e ngaahi aleapau fefakatau'aki pa'anga. 'Oku kei hoko atu 'a e tokotaha 'o e kau ngaue 'ene ako fakapolofesinale 'i 'Aositelelia 'i he tokoni 'a e sikolasipi 'a e va'a tokoni 'a 'Aositelelia.

Na'e kau atu ha kau 'ofisa ki he ngaahi ako fakalotofonua 'o kau ai 'a e ako ki he fakafepaki'i 'o e fe'ave'aki pa'anga kaka mo e pa'anga hiamatea 'a ia na'e fai 'e he Potungaue Polisi, mo e ako talitali kakai na'e fai 'e he S&K Performance Solution 'i he Pangike Pule. Tukukehe hono ako'i 'o e kau ngaue lolotonga 'enau fakahoko ngaue, na'e fakahoko 'e he Pangike Pule ha ngaahi ako makehe ki hono pule'i mo tokanga'i 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga mo e polokalama ako ke fakalahi 'a e 'ilo mo e taukei fakakomipiuta 'a e kau ngaue. Na'e hokohoko atu aipe 'a e tokoni 'a e Pangike Pule ki he polokalama fakalakalaka 'a e kau ngaue 'i hono tokoni'i fakapa'anga 'enau ako fakataimi mo e ako

fe'ave'aki mo ha 'apiako 'i muli 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Pangike ki hono tokoni' i fakaako 'o e kau ngaue.

Ngaahi Fakataha na'e kau ki ai 'a e Pangike Pule

'I Siulai 2006, na'e kau atu 'a e Tokoni Pule 'i he Tafa'aki Ngaahi Kautaha Fakapa'anga ki he fakataha fakata'u 'a e APG 'a ia na'e fakahoko 'i Manila, Filipaini. 'I Sepitema 2006, na'e kau atu 'a e Kovana pea mo e Pule 'i he Tafa'aki Fekumi 'i he kau fakafongonga 'a e pule'anga ki he fakataha fakata'u 'a e Pangike 'a Mamani pea mo e Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga na'e fai 'i Singapoa. 'I Tisema 2006, na'e kau atu 'a e Kovana ki he fakataha fakata'u 'a e kau Kovana 'o e ngaahi Pangike Pule 'o e Pasifiki Tonga na'e fai 'i Uelingatoni, Nu'usila. 'I Ma'asi 2007, na'e kau atu 'a e Tokoni Kovana mo e Tokoni Pule 'i he Tafa'aki Ngaahi Kautaha Fakapa'anga ki he ako 'a e ngaahi pangike pule ki he ngaahi fonua 'i he pasifiki na'e fakahoko 'i Apia, Samoa. 'I Me 2007, na'e kau atu 'a e Kovana mo e Tokoni Pule 'i he tafa'aki ki hono tokanga' i 'a e ngaahi ngaue 'a e Pangike pea mo e tafa'aki fakakomiputa 'i he kau fakafongonga 'o e pule'anga ki he fakataha fakata'u 'a e Pangike Fakalakalaka 'o 'Esia (ADB) 'a ia na'e fai 'i Kyoto, Siapani. 'I Sune 2007, na'e kau atu 'a e Kovana ki he fakataha ma'olunga 'a e Pangike 'a Mamani fekau'aki mo e li pa'anga mei muli 'a ia na'e fakahoko 'i Sene, 'Aositelelia.

Malu'i

Na'e fakahoko aipe 'e he tafa'aki malu' i 'a e Pangike Pule 'enau tefito' i ngaue ko e fakapapau' i 'oku malu pea hao 'a e 'api ngaue pea mo e kau ngaue 'a e Pangike 'i he taimi kotoa pe. Na'e toe maluange 'a e ngaahi ngaue fakamalu' i 'a e tafa'aki malu' i 'i he lolotonga mo e hili 'a e moveuveu 'i Novema 2006 ke fakapapau' i 'a e malu taupotu taha ki he ngaahi koloa 'a e Pangike mo kinautolu 'oku nau ngaue'aki 'a e fale ngaue 'o e Pangike Pule.

Fale Ngaue, Ngaahi Misini mo e Ngaahi Me'a Ngaue

Na'e hokohoko aipe 'a hono tauhi 'e he tafa'aki ki he Fale Ngaue, Ngaahi Misini mo e Ngaahi Me'a Ngaue mo hono tokanga' i fakalukufua 'o e fale ngaue mo e ngaahi me'a ngaue 'a e Pangike Pule 'i he tu'unga ma'olunga. Ko e ngaue lahi na'e fakahoko 'i he ta'u ni, ko hono fakalelei' i 'o e fungavaka 5 'o e Pangike Pule. Ko e teuteu eni ki he fakataha fakata'u 'a e kau Kovana 'o e ngaahi Pangike Pule 'o e Pasifiki Tonga 'i Tisema 2007, 'a ia ko e fuofua taimi eni ke fakahoko mai ai ki Tonga ni ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 'a e fakataha fakata'u ko eni.

Fengaue'aki mo e Pule'anga mo e Ngaahi Pangike

Lolotonga 'a e ta'u, na'e hokohoko atu hono 'oatu 'e he Pangike Pule ha ngaahi fakamatala ki he Pule'anga 'i he tu'unga 'o e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli, ngaahi totongi tupu mo e fetongi pa'anga muli. Na'e fakahoko foki 'e he Pangike Pule ha ngaahi fakataha mo e pule'anga mo e ngaahi pangike fakalotofonua ke fai ha talanoa pea mo vakai' i 'a e ngaahi ngaue faka'ekonomika mo fakapa'anga 'a e fonua, pea pehe foki ki hono alea' i 'a e ngaahi fokotu'utu' u ngaue 'a e Pangike Pule. Na'e 'i ai mo e ngaahi fakataha 'a e Pangike mo e kau fakafongonga mei he ngaahi kautaha fakavaha'apule'anga mo e ngaahi Pule'anga muli ke fai hano vakai' i ha ngaahi kaveinga 'oku mahu'inga kiate kinautolu kae'uma'a 'a e Pangike Pule. 'I 'Epeleli 2007, na'e toe talitali mo tokanga' i ai 'e he Pangike Pule 'a e 'a'ahi fakata'u mai mei he Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga.

Poate 'a e Kau Talekita

Lolotonga 'a e ta'u, na'e fakahoko 'a e ngaahi fakataha 'a e Poate ke vakai' i 'a e ngaahi fokotu'utu' u ngaue fakapa'anga mo e founga hono fakalele 'o e Pangike Pule. Na'e 'ikai ha liliu 'i he kau memipa 'o e Poate lolotonga 'a e ta'u.

Kau ‘Ofisa Ma’olunga

Kau ‘Ofisa Ma’olunga ‘i he ‘aho 30 Sune 2007

Kovana

Siosi Cocker Mafi

Tokoni Kovana

Inia R. Naiyaga

Pule Tafa’aki Fekumi

Richard Sullivan

Pule Tafa’aki Ngaue

Fakakomipiuta mo e Fakalele Ngaue

Elizabeth Baker

Pule Tafa’aki ‘Akauni

mo e Ngaue Fakapa’anga

Lata Tangimana

Pule Le’ole’o Tafa’aki Ngaahi

Kautaha Fakapa’anga mo e Maketi

‘Ungatea Latu

Tokoni Pule Tafa’aki Fekumi

‘Anapuli Matoto

Pule Tafa’aki Malu’i

Semisi Fifita

‘Ofisa Ma’olunga Fale Ngaue,

Ngaahi Misini mo e Ngaahi Me’a Ngaue

Poasi Fonua

National Reserve Bank of Tonga

Annual Report 2006-07

Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga

Pangike Pule Fakafonua ‘o Tonga

Ngaahi Fakamatala Pa’anga ki he Ta’u ‘o ngata ‘i he ‘aho 30 ‘o Sune 2007

Fakahokohoko

- 84 Lipooti ‘a e kau Talekita**
- 87 Fakamatala ‘a e kau Talekita**
- 88 Lipooti Tau’atina ‘a e ‘Atita**
- 90 Fakamatala ki he Tupu mo e Mole**
- 91 Fakamatala Fakata’u ki he Koloa mo e Mo’ua**
- 92 Fakamatala Fakata’u ki he Fe’unuaki ‘i he Pa’anga Mohe**
- 93 Fakamatala Fakata’u ki he Fehu’aki ‘o e Pa’anga**
- 94 Ngaahi Fakamatala fekau’aki mo e Fakamatala Pa’anga**

PANGIKE PULE FAKAFONU 'O TONGA**NGAAHI FAKAMATALAPA'ANGA
30 SUNE 2007****LIPOOTI 'A E KAU TALEKITA**

Fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Poate 'o e kau Talekita 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 'oku tuku atu fakataha 'a e Fakamatala ki he koloa mo e mo'ua 'a e Pangike 'o ngata ki he 'aho 30 'o Sune 2007, pea mo e Fakamatala ki he Tupu mo e Mole 'a ia 'oku na fekau'aki, Fakamatala ki he Fe'unuaki 'i he Pa'anga Tefito, pea mo e Fakamatala ki he Fehu'aki 'a e Pa'anga ki he ta'u 'o ngata 'i he 'aho ko ia pea ko e ngaahi lipooti ko eni 'oku anga pehe ni:

1. KOEKAUTALEKITA

Ko kinautolu eni 'a e kau Talekita 'a e Pangike 'i he lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga 'o a'u ki he taimi na'e fa'u ai 'a e lipooti ni:

Pilinisese Salote Pilolevu Tuita
S T T 'Utoikamanu
Richard Prema
Siosi C Mafi

2. NGAAHI TEFITO'ITAUMU'A 'AE PANGIKE

Ko e ngaahi tefito'i taumu'a 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 'i he'ene 'asi he Kupu 4 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga:

- (a) ke pule'i 'a hono tuku atu 'o e pa'anga, mo e lahi 'e ala ma'u pea mo e fakafetongi fakavaha'apule'anga 'o e pa'anga;
- (e) ke pule'i 'a e ngaahi koloa mahu'inga 'i tu'apule'anga 'a e Pule'anga;
- (f) ke fakatupulekina 'a e tu'unga lelei mo malohi fakapa'anga;
- (h) ke fakatupulekina ha fa'unga fakapa'anga 'oku lelei mo malohi;
- (i) ke tauhi 'a e ngaahi tu'unga fakakuletiti mo e ngaahi tu'unga fetongi pa'anga te ne fakatupu 'a e langa fakalakalaka 'a e Pule'anga 'oku maau mo tu'otu'atatau;
- (k) ke fakahoko e ngaahi ngaue fale'i ki he Minisita 'i he ngaahi ngaue fakapangike mo e fakapa'anga;
- (l) ke hoko ko e tefito'i pangike mo e fakafofonga fakapa'anga 'a e Pule'anga;
- (m) ke fakahoko 'a e ngaue fakapangike, 'i Tonga ni pe 'i ha feitu'u kehe, 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni;
- (n) ke fakahoko 'a e laiseni mo tokanga'i 'o e ngaahi kautaha fakapa'anga.

3. KO E OLA 'A E NGAUE 'A E PANGIKE 'I HE FEFAKATAU'AKI

Ko e tupu 'i he pa'anga hu mai mei he ngaahi ngaue 'a e Pangike ki he ta'u 'o ngata 'i he 'aho 30 'o Sune 2007 na'e \$3,613,967 (2006: \$3,156,192).

4. PA'ANGA MOHE

Fakatatau ki he Kupu 8(1)(a) 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, kuo felotoi 'a e Minisita Pa'anga pea mo e Poate 'o e kau Talekita 'a e Pangike ke fakahu atu ki he 'Akauni Pa'anga Mohe Fakalukufua 'a e \$3,613,967 (2006: \$3,156,192) 'i he 'osi 'a e ta'u.

PANGIKE PULE FAKAFONU 'O TONGA**NGAAHI FAKAMATALA PA'ANGA
30 SUNE 2007****5. PA'ANGAKU OTOTONGI ATU KI HE PULE'ANGA**

Fakatatau ki he Kupu 33 (3) 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988, ko e pa'anga kuo totongi atu ki he Pule'anga 'o Tonga ki he ta'u 'o ngata 'i he 'aho 30 'o Sune 2007 ko e \$1,231,078 (2006: \$336,918), 'a ia ko e vahe nima ia 'e taha 'o e palanisi na'e toe 'i he 'Akauni Toe Fakamahu'inga 'i 'o e Pa'anga Mohe.

6. NGAAHIMO'UA 'OKU TE'EKI KE PAU PE 'E LAVA 'O TOTONGI MAI

Na'e fakahoko 'e he kau Talekita ha ngaahi ngaue kimu'a 'i hono teuteu' 'a e ngaahi Fakamatala Pa'anga 'a e Pangike ke fakapapau' 'i 'a e ngaahi mo'ua kotoa 'oku te'eki ke pau pe 'e lava 'o totongi mai ke to'o mei he pa'anga talifaki pea ke tuku mavahe ha pa'anga fe'unga ke talifaki ki he ngaahi mo'ua ko eni.

Fakatatau ki he 'ilo 'a e kau Talekita 'i he 'aho na'e fai ai 'a lipooti ni, 'oku 'ikai ha toe 'uhinga lahi ke fehu'ia ai 'a e lahi fe'unga 'o e mo'ua kuo to'o mei he pa'anga talifaki pea mo e lahi 'o e pa'anga talifaki ki he ngaahi mo'ua ko 'eni.

7. PA'ANGA TALIFAKI KI HAMO'UA

Na'e 'ikai ke 'i ai ha fe'unuaki 'i he pa'anga talifaki ko eni 'i he lolotonga 'a e ta'u 'o toe mahulu mei he mahu'inga totonu 'oku fa'a vahe' 'i ki he ngaahi me'a pehe ni hange koe ngaahi mo'ua 'oku te'eki pau pe 'e lava 'o totongi mai, holo 'i he mahu'inga 'o e koloa 'a e Pangike, mo e ngaahi monu'ia 'a e kau ngaue.

8. NGAHI KOLOA

Na'e fakahoko 'e he kau Talekita ha ngaahi ngaue kimu'a 'i hono teuteu' 'a e ngaahi Fakamatala Pa'anga 'a e Pangike ke fakapapau' 'i ko e ngaahi koloa kotoa 'a e Pangike 'oku ha 'i he fakamatala, 'oku lekooti ia 'i he mahu'inga tatau pe 'ikai toe ma'olunga 'i he mahu'inga totonu 'a ia 'oku ngaue'aki angamaheni 'e he pisinisi.

Fakatatau ki he 'ilo 'a e kau Talekita 'i he 'aho na'e fai ai 'a e lipooti ni, 'oku 'ikai ha ngaahi founga ke ne uesia 'a e tu'unga totonu 'o e mahu'inga 'o e ngaahi koloa ni.

9. MONU'IA 'AEKAU TALEKITA

'Oku te'eki ke 'i ai ha talekita te ne ma'u pe 'e 'i ai ha'ane totonu ke ne ma'u ha monu'ia 'i ha 'uhinga fakaaleapau kuo fokotu'u 'e he Pangike mo e Talekita pe mo ha Kautaha 'a ia 'oku memipa ai 'a e Talekita, pe mo ha Kautaha 'a ia 'oku 'i ai ha'ane kaunga fakapa'anga ki ai.

10. NGAHI ME'A NE HOKO HILI 'A E 'AHO 'O E LIPOOTI

Hili 'a e 'aho 'o e lipooti, na'e 'ikai ke 'ilo 'e he kau Talekita ki ha me'a pe ha ngaahi founga na'e ikai fakakau 'i he lipooti 'oku ne uesia lahi 'a e ngaue 'a e Pangike.

11. TU'UNGA FAKATAUHI TOHI

'Oku tui 'a e kau Talekita ko e tu'unga 'a hono teuteu' 'i 'o e ngaahi Fakamatala Pa'anga 'oku taau pea 'e malava pe 'e he Pangike ke hokohoko atu 'ene ngaue 'i he mahina 'e 12 mei he 'aho 'o e Fakamatala Pa'anga ni. 'Oku tui 'a e kau Talekita ko e fakakalakalasi mo e ngaahi mahu'inga 'o e koloa mo e mo'ua 'a ia 'oku ha 'i he ngaahi Fakamatala Pa'anga ni 'oku totonu mo taau.

PANGIKE PULE FAKAFONU 'O TONGA**NGAAHI FAKAMATALAPA'ANGA
30 SUNE 2007****12. NGAAHIFOUNGAKEHE**

'I he 'aho 'o e lipooti ni, na'e 'ikai ke 'ilo 'e he kau Talekita ha ngaahi founga kehe ke makatu'unga ai hano fehu'ia 'a e tu'unga totonu 'o e mahu'inga 'oku ngaue'aki 'i he Fakamatala Pa'anga ni.

13. NGAAHIME'A 'IKAIANGAMAHENI

'Oku tui 'a e kau Talekita 'oku totonu mo taau hono lekooti 'a e ola 'o e ngaahi ngaue 'a e Pangike ki he ta'u fakapa'anga ko 'eni pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha ngaahi me'a pe founga 'ikai angamaheni ke ne uesia 'a e ngaahi fakamatala pa'anga ni.

Ma'ae Poate 'a e kau Talekita 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e kau Talekita 'i he 'aho 27 'o Sepitema, 2007.

**HRH Pilinisesi Salote Pilolevu Tuita
SEALE'OLE'O**

**Mrs Siosi C Mafi
KOVANA**

PANGIKE PULE FAKAFONU 'OTONGA

**NGAAHI FAKAMATALA PA'ANGA
30 SUNE 2007**

FAKAMATALA 'A E KAU TALEKITA

'I he tui 'a e kau Talekita:

- (a) ko e Fakamatala Fakata'u ki he Tupu mo e Mole ne fokotu'utu'u ia ke ne fakaha totonu mo mo'oni 'a e ola 'o e ngaue 'a e Pangike ki he ta'u 'o ngata 'i he 'aho 30 'o Sune 2007.
- (e) ko e Fakamatala Fakata'u ki he Koloa mo e Mo'ua ne fokotu'utu'u ia ke ne fakaha 'a e tu'unga totonu mo mo'oni 'a e tu'unga ngaue 'a e Pangike 'i he 'aho 30 'o Sune 2007.
- (f) ko e Fakamatala Fakata'u ki he Fe'unuaki 'i he Pa'anga Mohe ne fokotu'utu'u ia ke ne fakaha totonu mo mo'oni 'a e ngaahi fe'unuaki 'i he pa'anga mohe 'i he ta'u 'o ngata 'i he 'aho 30 'o Sune 2007, mo e
- (h) Fakamatala Fakata'u ki he Fehu'aki 'o e Pa'anga ne fokotu'utu'u ia ke ne fakaha 'a e tu'unga totonu mo mo'oni 'a e fehu'aki 'a e pa'anga 'i he ta'u 'o ngata 'i he 'aho 30 'o Sune 2007.

Ma'ae Poate 'a e kau Talekita 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e kau Talekita 'i he 'aho 27 'o Sepitema, 2007.

**HRH Pilinisesi Salote Pilolevu Tuita
SEALE'OLE'O**

**Mrs Siosi C Mafi
KOVANA**

PANGIKE PULE FAKAFONU 'O TONGA**NGAAHI FAKAMATALA PA'ANGA
30 SUNE 2007****LIPOOTITAU'ATAINA 'AE 'ATITA**

Ki he kau ma'u 'inasi 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga.

Sivi Faka'atita

Kuo lava hono sivi faka'atita 'a e Fakamatala Pa'anga 'a e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga ki he ta'u 'o ngata 'i he 'aho 30 Sune 2007 'a ia 'oku ha 'i he pasina 90 ki he 108. Ko hono teuteu mo e fokotu'utu'u 'o e ngaahi 'akauni pea mo e fakamatala pa'anga ko e fatongia ia 'o e kau Talekita 'o e Pangike. Kuo mau fakahoko ha sivi faka'atita tau'atina 'a e ngaahi fakamatala pa'anga ni koe'uhi ke fakaha ai 'emau ngaahi fakakaukau felave'i mo e fakamatala pa'anga ki he Poate 'o e Kau Talekita 'o e Pangike.

Na'e fakahoko 'a e ngaahi sivi faka'atita 'o fakatatau mo e Founa Faka'atita Fakavaha'apule'anga, ke fakapapau'i 'oku 'ataa 'a e fakamatala pa'anga ni mei ha fehalaaki fakafika lahi. Ko e ngaahi founa sivi na'a mau ngaue'aki na'e kau ki ai hono fakapapau'i 'o e ngaahi lekooti, vakai'i 'o e founa lipooti mo e lekooti, pehe foki ki he ngaahi fakamahu'inga'i 'o e ngaahi fika mo e ngaahi founa fakatauhitohi 'oku ngaue'aki. Na'e fakataumu'a kotoa 'a e ngaahi ngaue faka'atita ko 'eni ke mau lava 'o 'oatu ha fakamatala 'oku totonu mo mo'oni ki he fakamatala pa'anga, 'o fakatatau ki he tu'unga mo e ola 'o e ngaahi ngaue 'a e Pangike pea pehe foki ki he ngaahi fiema'u 'o e Lao 'a e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988.

Ko e fakamatala faka'atita 'oku 'oatu 'i he lipooti ko eni na'e fa'ufa'u ia makatu'unga 'i he ngaahi sivi faka'atita 'oku ha atu 'i 'olunga.

Fakama'opo'opo 'a e 'Atita

'I he' emau fakakaukau, 'oku mau pehe:

- a) 'oku maa'u mo kakato 'a e ngaahi lekooti kuo tauhi 'e he Pangike 'o fakatatau ki he ngaahi sivi faka'atita kuo fakahoko, pea
- e) ko e ngaahi fakamatala pa'anga kuo teuteu:
 - (i) 'oku tatau mo e ngaahi lekooti 'oku tauhi:
 - (ii) fakatatau ki he ngaahi fakamatala mo e ngaahi 'uhinga kuo 'omai kia kimautolu:
 - (a) 'oku mo'oni pea ko e fakafotunga totonu 'eni 'o e tu'unga 'oku 'i ai 'a e Pangike 'i he' ene a'u mai ki he 'aho 30 'o Sune 2007 pea mo e ngaahi ola 'o e ta'u fakapa'anga 'o ngata 'i he 'aho 'oku ha atu 'i 'olunga.
 - (e) 'oku hohoa tatau 'a e fakamatala pa'anga pea mo e ngaahi tu'utu'uni 'oku ha 'i he Lao 'a e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988.

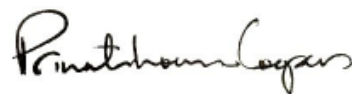
PANGIKE PULE FAKAFONUA 'O TONGA

**NGAAHI FAKAMATALA PA'ANGA
30 SUNE 2007**

LIPOOTI TAU'ATAINA 'AE 'ATITA

Kuo mau ma'u 'a e ngaahi fakamatala mo e 'uhinga kakato, 'i he lelei taha 'emau tui, 'e fe'unga ki hono fakakakato homau fatongia faka'atita.

Lautoka, Fisi
27 Sepitema 2007

PricewaterhouseCoopers
Chartered Accountants

PANGIKE PULE FAKAFONUA 'O TONGA**FAKAMATALA KI HE TUPU MO
E MOLE KI HE TA'U NGATA
'I HE 'AHO 30 'O SUNE 2007**

	<u>Fakamatala</u>	<u>2007</u>	<u>2006</u>
Pa'anga Hu Mai		\$	\$
Pa'anga hu mai mei he totongi tupu	3	6,346,102	5,264,892
Pa'anga hu mai kehe	4	1,087,773	970,900
Fakakatoa Pa'anga hu mai mei he ngaahi ngaue		7,433,875	6,235,792
Ngaahi Fakamole			
Pa'anga kuo totongi ki he totongi tupu	5	998,766	626,548
Pule'i mo e ngaahi fakamole kehe	6	2,821,142	2,453,052
Fakamole Fakangaue Fakalukufua		3,819,908	3,079,600
TUPU KI HE TA'U		\$3,613,967	\$3,156,192
PA'ANGA KUO FAKAHU ATU KI HE PA'ANGA MOHE FAKALUKUFUA		(3,613,967)	(3,156,192)
PALANISI KE TOTONGI ATU KI HE PULE'ANGA 'O TONGA		\$ Nil	\$ Nil

Ko e fakamatala tupu mo e mole ko 'eni, kuopau ke lau fakataha'i ia mo e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e fakamatala pa'anga.

PANGIKE PULE FAKAFONUA 'O TONGA**FAKAMATALA FAKATA'U KI
HE KOLOA MO E MO'UA
30 SUNE 2007**

	Fakamatala	2007 \$	2006 \$
NGAAHI KOLOA			
Ngaahi Pa'anga Mohe 'i Tu'apule'anga			
Pa'anga Ngaue mo e 'Inivesi taimi nounou	7	85,463,858	77,118,839
Totongi tupu te'eki ai ke ma'u		894,348	1,586,134
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga	8		
- Tukuhau Malu'i Pa'anga Muli		5,043,114	5,174,223
- Ngaahi Totonu Toho Makehe		1,108,574	934,208
- Tukuhau Pa'anga		15,620,686	15,324,531
Ngaahi Koloa Fakalotofonua			
Pa'anga Ngaue		20,341	71,756
Totongi tupu te'eki ai ke ma'u		341,663	315,368
Fakahu pa'anga Fakalotofonua	9	16,008,832	16,241,832
Ngaahi Koloa Kehe	10	2,038,103	1,959,725
Api Ngaue, Ngaahi Misini mo e Ngaahi Me'angaue	11	6,877,571	6,698,168
Ngaahi Koloa Fakalukufua		133,417,090	125,424,784
NGAAHI MO'UA			
Ngaahi Mo'ua Pa'anga Muli			
Ngaahi Tipositi Taimi Nounou	12(a)	4,746,572	7,142,915
Totongi tupu te'eki ai ke totongi		31,217	22,535
Ngaahi Mo'ua Pa'anga Fakalotofonua			
Ngaahi Tipositi Totongi Taimi Nounou	12(e)	45,170,176	40,031,839
Nouti 'a e Pangike Pule	13	-	1,494,668
Totongi tupu te'eki ai ke totongi		417,498	729,546
Pa'anga kuo kuo atu	14	22,222,498	21,173,164
Pa'anga Mohe 'oku fiema'u mei he ngaahi Pangike	15	25,544,000	28,185,000
Ngaahi Fakafofonga Fakavaha'apule'anga	8	15,602,024	15,304,601
Ngaahi mo'ua kehe	16	1,954,665	802,687
Ngaahi Mo'ua Fakalukufua		115,688,650	114,886,955
HULU 'I HE NGAAHI KOLOA		\$17,728,440	\$10,537,829
SINO'I PA'ANGA MO E NGAAHI PA'ANGA MOHE			
Sino'i Pa'anga kuo fakamafai'i		2,000,000	2,000,000
Sino'i Pa'anga kuo totongi		2,000,000	2,000,000
Pa'anga-mohe fakalukufua		10,804,123	7,190,156
'Akauni - Toe fakamahu'inga'i e Pa'anga		4,924,317	1,347,673
SINO'I PA'ANGA MO E PA'ANGA MOHE FAKALUKUFUA		\$17,728,440	\$10,537,829

Ko e fakamatala ki he koloa mo e mo'ua ko 'eni, kuopau ke lau fakataha'i ia mo e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e fakamatala pa'anga.

**PANGIKE PULE FAKAFONUA
'O TONGA**
**FAKAMATALA FAKATA'U KI HE
FE'UNUAKI 'I HE PA'ANGA MOHE KI HE
TA'U 'O NGATA 'I HE 'AHO 30 'O SUNE 2007**

	Sino'i Pa'anga kuo totongi \$	Pa'anga- mohe Fakalukufua \$	Toe Fakamahu'inga'i Pa'anga Mohe \$	Fakakatoa \$
Palanisi 30 Sune 2005	2,000,000	4,033,964	1,046,240	7,080,204
Mole kuo ma'u mei he fakafetongi 'o e Pa'anga Muli ki he Pa'anga Tonga lolotonga 'a e ta'u	-	-	638,351	638,351
Pa'anga kuo totongi atu mei he Pa'anga-mohe Fakalukufua, 'a ia 'oku ha 'i he Konga 6(2) 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988 pea tali 'e he Fakataha Tokoni.	-	-	-	-
Ko e vahe nima 'e taha 'o e Palanisi na'e toe 'i he 'Akauni Toe Fakamahu'inga 'o e Pa'anga Mohe kuo totongi atu ki he Pule'anga 'o Tonga 'o fakatatau ki he Konga 33 (3) 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988.	-	-	(336,918)	(336,918)
Fakahu atu mei he Pa'anga Hu mai 'a ia 'oku ha 'i he Konga 8(1) (a) 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988, pea tali 'e he Minisita Pa'anga.	-	3,156,192	-	3,156,192
Tupu 'i he Sino'i Pa'anga kuo Totongi 'a ia 'oku ha 'i he Konga 6(2) 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988 pea tali 'e he Fakataha Tokoni	-	-	-	-
Palanisi 30 Sune 2006	2,000,000	7,190,156	1,347,673	10,537,829
Tupu kuo ma'u 'i hono fakafetongi 'a e Pa'anga Muli ki he Pa'anga Tonga lolotonga 'a e ta'u	-	-	4,807,722	4,807,722
Ko e vahe nima 'e taha 'o e Palanisi na'e toe 'i he 'Akauni Toe Fakamahu'inga 'o e Pa'anga Mohe kuo totongi atu ki he Pule'anga 'o Tonga 'o fakatatau ki he Konga 33 (3) 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988	-	-	(1,231,078)	(1,231,078)
Fakahu atu mei he Pa'anga Hu mai 'a ia 'oku ha 'i he Konga 8(1) (a) 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988, pea tali 'e he Minisita Pa'anga.	-	3,613,967	-	3,613,967
Palanisi 30 Sune 2007	\$2,000,000	\$10,804,123	\$4,924,317	\$17,728,440

Ko e fakamatala ki he fe'unuaki 'i he pa'anga mohe ko 'eni, kuopau ke lau fakataha'i ia mo e ngaahi
fakamatala fekau'aki mo e fakamatala pa'anga.

**PANGIKE PULE FAKAFONUA
'O TONGA**

**FAKAMATALA FAKATA'U KI HE
FEHU'AKI 'O E PA'ANGA KI HE TA'U 'O
NGATA 'I HE 'AHO 30 'O SUNE 2007**

	Fakamatala	2007	2006
		\$	\$
FEHU'AKI 'O E PA'ANGA 'I HE NGAHI NGAUE ANGAMAHENI 'A E PANGIKE			
Pa'anga hu mai mei he Ngaue'aki 'o e 'ofisi		254,769	297,852
Pa'anga hu mai mei he fakatau atu pa'anga maka fakamanatu		81,804	56,788
Pa'anga hu mai kehe		711,430	630,368
Pa'anga hu mai mei he totongi tupu		7,011,593	4,790,981
Fakamole ki hono hu mai 'o e pa'anga		(423,105)	(790,213)
Pa'anga hu atu ki he totongi tupu		(1,302,132)	(71,579)
Pa'ang hu atu ki hono tokanga'i 'o e Pangike		(2,086,357)	(1,779,238)
Hulu 'i he Fehu'aki 'o e Pa'anga 'i he Ngaahi Ngaue Angamaheni 'a e Pangike		4,248,002	3,134,959
FEHU'AKI 'O E PA'ANGA 'I HE NGAUE FAKAHU PA'ANGA			
Fakatau mai 'o e ngaahi koloa tu'uma'u		(582,216)	(265,100)
Fakatau atu ngaahi koloa tu'uma'u		-	-
Tupu (Holo) 'i he 'Akauni Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga		(41,989)	(541,685)
Tupu (Holo) 'i he ngaahi no 'a e kau ngaue		(52,181)	75,263
Tupu (Holo) fakahu pa'anga Ponite Pule'anga		233,000	(6,718,000)
Hulu (Fe'amokaki) he Ngaue Fakahu Pa'anga		(443,386)	(7,449,522)
FEHU'AKI 'O E PA'ANGA HE NGAUE FAKAPA'ANGA			
Tupu (Holo) he Pa'anga kuo tuku atu		1,074,941	2,729,567
Tupu (Holo) he Tipositi Taimi Nounou		6,151,533	8,896,038
Tupu (Holo) he Pa'anga mohe 'oku fiema'u mei he ngaahi pangike		(2,641,000)	(1,902,000)
Tupu (Holo) he Nouti 'a e Pangike Pule		(1,494,668)	1,494,668
Tupu (Holo) he 'Akauni 'a e Pule'anga		(3,409,540)	(6,937,217)
Hulu (Fe'amokaki) he Ngaue Fakapa'anga		(318,734)	4,281,056
TUPU (HOLO) MEI HE FELILUAKI 'I HE MAHU'INGA 'O E PA'ANGA TONGA		4,807,722	638,351
HULU (FE'AMOKAKI) 'I HE PA'ANGA PA'ANGA HE KAMATA'ANGA 'O E TA'U FAKAPA'ANGA		8,293,604	604,844
		77,190,595	76,585,751
PA'ANGA HE 'OSI 'O E TA'U FAKAPA'ANGA	17	\$85,484,199	\$77,190,595

Ko e fakamatala ki he fehu'aki 'o e pa'anga ko 'eni, kuopau ke lau fakataha'i ia mo e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e fakamatala pa'anga.

**PANGIKE PULE FAKAFONU
'O TONGA**

**NGAAHI FAKAMATALA FEKAU'AKIMO E
FAKAMATALA PA'ANGA 'HE'E NE'A'U
KI HE 'AHO 30 'O SUNE 2007**

1. FAKAMATALA KI HE TE FITO'I TAUMU'A 'O E PANGIKE PULE

Ko e ngaahi tefito'i taumu'a 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 'i he 'ene 'asi he Kupu 4 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga:

- (a) ke pule'i 'a hono tuku atu 'o e pa'anga, mo e lahi 'e ala ma'u pea mo e fakafetongi fakavaha'apule'anga 'o e pa'anga;
- (e) ke pule'i 'a e ngaahi koloa mahu'inga 'i tu'apule'anga 'a e Pule'anga;
- (f) ke fakatupulekina 'a e tu'unga lelei mo malohi fakapa'anga;
- (h) ke fakatupulekina ha fa'unga fakapa'anga 'oku lelei mo malohi;
- (i) ke tauhi 'a e ngaahi tu'unga fakakuletiti mo e ngaahi tu'unga fetongi pa'anga te ne fakatupu 'a e langa fakalakalaka 'a e Pule'anga 'oku maau mo tu'otu'atautau;
- (k) ke fakahoko e ngaahi ngaue fale'i ki he Minisita 'i he ngaahi ngaue fakapangike mo e fakapa'anga;
- (l) ke hoko ko e tefito'i pangike mo e fakafofonga fakapa'anga 'a e Pule'anga.
- (m) ke fakahoko 'a e ngaue fakapangike, 'i Tonga ni pe 'i ha feitu'u kehe, 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni;
- (n) ke fakahoko 'a e laiseni mo tokanga'i 'o e ngaahi kautaha fakapa'anga.

Ko e ngaahi fakamatala pa'anga ko eni na'e tali 'e he Poate 'a e Kau Talekita ke tuku atu 'i he 'aho 27 Sepitema 2007.

2. TO'OTO'O ME'ALALAH 'O E NGAAHI FOUNGATAUHITOHI MO E NGAAHI FIEMA'U FAKALAO

Kuo teuteu 'a e Fakamatala Pa'anga 'a e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 'o makatu'unga 'i he Founa Tauhi Tohi kuo fakamafai'i 'e he Poate 'a e kau Talekita, 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988.

Ko e ngaahi Fakamatala Pa'anga, na'e fokotu'utu'u ia 'o fakatatau ki he totongi na'e ma'u'aki mai, 'o 'ikai uestia 'e he ngaahi feliliu'aki 'i he ngaahi tu'unga 'o e totongi. Ko e ngaahi founa fakatauhitohi 'oku ngaue'aki ko e ngaahi founa pe ia na'e ngaue 'aki 'i he ngaahi ta'u ki mu'a.

(a) Ngaahi Pa'anga Muli

Ko e ngaahi pa'anga muli, 'oku liliu ia ki he pa'anga Tonga 'i he ngaahi tu'unga fakafetongi pa'anga 'i he faka'osinga 'o e ta'u. Ko e ngaahi tupu mo e mole 'oku te'eki fakamo'oni'i, tupu mei he feliliu'aki hono fakamahu'inga'i 'o e pa'anga muli, 'oku 'ave ia ki he 'akauni ko e "toe fakamahu'inga'i pa'anga mohe" 'o fakatatau ki he Kupu 33 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988. 'Oku 'ikai ke fakakau eni 'i hono fika'i 'o e tupu mo e mole 'a e Pangike ka 'e to'o ia mei he palanisi 'i he 'akauni toe fakamahu'inga'i 'o e pa'anga mohe. Kapau 'e 'ikai ke fe'unga 'a e palanisi ko ia ke ne tapuni 'a e mole, kuopau ke tu'utu'uni 'e he 'Ene 'Afio 'i he Fakataha Tokoni ke 'oange ki he Pangike 'a e ngaahi koloa 'oku 'ikai ala fakafetongi mo 'ikai hano totongi

**PANGIKE PULE FAKAFONUA
'O TONGA**

**NGAAHIFAKAMATALAFEKAU'AKIMO E
FAKAMATALAPA'ANGA 'I HE 'ENE A'U
KI HE 'AHO 30 'O SUNE 2007**

tupu ke fakakakato ha nounou. Ka 'i ai ha palanisi kuletiti 'i he 'akauni toe fakamahu'inga' 'i 'o e pa'anga mohe 'i he ngata'anga 'o e ta'u fakapa'anga takitaha 'a e Pangike, kuopau ke fuofua ngaue'aki ia ke totongi fakafoki 'a e ngaahi koloa kotoa pe 'a ia na'e tuku mai ki he Pangike mei he Pule'anga. Ko ia ai, ko e vahe nima leva 'e taha 'o e pa'anga 'oku toe 'e totongi ia ki he Pule'anga, tukukehe kapau ko e toenga palanisi 'oku 'ikai laka hake 'i he \$100,000 'e totongi kakato leva ia ki he Pule'anga.

(e) Ngaahi Koloa mo e Mo'ua Pa'anga

Ngaahi Koloa Fakahu Pa'anga

Ko e ngaahi koloa pa'anga 'oku fakatau mai 'e he Pangike, 'oku 'ikai fakataumu'a ia ke toe fakatau atu, ka 'oku tauhi pe ia ke a'u ki he 'aho 'oku totongi fakafoki ai.

Ko e ngaahi koloa pa'anga 'oku fakataumu'a ke 'oua 'e toe fakatau atu, 'oku lekooti ia 'aki 'a e mahu'inga na'e totongi 'aki mai. Ka 'i ai ha tisikauni, pe ha tupu 'e ma'u hono fakatau mai, 'e hoko ia 'o fakatautu ki he lahi 'o e taimi 'oku tauhi ai 'a e koloa pa'anga.

Ko hono fakatau mai mo hono fakatau atu 'o e ngaahi koloa pa'anga ko 'eni, 'oku lekooti ia 'i he 'aho 'oku totongi ai, 'a ia ko e 'aho ia 'e ma'u ai 'e he Pangike 'a e koloa pa'anga ko eni.

Ngaahi Koloa Pa'anga Kehe

Ko e ngaahi pa'anga muli mo fakalotofonua, fakahu pa'anga mo e mo'ua taimi nounou, 'oku fakamahu'inga' 'i he 'aho 'oku fakahoko ai 'a e felotoi fakapa'anga.

f) Pa'anga kuo Fakahu atu ke ngaue'aki

Ko e mahu'inga fakapa'anga 'o e pa'anga pepa mo e pa'anga maka 'a ia kuo tuku atu ki he fonua ke ngaue'aki, 'oku lau ia ko e mo'ua 'a e Pangike 'i he 'ene fakamatala pa'anga. Ko e pa'anga pepa mo e pa'anga maka kotoa pe na'e tuku atu ke ngaue'aki 'a ia 'oku tui 'a e Pangike kuo 'ikai ke kei ngaue'aki koe'uhi kuo fu'u motu'a, pe kuo tuku ko e tauhi'ofa, pea 'ikai toe fakafoki mai, 'oku 'ikai ke kei lau ia ki he pa'anga kuo fakahu atu ke ngaue'aki, ka kuo lau ia ki he pa'anga hu mai 'a e Pangike.

h) Fakatau atu 'o e Pa'anga Maka ko ha Pa'anga Fakamanatu

'Oku fakatau atu 'e he Pangike ha ngaahi pa'anga maka makehe kuo ngaohi ko e ngaahi pa'anga maka fakamanatu. Ko e ngaahi pa'anga maka ko eni 'oku 'ikai ke kau ia 'i he pa'anga kuo tuku atu ki tu'a he na'e 'ikai ke tuku atu ia ke ngaue fakapa'anga'aki. 'I he Kupu 53(2) 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988, ko 'Ene 'Afio 'i he Fakataha Tokoni 'oku ne fakamahino 'i 'i ha fanongonongo 'i he Kasete, 'oku 'ikai fiema'u 'a e Pangike ke ne fakakau 'i he 'ene ngaahi fakamatala pa'anga 'a e mahu'inga totonu 'o e pa'anga maka fakamanatu kuo tuku atu kitu'a.

(i) Tukuhau

Ko e Pangike 'oku faka'ata ia mei he tukuhau Fakapule'anga kotoa pe fakatautu ki he Kupu 55 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988.

**PANGIKE PULE FAKAFONUA
'O TONGA**

**NGAAHIFAKAMATALAFEKAU'AKIMOE
FAKAMATALAPA'ANGA 'THE'ENE'A'U
KI HE 'AHO 30 'O SUNE 2007**

k) Holo 'a e Mahu'inga

Ko e ngaahi koloa tu'uma'u 'oku holoki hono mahu'inga 'i he founa hangatonu koe'uhi ke ne fakaha 'a e holo 'i he ivi ngaue mo e mahu'inga 'o e ngaahi koloa tu'uma'u ko ia. Ko e tefito'i tu'unga totongi fakata'u 'eni 'oku ngaue'aki:

Ngaahi fale mo e lisi	1.01%
Ngaahi misini & naunau faka'ofisi	10.0%
Kapeti, puipui & naunau malu'i	10.0%
Ngaahi naunau fale & 'ofisi, naunau komipiuta mo e ngaahi me'alele	25.0%

(l) Ngaahi Monu'ia 'o e Kau Ngaue

'Oku tokanga 'i 'e he Pangike 'a e sino'i pa'anga malolo 'a e kau ngaue, 'a ia 'oku fakahu atu 'e he kau ngaue pea mo e Pangike 'a e pa'anga ki he sino'i pa'anga malolo ko 'eni. Ko e lahi e pa'anga 'oku fakahu atu 'e he Pangike ko e pa'anga malolo 'a e tokotaha ngaue kotoa pe 'oku makatu'unga ia 'i he lahi e ta'u ngaue 'a e tokotaha ngaue. Ko e sino'i pa'anga malolo ko 'eni, 'oku ha 'i he fakamatala pa'anga ko e mo'ua ia 'a e Pangike ki he kau ngaue 'a ia 'oku kau ai 'a e pa'anga kuo 'osi totongi 'e he Pangike ki he sino'i pa'anga malolo, pea mo e pa'anga 'oku totonu ke totongi atu ka 'oku te'eki totongi 'i he 'osi 'a e ta'u fakapa'anga. Ko e ngaahi pa'anga monu'ia kehe 'oku te'eki totongi 'e he Pangike ki he sino'i pa'anga malolo, 'oku fakafuofua'ia ia 'o fakatata ki he tu'unga vahenga lolotonga 'o e kau ngaue.

(m) Pa'anga 'a e Pangike

Ko e pa'anga kotoa pe 'oku tauhi 'e he Pangike 'a ia 'oku ha 'i he fakamatala ki he fehu'aki 'o e pa'anga 'oku kau ai 'a e pa'anga pepa mo e pa'anga maka 'oku 'i he Teller, ngaahi 'akauni fakahu pa'anga taimi nounou pea mo e ngaahi 'akauni lolotonga 'a e Pangike.

(n) Fakafuofua'i e Pa'anga hu mai

Ko e pa'anga hu mai mei he fakahu pa'anga 'a e pangike 'a ia 'oku 'asi 'i he fakamatala pa'anga, 'oku kau ai 'a e pa'anga hu mai kuo 'osi totongi mai, mo e pa'anga hu mai 'oku te'eki totongi mai ka 'oku nau kau ki he ta'u fakapa'anga lolotonga.

(ng) Ngaahi No 'a e Kau Ngaue

Ko e mahu'inga 'o e ngaahi noo, 'i he'ene ha 'i he Fakamatala Koloa mo e Mo'ua, 'oku fokotu'u pe ia 'i hono mahu'inga totonu, pea to'o mei ai 'a e mahu'inga 'o e pa'anga talifaki ki he ngaahi no 'oku ta'epau pe 'e lava 'o totongi fakafoki mai.

Ko e pa'anga talifaki 'oku makatu'unga ia 'i ha fakafuofua 'oku fakahoko 'i he 'osi 'a e ta'u, pea ko e lahi 'o e pa'anga ko 'eni 'oku falala'anga hono fakafuofua. Ko e mahu'inga 'o e ngaahi no kuo fakapapu'i 'e 'ikai toe lava 'o totongi fakafoki mai, 'oku hiki ia ko e ngaahi fakamole 'i he Fakamatala Tupu mo e Mole 'a e Pangike.

**PANGIKE PULE FAKAFONUA
'O TONGA**

**NGAAHIFAKAMATALAFEKAU'AKIMO E
FAKAMATALAPA'ANGA 'THE'ENE'A'U
KI HE 'AHO 30 'O SUNE 2007**

(o) Pa'anga Talifaki ki ha mo'ua

Kuo fokotu'u 'e he Pangike ha pa'anga talifaki ki he ngaahi mo'ua 'oku ta'epau pe 'e lava 'o totongi mai 'o makatu'unga eni 'i ha ngaahi 'uhinga fakalao pe me'a na'e hoko 'i he kuohili, 'oku fakafuofua 'e 'ikai ngaue'aki 'a e pa'anga talifaki ko 'eni pea 'oku falala'anga hono fakafuofua.

(p) Pa'anga Mohe Fakalukufua

'Oku tauhi 'a e pa'anga mohe fakalukufua ke ne lava 'o feau ha ngaahi fakatamaki 'e hoko mai ki he Pangike.

Ko e pa'anga mohe fakalukufua 'oku talifaki ia ki ha ngaahi me'a hange ko ia ko e ngaahi mo'ua fakapa'anga mo ha ngaahi me'a ta'e'iloa 'e hoko mai ki he Pangike. Kuopau ke tali 'e he Minisita Pa'anga, 'i he malumalu 'o e Lao 'a e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988, 'a e fakahu atu mo e toho mei he pa'anga mohe fakalukufua.

Ko e tupu mo e mole 'oku te'eki ke fakamo'oni'i, 'a ia 'oku hoko mei hono toe fakamahu'inga'i 'o e pa'anga muli, 'oku fakahu atu ia ki he 'Akauni ko e "Toe Fakamahu'inga'i Pa'anga Mohe" (vakai ki he Fakamatala 2 (a)).

(s) Fakakongokonga 'o e Lipooti

Ko e ngaahi koloa mo e mo'ua fakapa'anga pea mo e pa'anga hu mai pea mo e fakamole 'a e Pangike 'oku lipooti fakatatau ki he feitu'u 'oku tauhi ai 'a e ngaahi koloa mo e mo'ua ko 'eni 'a ia ko e fakalotofonua pe ko muli. 'Oku tui 'a e Pangike ko e founga totonu mo fe'unga eni ki hono lipooti 'o e ngaahi ngaue 'a e Pangike.

(t) Ngaahi Lisi

Ko e ngaahi kelekele kotoa pe 'oku lisi mai 'e he Pangike, ko honau ngaahi totongi 'oku lau ia ko e fakamole 'a e Pangike.

Ko e koloa 'oku lisi atu 'e he Pangike, ko hono mahu'inga 'oku fakakau ia 'i he mahu'inga 'o e 'Api Ngaue, Ngaahi Misini mo e Me'angaue 'a e Pangike.

(u) Pa'anga 'oku fakahoko'aki 'a e Fakamatala Pa'anga

Ko e mahu'inga kotoa pe 'oku 'asi 'i he fakamatala pa'anga, 'oku fakaha ia 'i he Pa'anga Tonga.

(v) Fakafehoanaki

'Oku 'i ai 'a e ngaahi fika 'o e ta'u kimu'a na'e liliu koe'uhi ke tonu hono fakafehoanaki mo e founga fakamatala pa'anga 'o e ta'u ni.

**PANGIKE PULE FAKAFONUA
'O TONGA**

**NGAAHIFAKAMATALAFEKAU'AKIMOE
FAKAMATALAPA'ANGA 'HE'ENE'A'U
KI HE 'AHO 30 'O SUNE 2007**

3. PA'ANGA HU MAI MEI HE TOTONGI TUPU

	<u>2007</u>	<u>2006</u>
	\$	\$
Totongi Tupu mei he Fakahu Pa'anga 'i Tu'apule'anga	5,235,098	4,237,969
Totongi Tupu mei he Fakahu Pa'anga Fakalotofonua	1,089,095	1,007,054
Totongi Tupu mei he ngaahi noo 'a e kau ngaue	21,909	19,869
	<u>\$6,346,102</u>	<u>\$5,264,892</u>

4. PA'ANGA HU MAI KEHE

	<u>2007</u>	<u>2006</u>
	\$	\$
Fakatau atu 'o e pa'anga maka fakamanatu	81,804	82,395
Lisi atu 'o e 'ofisi	331,237	317,388
Fakatau atu 'o e ngaahi koloa	7,894	833
Fefakatau'aki 'o e Pa'anga muli	642,737	546,222
Ngaahi totongi ngaue 'a e Pangike	23,591	21,225
Ngaahi fakamatala 'oku pulusi	510	2,837
	<u>\$1,087,773</u>	<u>\$970,900</u>

5. FAKAMOLE KI HE TOTONGI TUPU

	<u>2007</u>	<u>2006</u>
	\$	\$
Totongi tupu 'i he ngaahi 'Akauni Pa'anga Muli	72,954	19,302
Totongi tupu 'i he ngaahi 'Akauni Pa'anga Fakalotofonua	925,812	607,246
	<u>\$998,766</u>	<u>\$626,548</u>

6. FAKAHOKO NGAUE MO E NGAHI FAKAMOLE KEHE

	<u>2007</u>	<u>2006</u>
	\$	\$
Fakahoko Ngaue	954,857	1,011,052
Totongi 'o e kau ngaue	1,026,178	1,065,551
Totongi 'a e 'Atita	18,550	20,915
Tuku atu 'o e Pa'anga (vakai ki he Fakamatala 10)	418,743	(79,323)
Holo 'o e mahu'inga	402,814	434,857
	<u>\$2,821,142</u>	<u>\$2,453,052</u>

**PANGIKE PULE FAKAFONUA
'O TONGA**

**NGAAHI FAKAMATALA FEKAU'AKIMO E
FAKAMATALA PA'ANGA 'I HE 'ENE A'U
KI HE 'AHO 30 'O SUNE 2007**

**7. FAKAHU PA'ANGA TAIMI NOUNOU MOE
AKAUNI LOLOTONGA**

	<u>2007</u>	<u>2006</u>
	\$	\$
Akauni Lolotonga	14,722,511	14,769,033
Fakahu Pa'anga Taimi Nounou	70,741,347	62,349,806
	<u>\$85,463,858</u>	<u>\$77,118,839</u>

8. KAUTAHA PA'ANGA FAKAVAHA'APULE'ANGA

- (i) Na'e fakamafai'i 'a e Pangike ke faifatongia 'o kamata mei he 'aho 1 'o Siulai 1989 ko e fakafofonga pa'anga 'a Tonga ki he Sino'i Pa'anga Fakavaha'apule'anga 'o hange ko ia 'oku ha 'i he Kupu 51(1) 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988, pea te ne fua foki 'a e ngaahi fatongia fakapa'anga 'o e memipa ai 'a e Pule'anga Tonga, 'o kamata mei he 'aho ko ia, fakatatau ki he Kupu 36(1)(c) 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988.
- (ii) 'I he 'aho 30 'o Sune 2006, ko e tukuhau 'a Tonga ki he Sino'i Pa'anga Fakavaha'apule'anga na'e fe'unga mo e Ngaahi Totonu Toho Makehe (SDR) 'e 6,900,000 (2005: SDR 6,900,000). Mei he fika ko ia, ko e ngaahi Totonu Toho Makehe 'e 1,711,633 (2005: SDR 1,711,633) kuo totongi ia he ngaahi pa'anga muli, hange ko ia 'oku ha 'i he fakamatala fakata'u 'o e Koloa mo e Mo'ua, ko e Tukuhau Malu'i Pa'anga Muli, pea ko e palanisi 'oku ne fakafofonga'i 'a e 'inasi 'o e tukuhau pa'anga 'a ia na'e fakahu ki he ngaahi 'akauni tipositi taimi nounou 'a e Sino'i Pa'anga Fakavaha'apule'anga.

9. NGAAHI KOLOA PA'ANGA FAKALOTOFONUA

	<u>2007</u>	<u>2006</u>
	\$	\$
Ponite 'a e Pule'anga Tonga	<u>\$16,008,832</u>	<u>\$16,241,832</u>

Ko e ngaahi koloa pa'anga ko eni 'oku fakamahu'inga'i 'o fakatatau ki he fakamatala 2(e) 'o e Fakamatala Pa'anga pea 'oku kehekehe 'a e ngaahi 'aho 'oku ngata ki ai 'a e ponite takitaha 'o a'u ki he 'aho 29 'o Sune 2011. 'Oku fokotu'utu'u 'a e Pangike ke tauhi 'a e ngaahi ponite ko eni ke a'u ki he taimi 'oku totongi fakafoki ai.

**PANGIKE PULE FAKAFONUA
'O TONGA**

**NGAAHI FAKAMATALA FEKAU'AKI MOE
FAKAMATALA PA'ANGA 'I HE'ENE'A U
KI HE 'AHO 30 'O SUNE 2007**

10. NGAAHI KOLOA KEHE

	<u>2007</u> \$	<u>2006</u> \$
Ngaahi Noo 'a e kau ngaue	464,886	412,706
Pa'anga Pepa, Pa'anga Maka mo e pa'anga fakamanatu	1,512,621	1,498,150
Ngaahi koloa kehe	93,534	68,807
	2,071,041	1,979,663
To'o: Pa'anga talifaki ki he ngaahi mo'ua 'i he no 'a e kau ngaue 'oku ta'epau pe 'e lava 'o totongi fakafoki mai	(32,938)	(19,938)
	<u>\$2,038,103</u>	<u>\$1,959,725</u>

Ko e mahu'inga 'oku ha 'i he fakamatala ki he tupu mo e mole 'oku fakatefito ia 'i he totongi 'o e pa'anga pepa moe pa'anga maka kuo tuku atu ke ngaue'aki

11. 'API NGAUE, NGAAHI MISINI MO E NGAAHI ME'ANGAUE

(a) 'Api ngaue, ngaahi misini, ngaahi me'angaue 'oku kau ki ai:	<u>2007</u> \$	<u>2006</u> \$
Ngaahi lisi kelekele & 'ofisi - 'i hono totongi	9,602,892	9,532,802
To'o: holoki mahu'inga fakakatoa	3,340,586	3,159,323
	6,262,306	6,373,479
Ngaahi koloa tu'uma'u kehe - 'i hono totongi	1,626,033	1,514,986
To'o: holoki mahu'inga fakakatoa	1,304,367	1,190,297
	321,666	324,689
Ngaue 'oku kei fakahoko	293,599	-
Fakakatoa - 'i hono totongi	11,522,524	11,047,788
To'o: holoki mahu'inga fakakatoa	4,644,953	4,349,620
	<u>\$6,877,571</u>	<u>\$6,698,168</u>

**PANGIKE PULE FAKAFONUA
'O TONGA**

**NGAAHIFAKAMATALAFEKAU'AKIMO E
FAKAMATALAPA'ANGA 'IHE'ENE'A'U
KI HE 'AHO 30 'O SUNE 2007**

(e) Fakafehoanaki 'o e 'api ngaue, ngaahi misini mo e ngaahi me'angaue

NGAAHI KOLOA TU'UMA'U	Kelekele, Ofisi & Fakalelei	Ngaahi Koloa Tu'uma'u kehe	Ngaue 'oku kei fakahoko	Fakakatoa
'I HE 'AHO 30 'O SUNE 2007	\$	\$	\$	\$
Palanisi 'i he kamata'anga 'o e ta'u	6,373,479	324,689	-	6,698,168
Koloa na'e fakatau mai lolotonga 'o e ta'u	156,189	132,429	293,599	582,217
Koloa kuo tuku atu	-	-	-	-
Holo 'o e mahu'inga	(267,362)	(135,452)	-	(402,814)
Palanisi 'i he 'osi 'a e ta'u	\$6,262,306	\$321,666	\$293,599	\$6,877,571

12. (a) NGAAHI MO'UA PA'ANGA MULI

	<u>2007</u> \$	<u>2006</u> \$
'Akauni 'a e Ngaahi Kautaha mei Tu'apule'anga	1,493,460	4,483,429
'Akauni 'a e Ngaahi Kautaha Fakalotofonua	3,253,112	2,659,486
	\$ 4,746,572	\$ 7,142,915

(e) NGAAHI MO'UA PA'ANGA TONGA

	<u>2007</u> \$	<u>2006</u> \$
Ngaahi Pangike	20,658,726	12,110,849
Pule'anga 'o Tonga	24,511,450	27,920,990
	\$45,170,176	\$40,031,839

13. NOUTI 'A E PANGIKE PULE FAKAFONUA 'O TONGA

	<u>2007</u> \$	<u>2006</u> \$
Lolotonga	-	\$1,494,668

**PANGIKE PULE FAKAFONUA
'O TONGA**

**NGAAHIFAKAMATALAFEKAU'AKIMOE
FAKAMATALAPA'ANGA 'THE'ENE'A'U
KI HE 'AHO 30 'O SUNE 2007**

14. PA'ANGA KUO TUKU ATU KE NGAUE'AKI

Ko e Pangike Pule pe 'oku ne ma'u 'a e mafai ki hono tuku atu 'o e Pa'anga Tonga. Ko e pa'anga kuo tuku atu 'e he Pangike Pule 'oku kau ki ai 'a e pa'anga pepa mo e pa'anga maka.

	<u>2007</u>	<u>2006</u>
	\$	\$
Pa'anga Pepa	20,564,759	19,545,556
Pa'anga Maka	1,657,739	1,627,608
	<u>\$22,222,498</u>	<u>\$21,173,164</u>

15. PA'ANGA TALIFAKI 'OKU FIEMA'U MEI HE NGAHI PANGIKE

Ko e fakahu pa'anga talifaki 'a e ngaahi pangike 'a ia 'oku tu'utu'uni 'e he Kupu 39 'o e Lao ki he Pangike Pule, 1988.

16. NGAHI MO'UA KEHE

	<u>2007</u>	<u>2006</u>
	\$	\$
Ngaahi mo'ua kehe mo e mo'ua te'eki ke totongi	1,729,489	737,641
Pa'anga talifaki ki he malolo 'eve'eva	48,360	36,672
Pa'anga ki he vahenga malolo	176,816	28,374
	<u>\$1,954,665</u>	<u>\$802,687</u>

'Oku tokanga'i 'e he Pangike 'a e sino'i pa'anga malolo 'a e kau ngaue, pea 'oku fakahu 'a e sino'i pa'anga ko eni 'i he koloa pa'anga fakalotofonua. Ko hono fakaikiiki eni:

	<u>2007</u>	<u>2006</u>
	\$	\$
Fakakatoa 'o e pa'anga ki he vahenga malolo	839,816	691,374
To'o: Pa'anga kuo fakahu atu 'i he koloa pa'anga fakalotofonua	663,000	663,000
	<u>\$176,816</u>	<u>\$28,374</u>

**PANGIKE PULE FAKAFONUA
'O TONGA**

**NGAAHIFAKAMATALAFEKAU'AKIMOE
FAKAMATALAPA'ANGA 'THE'ENE'A'U
KI HE 'AHO 30 'O SUNE 2007**

17. PA'ANGA NGAUE

Ko e kotoa 'o e pa'anga 'a e Pangike, 'a ia 'oku ha 'i he Fakamatala Pa'anga 'oku anga peheni.

	<u>2007</u>	<u>2006</u>
	\$	\$
Pa'anga 'oku 'i he Tokotaha talitotongi	20,341	71,756
Fakahu Pa'anga Taimi Nounou mo e 'Akauni Lolotonga	85,463,858	77,118,839
	\$85,484,199	\$77,190,595

18. KAUTAHA 'OKU FELAVE'I MO E PANGIKE

'I he ngaue angamaheni 'a e Pangike, 'oku fakahoko 'e he Pangike 'a e ngaahi ngaue ki he kautaha 'oku na felave'i hange ko e Pule'anga Tonga. Ko e fengaue'aki ko 'eni 'oku kau ai e ngaahi ngaue fakapangike, fefakatau'aki pa'anga muli, pea mo e failesisita ki he Ponite 'a e Pule'anga Tonga. Ko e ngaahi ngaue ko 'eni 'oku fakahoko pe ia 'i he founga ngaue angamaheni.

19. NGAHI MO'UA FAKAPA'ANGA MO HA NGAHI ME'A TA'E'ILOA

Ko e ngaahi mo'ua fakapa'anga mo ha ngaahi me'a ta'e'iloa 'oku 'ikai ha 'i he ngaahi 'akauni, ka kuo hoko ia 'i he 'aho 30 Sune 2007, 'a ia 'oku kau ki ai:

- (i) Aleapau ki he fakatau pa'anga muli - na'e hala he ta'u ni (2006: \$2,830,485.54)
- (ii) Fakatautu ki he founga tauhitohi 'oku ha 'i he fakamatala 2 (h) 'oku 'ikai ke kau 'a e pa'anga maka fakamanatu 'i hono fakafuofua' 'o e ngaahi mo'ua ka 'e lava pe ke 'i ai ha mo'ua 'a e Pangike 'o ka fakatau mai 'a e ngaahi pa'anga maka fakamanatu ko eni 'i hono mahu'inga totonu. 'Oku tui 'a e Pangike 'e 'ikai 'i ai ha mole lahi 'e hoko 'i hano fakapa'anga 'o e pa'anga maka fakamanatu ko eni ko e pa'anga fakalao.

20. TOKANGA'I 'O E NGAHI FAKATAMAKI FAKAPA'ANGA

'Oku hanga 'e he Pangike 'o fakafuofua 'a e ngaahi fakatamaki fakapa'anga 'e ala hoko ki he tu'unga fakapa'anga 'a e Pangike, pea kuo nau fokotu'u ha ngahi founga ki he ngaue pea mo hono tokanga'i 'a e pa'anga mohe 'a e Pule'anga. Ko e ngaahi fakatamaki fakapa'anga lalahi 'e ala hoko ki he Pangike ko e tupu mei he feliuliaki 'a e tu'unga fakafetongi pa'anga, feliuliaki 'a e tu'unga 'o e totongi tupu, fakatamaki 'e hoko tupu mei he ta'etotongi 'o e ngaahi aleapau, fakatamaki 'e hoko tupu mei ha fehalaaki fakangaue, pea mo ha fakatamaki 'e hoko tupu mei he 'ikai ha pa'anga fe'unga ke fakahoko'aki 'a e ngaue.

a) Tokanga'i 'o e fakatamaki tupu mei he feliuliaki 'o e tu'unga fakafetongi pa'anga muli

Ko e fakatamaki ko 'eni, 'oku felave'i mo ha mole tupu mei he feliuliaki 'o e tu'unga fakafetongi pa'anga mo muli. Kuo hanga 'e he Pangike 'o fokotu'u ha tu'utu'uni ngaue ke tauhi 'a e mahu'inga 'o e pa'anga mohe pea fakasi'isi'i 'a e fetu'aki 'i hono toe fakamahu'inga'i 'a e ngaahi 'akauni pa'anga muli 'a e fonua.

**PANGIKE PULE FAKAFONUA
'O TONGA**

**NGAAHI FAKAMATALA FEKAU'AKIMO E
FAKAMATALA PA'ANGA 'I HE 'ENE A'U
KI HE 'AHO 30 'O SUNE 2007**

Ko e mahu'inga 'o e pa'anga Tonga, 'oku fakatefito ia 'i he kato pa'anga 'a ia 'oku kau ki ai 'a e pa'anga 'o e ngaahi fonua lalahi 'oku tau fefakatau'aki mo ia. Ko e lahi 'o e ngaahi pa'anga muli 'a e Pangike 'oku fakahu 'i tu'apule'anga 'oku fakafuofua ia fakatatau ki he ngaahi pa'anga 'oku 'i he kato pa'anga muli. Ko e fokotu'utu'u ngaue eni ke fakasi'isi'i 'a e fakatamaki 'e ala hoko mei he feliuliaki 'a e tu'unga fakafetongi pa'anga mo muli.

e) Tokanga'i 'o e fakatamaki tupu mei he feliuliaki 'o e Totongi Tupu

Koe ngaahi fakatamaki ko 'eni 'oku felave'i ia mo ha mole, tupu mei he feliuliaki 'i he totongi tupu. 'Oku feinga 'a e Pangike ke fakasi'isi'i ha mole mei he feliuliaki 'a e totongi tupu 'aki hono ngaue'aki 'o e fakahu pa'anga taimi nounou 'o a'u ki he mahina 'e 12.

f) Tokanga'i 'o e fakatamaki tupu mei he 'ikai fakahoko 'a e ngaahi aleapau totongi fakafoki

Ko e ngaahi fakatamaki ko 'eni 'oku felave'i ia mo ha mole tupu mei he ta'etotongi 'a e ngaahi no mo e ngaahi mo'ua 'i hono taimi totonu.

Ko e fakatamaki ko 'eni 'oku hoko ia ko ha me'afua mahu'inga ki hono vahevahe 'o e ngaahi koloa pa'anga muli 'a e Pangike.

'Oku 'i ai 'a e tu'utu'uni ngaue 'a e Pangike Pule ke tokanga'i 'a e ngaahi fakatamaki ko 'eni felave'i mo e fakahu pa'anga 'i he ngaahi pangike fakakomesiale pea mo e ngahi fonua muli. 'Ikai ko ia pe ka 'oku fakamahino'i ai 'a e pa'anga lahi taha 'e ala 'inivesi 'i ha pangike tautaha pe 'i ha fonua 'i tu'apule'anga. Ko e tu'utu'uni ko eni, ko e pangike kotoa pe kuo tali 'e he Pangike Pule ke fengaue'aki mo ia kuopau ke ne ma'u 'a e tu'unga ma'olalo taha ko e A 'i he tu'unga malu mo pau 'i he ngaue fakapangike mo fakapa'anga. 'Oku ngaue'aki 'e he Pangike 'a e kautaha ko e Standard and Poors ki hono fakafuofua 'a e tu'unga malu mo pau 'o ha pangike pe fonua.

Ko e vahevahe eni 'o e ngaahi pa'anga fakahu ko ia 'a e Pangike 'a ia 'e malava ke uesia 'e ha fakatamaki tupu mei ha 'ikai fakahoko 'a e aleapau totongi fakafoki.

	<u>2007</u>	<u>2006</u>
	<u>\$</u>	<u>\$</u>
Koloa Pa'anga ngaahi kautaha 'a e Pule'anga - Fakaloto fonua	16,008,832	16,241,832
Ngaahi kautaha Fakapa'anga Muli	85,463,858	77,118,839
Fakakatoa Naahi Pa'anga kuo fakahu	<u>\$101,472,690</u>	<u>\$93,360,671</u>

**PANGIKE PULE FAKAFONUA
'O TONGA**

**NGAAHIFAKAMATALAFEKAU'AKIMOE
FAKAMATALAPA'ANGA 'IHE'E'ENE'A'U
KI HE 'AHO 30 'O SUNE 2007**

(h) Tokanga'i 'o e fakatamaki tupu mei he ngaahi tonounou fakangaue

Ko e ngaahi fakatamaki ko eni 'oku felave'i ia mo ha mole tupu mei ha fehalaaki fakaetangata, tonounou 'a e founa pule'i pe ko ha tonounou 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngaue ki hono tokanga'i 'o e ngaue 'a e Pangike.

Ko hono tokanga'i ko ia 'o e ngaahi fakatamaki ko eni, ko e kongia pe ia 'o e tefito'i ngaue faka'aho 'a e Pangike. 'Oku kau ki heni 'a e muimui pau ki he ngaahi tu'utu'uni, founa mo e ngaahi fokotu'utu'u fakangaue 'a e Pangike. Ke fakasi'isi'i e ngaahi fakatamaki ko 'eni mei ha'ane hoko, 'oku fakahoko tu'o taha 'i he ta'u 'a e ngaue faka'atita fakalotofale ke fakapapau'i 'oku muimui 'a e ngaue fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni mo e fokotu'utu'u ngaue 'a e Pangike.

Ke fakasi'isi'i e ngaahi fakatamaki fakaangaue 'e ala hoko 'i hono tokanga'i 'o e pa'anga talifaki 'a e Pule'anga, kuo hanga 'e he Pangike 'o fakamavahevahe'i 'a e ngaue mo e kau ngaue kuo fakamafai'i ke nau fakahoko 'a e alea fefakatau'aki pa'anga mei he ngaue 'a kinautolu kuo fakamafai'i ke nau fakahoko tau'ataina hono totongi 'o e ngaahi aleapau kuo fakahoko 'e he kau alea fefakatau'aki pa'anga.

'Ikai ko ia pe, ka 'oku fakahoko 'e he Pangike ha fakataha mo e kau taki ngaue 'i he mahina kotoa pe ke tokanga'i 'a e ngaahi fakatamaki pehe ni. 'Oku fiema'u 'a e kau taki ngaue ke nau lipooti ki he Kovana ha ngaahi me'a 'e ala uesia ai 'a e fakahoko ngaue 'a e Pangike Pule.

i) Tokanga'i 'o e fakatamaki tupu mei he nounou 'a e pa'anga ngaue

Ko e fakatamaki ko eni 'oku felave'i ia mo e nounou 'a e pa'anga ngaue pea faingata'a ke feinga'i fakavavevave ha pa'anga ke totongi'aki ha ngaahi mo'ua kuo taimi ke totongi.

'Oku hoko 'eni ko ha me'afua mahu'inga ki hono vahevahe 'o e ngaahi koloa pa'anga muli 'a e Pangike.

Ko hono tokanga'i 'o e fakatamaki ko 'eni 'oku hanga ai 'e he Pangike 'o tauhi 'a e pa'anga talifaki 'i ha tu'unga fe'unga, ke malava 'o feau 'a e ngaahi fiema'u 'a e fonua. Kuo pau ke fakapapau'i 'oku fe'unga 'a e ngaahi palanisi 'i he ngaahi 'akauni ngaue lolotonga 'i he taimi kotoa pe, pea ko e toenga leva 'o e pa'anga talifaki 'oku 'inivesi ia 'i he ngaahi koloa pa'anga 'oku a'u ki he mahina 'e 12 hono loloa. Ko hono vakai'i 'o e ngaahi koloa pa'anga muli 'oku fakahoko 'i he 'aho kotoa.

Ko e fakamatala 'i lalo 'oku fakaikiiki ai 'a e ngaahi koloa mo e mo'ua 'a e Pangike 'o fakakulupu ki he 'aho 'e totongi fakafoki ai 'o makatu'unga 'i he vaha'a taimi 'oku toe mei he 'aho fakamatala fakapa'anga pea mo e 'aho 'oku totongi fakafoki ai fakatatau ki he aleapau.

**PANGIKE PULE FAKAFONUA
'O TONGA**

**NGAAHI FAKAMATALA FEKAU'AKIMO E
FAKAMATALA PA'ANGA 'THE'E'NEA'U
KI HE 'AHO 30 'O SUNE 2007**

**21. FAKAIKIKI 'O E NGAAHI KOLOA MO E NGAAHI MO'UA MO HONAU
'AHO 'OKU TOTONGI FAKAFOKI AI**

'Oku fakaiiki 'i he tepile 'i lalo 'a e Koloa mo e Mo'ua 'a e Pangike 'o fakakulupu ki he 'aho 'e totongi fakafoki ai 'o makatu'unga he vaha'a taimi 'oku toe mei he 'aho fakamatala fakapa'anga pea mo e 'aho 'oku totongi fakafoki ai fakatautu ki he alepau.

FAKAIKIKI 'O E 'AHO 'OKU TOTONGI FAKAFOKI - 30 Sune 2007

Fakaikiiki 'o e 'aho totongi fakafoki				Laka hake 'i	'Ikai ha aho pau	
	Mahina 'e	Mahina 'e	Ta'u 'e	he ta'u	ke totongi	
	0-3	3-12	1-5	'e 5	fakafoki ai	Fakakatoa
	\$	\$	\$	\$	\$	\$
NGAAHI KOLOA						
Ngaahi Koloa Pa'anga 'i Tu'apule'anga						
Pa'anga Ngaue Taimi Nounou						
mo e 'akauni lolotonga	40,016,740	43,521,275	1,925,843	-	-	85,463,858
Totongi Tupu te'eki ai totongi mai	894,348	-	-	-	-	894,348
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga						
- Tukuhausu Malu'i Pa'anga Muli	5,043,114	-	-	-	-	5,043,114
- Ngaahi Totonu Toho Makehe	1,108,574	-	-	-	-	1,108,574
- Tukuhausu Pa'anga	15,620,686	-	-	-	-	15,620,686
Ngaahi Koloa Pa'anga Fakalotofonua						
Pa'anga Ngaue Fakalotofonua	20,341	-	-	-	-	20,341
Totongi Tupu te'eki ai totongi mai	341,663					341,663
Ngaahi Koloa Pa'anga Fakalotofonua		-	16,008,832	-	-	16,008,832
Ngaahi koloa kehe	76,329	-	-	-	1,961,774	2,038,103
'Api Ngaue, Falengau mo e						
Ngaahi Me'angaue	-	-	-	-	6,877,571	6,877,571
Ngaahi Koloa Fakalukufua	63,121,795	43,521,275	17,934,675	-	8,839,345	133,417,090
NGAAHI MO'UA						
Ngaahi Mo'ua Pa'anga Muli						
Tipositi 'ikai fakataimi	4,746,572	-	-	-	-	4,746,572
Totongi tupu te'eki totongi mai	31,217	-	-	-	-	31,217
Ngaahi Mo'ua Fakalotofonua						
Tipositi 'ikai fakataimi	45,170,176	-	-	-	-	45,170,176
Nouti 'a e Pangike Pule	-	-	-	-	-	-
Totongi tupu te'eki totongi mai	417,498	-	-	-	-	417,498
Pa'anga tuku atu ke ngaue'aki		-	-	-	22,222,498	22,222,498
Pa'anga Mohe 'oku fiema'u					25,544,000	25,544,000
mei he Ngaahi Pangike		-	-	-		
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga		-	-	-	15,602,024	15,602,024
Ngaahi Mo'ua Kehe	1,655,448	-	-	-	299,217	1,954,665
Ngaahi Mo'ua Fakalukufua	52,020,911	-	-	-	63,667,739	115,688,650
Faikehekehe 'i he Koloa mo e						
Mo'ua Pa'anga ke Totongi	11,100,884	43,521,275	17,934,675	-	(54,828,394)	17,728,440

**PANGIKE PULE FAKAFONUA
'O TONGA**

**NGAAHIFAKAMATALAFEKAU'AKIMO E
FAKAMATALAPA'ANGA 'IHE'ENE'A'U
KI HE 'AHO 30 'O SUNE 2007**

**21. FAKAIKIKI 'O E NGAAHI KOLOA MO E NGAAHI MO'UA MO HONAU
'AHO 'OKU TOTONGI FAKAFOKI AI**

FAKAIKIKI 'O E 'AHO 'OKU TOTONGI FAKAFOKI - 30 Sune 2006

Fakaikiiki 'o e 'aho totongi fakafoki	Mahina 'e 0-3 \$	Mahina 'e 3-12 \$	Ta'u 'e 1-5 \$	Laka hake 'i he ta'u 'e 5 \$	'Ikai ha 'aho pau ke totongi fakafoki ai \$	Fakakatoa \$
NGAAHI KOLOA						
Ngaahi Koloa Pa'anga 'i Tu'apule'anga						
Pa'anga Ngaue Taimi Nounou						
mo e 'akauni lolotonga	37,639,623	39,479,216	-	-	-	77,118,839
Totongi Tupu te'eki totongi mai	1,586,134	-	-	-	-	1,586,134
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga						
- Tukuha Malu'i Pa'anga Muli	5,174,223	-	-	-	-	5,174,223
- Ngaahi Totonu Toho Makehe	934,208	-	-	-	-	934,208
- Tukuha Pa'anga	15,324,531	-	-	-	-	15,324,531
Ngaahi Koloa Pa'anga Fakalotofonua						
Pa'anga Ngaue Fakalotofonua	71,756	-	-	-	-	71,756
Totongi tupu te'eki totongi mai	315,368	-	-	-	-	315,368
Ngaahi Koloa Pa'anga Fakalotofonua	1,023,000	-	15,218,832	-	-	16,241,832
Ngaahi koloa kehe	68,807	-	-	-	1,890,918	1,959,725
Api Ngaue, Falengaue mo e						
Ngaahi Me'angaue	-	-	-	-	6,698,168	6,698,168
Ngaahi Koloa Fakalukufua	62,137,650	39,479,216	15,218,832	-	8,589,086	125,424,784
NGAAHI MO'UA						
Ngaahi Mo'ua Pa'anga Muli						
Tipositi 'ikai fakataimi	7,142,915	-	-	-	-	7,142,915
Totongi tupu te'eki totongi mai	22,535	-	-	-	-	22,535
Ngaahi Mo'ua Fakalotofonua						
Tipositi 'ikai fakataimi	40,031,839	-	-	-	-	40,031,839
Nouti 'a e Pangike Pule	1,494,668					1,494,668
Totongi tupu te'eki totongi mai	729,546	-	-	-	-	729,546
Pa'anga tuku atu ke ngaue'aki		-	-	-	21,173,164	21,173,164
Pa'anga Mohe 'oku fiema'u		-	-	-	28,185,000	28,185,000
mei he Ngaahi Pangike	-				15,304,601	15,304,601
Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga	-	-	-	-		
Ngaahi Mo'ua Kehe	638,276	-	-	-	164,411	802,687
Ngaahi Mo'ua Fakalukufua	50,059,779	-	-	-	64,827,176	114,886,955
Faikehekehe 'i he Koloa mo e Mo'ua Pa'anga ke Totongi						
	\$12,077,871	\$39,479,216	\$15,218,832	-	(\$56,238,090)	\$10,537,829

**PANGIKE PULE FAKAFONUA
'O TONGA**

**NGAAHI FAKAMATALA FEKAU'AKIMO E
FAKAMATALA PA'ANGA 'THE'ENE'A'U
KI HE 'AHO 30 'O SUNE 2007**

**22. MAHU'INGA TOTONU 'O E NGAHI KOLOA MO E NGAHI MO'UA
FAKAPA'ANGA**

Ko e mahu'inga totonu 'o ha koloa 'a e mahu'inga ko ia 'e ma'u 'o ka fakafetongi 'i he maketi, pe totongi'aki ha mo'ua 'i he vaha'a 'o ha ongo tafa'aki 'oku na fie fefakatau'aki 'a e koloa ko ia.

Ko e ngaahi mahu'inga 'oku tuku mai 'e he maketi 'oku ne fakaha 'a e mahu'inga totonu 'o ha koloa fakapa'anga 'i ha maketi longomo'ui 'a ia 'e lava ai ha fefakatau'aki pa'anga lahi pea 'i he taimi tatau 'oku 'ikai ke uesia lahi 'a kinautolu 'oku fefakatau'aki.

Ngaahi Koloa mo e Mo'ua Fakapa'anga

Ko hono fakamahu'inga 'i 'o e Koloa mo e Mo'ua fakapa'anga 'a e Pangike 'oku fakamatala 'i lalo:

Ngaahi Koloa Pa'anga Fakaloto fonua

Ko e mahu'inga totonu 'o e ngaahi koloa pa'anga fakaloto fonua 'a e Pangike 'oku fe'unga ia mo e TOP\$16.0 miliona, makatu'unga 'i he mahu'inga 'i he maketi.

Pa'anga Mohe fiema'u mei he ngaahi Pangike

Ko e mahu'inga 'o e pa'anga mohe fiema'u mei he ngaahi Pangike, ko e mahu'inga totonu pe ia 'o ka totongi atu ki he ngaahi Pangike.

Pa'anga Tipositi 'Ikai Taimi Pau

Ko e mahu'inga 'o e Pa'anga Tipositi 'Ikai Taimi Pau 'a e Ngaahi Pangike, ko e mahu'inga totonu pe ia 'o ka totongi atu 'i ha taimi pe 'e fiema'u ke totongi fakafoki ai.

Pa'anga kuo tuku atu ke ngaue'aki

Ko e mahu'inga 'o e pa'anga kuo tuku atu ke ngaue'aki 'e he fonua, 'oku fakafuofua ko e mahu'inga totonu pe ia 'o hange kuo fakaha 'i he ngaahi 'akauni.

Ngaahi Koloa mo e Mo'ua Fakapa'anga Kehe

Koe mahu'inga 'o e Ngaahi Koloa mo e Mo'ua Fakapa'anga Kehe, 'oku fakafuofua 'oku lipooti ia 'i he mahu'inga totonu.

